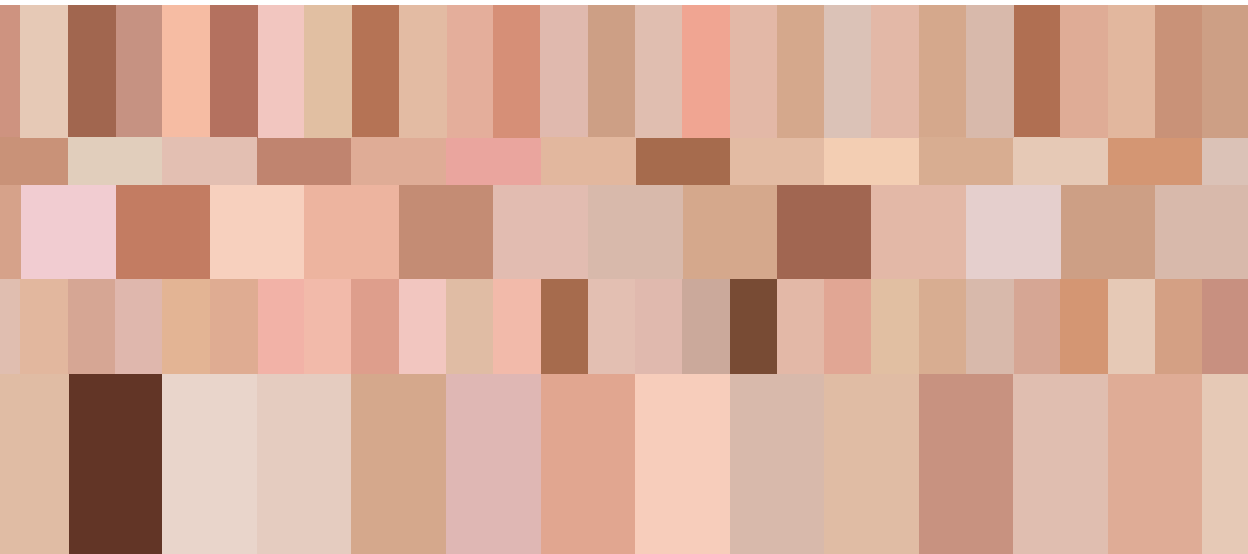

Vetenskapsrådet

BARN OCH UNGAS UTBILDNING I ETT SEGREGERAT SAMHÄLLE

Mångfald och migration i valfrihetens skola

BARN OCH UNGAS UTBILDNING I ETT SEGREGERAT SAMHÄLLE

Mångfald och migration i valfrihetens skola

BARN OCH UNGAS UTBILDNING I ETT SEGREGERAT SAMHÄLLE

Rapporten kan beställas på www.vr.se

VETENSKAPSRÅDET

101 38 Stockholm

© Vetenskapsrådet

ISBN 978-91-7307-236-6

Grafisk Form: Erik Hagbard Couchér, Vetenskapsrådet

Tryck: Danagård LiTHO, Motala 2014

FÖRORD

Utbildningsvetenskaplig forskning rymmer en mångfald av forskning om lärande och kunskapsbildning inom utbildning och undervisning. Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté arbetar på flera sätt för att sprida kunskap om aktuella forskningsresultat. Ett exempel är sammanställningar av forskningsresultat inom avgränsade områden, i form av forsknings- och kunskapsöversikter.

Syftet med denna kunskapsöversikt är att ge en bred bild av svensk forskning om barns och ungas uppväxtvillkor. Översikten har tagits fram i samarbete med Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (Forte), som finansierat arbetet och som delar intresset av att identifiera behov av och främja forskning och kunskapsförmedling om barns och ungdomars uppväxtvillkor i ett samhälle präglad av ökad mångfald men också av ökad social skiktning och utanförskap. Uppdraget gavs till Ingegerd Tallberg Broman vid Malmö högskola och kopplades där till projektet "Barns och ungas utbildning i ett segregerat samhälle".

Frågor om *utbildning och välbefinnande i ett globaliserat och segregerat samhälle* var ett av de prioriterade områden som Utbildningsvetenskapliga kommittén lyfte fram i sin "Ämnesöversikt" från 2010. Det bedömdes vara en samhällseligt angelägen fråga där forskare inom olika discipliner efterfrågade samordning på nationell eller internationell nivå. Utbildningsvetenskapliga kommittén har arrangerat ett flertal forskarseminarier på temat och ett av resultaten av dessa seminarier är föreliggande kunskapsöversikt.

De slutsatser och reflektioner som presenteras är författarens egna. Kunskapsöversikten har sakgranskats genom peer-review.

Stockholm i mars 2014

Petter Aasen
Ordförande

Eva Björck
Huvudsekreterare

INNEHÅLL

SAMMANFATTING	7
Uppdrag, avgränsningar och tillvägagångsätt.....	8
SUMMARY	11
Assignment, delimitations and approach.....	12
FÖRÄNDRADE VILLKOR FÖR BARN OCH UNGA	15
Mångfald och välfärdsstat i förändring.....	18
Segregation, migration och platsens betydelse.....	24
Sammanfattning.....	26
EN SKOLA MED NYA FÖRUTSÄTTNINGAR	28
Bidrar valfrihet till en bristande likvärdighet?.....	29
Ökad integration eller segregation?.....	35
Religiös friskola.....	39
I vilka avseenden kan skolans värdegrund vara problematisk?.....	43
Lärare med annan bakgrund än svensk.....	49
Nyanlända barn och ungdomar i den svenska skolan.....	51
Förberedelseklass.....	51
Ensamkommande barn.....	56
Sammanfattning.....	60
HEM OCH SKOLA – ETT KOMPLICERAT FÖRHÅLLANDE	61
Familjen och barn och ungas utbildning.....	61
Bedömning och dokumentation.....	66
Barnfattigdom och utsatta barn.....	69
Sammanfattning.....	77
BARN, UNGA OCH FRITID	79
Vilken roll spelar platsen för barn och ungas villkor?.....	80
Hälsa och fritid i ungas utsatthet.....	87
Segregationen och möjligheten att läsa vidare.....	91
Sammanfattning.....	97
DISKUSSION OM FORTSATT FORSKNING	99
REFERENSER	105

SAMMANFATTNING

I föreliggande kunskapsöversikt diskuteras barns och ungdomars utbildning i ett segregerat samhälle. Under de två senaste decennierna har samhället förändrats på en rad olika punkter. Förändringar som globalisering, migration och segregation är processer som får återspeglning i barns och ungas livsvillkor och skolmiljöer. Detta reser frågor kring utbildningssystemets sociala, ekonomiska och politiska villkor och vilken roll skolan har för barn och unga i dagens samhälle. Och har skolan samma roll för alla individer och grupper? Vilka möjligheter har olika institutioner – som till exempel förskola, skola, gymnasium, fritidshem och socialtjänst – att bidra till social inkludering i samhället?

Under 1990-talet genomgick skolan tre omfattande ”reformer”, vilka kom att förändra den i grunden. Dessa reformer var kommunaliseringen, det fria skolvalet och den fria etableringsrätten för friskolor. Enligt flera forskare har dessa reformer fått omfattande konsekvenser för barns och ungas möjligheter in i samhället. En återkommande formulering i forskningen om utbildningssystemet är att det numera betonar individen före kollektivet. Som en konsekvens av denna förskjutning blir skillnaden allt större mellan barns och ungas världar (se t ex Englund 1993; 2004; Sernhede 2010; 2011a; Sundberg 2009a). Många forskare menar också att den svenska förskolans och skolans arbete med mångfald i flera avseenden har förstärkt känslan av ett ”vi” och ett ”dom”. Svenska storstäder har – alla statliga och kommunala insatser till trots – gått mot en ökad segregering (Runfors 2010; Bunar 2005). Bo Dahlin (2007) hävdar att är det något som tidigare forskning visar så är det att den svenska integrationsmodellen inte har lyckats särskilt väl.

Förutom att segregationen har ökat så präglas barndom och ungdom i många avseenden av en ökad mångkontextualitet i form av förändrade familjemönster, ett nytt media- och kommunikationslandskap och en ökad mångfald (Tallberg Broman & Persson 2010; Tallberg Broman 2011; Eilard & Tallberg Broman 2011; Johansson, Lindgren & Hellman 2013). Det är således inte bara skolan som har förändrats utan också familjen och dess roll. Förhållandet mellan hem och skola är många gånger komplicerat och det är ibland svårt att avgöra vad som å ena sidan utgör den professionelles och skolans sfär, och å andra sidan vad som kan definieras som föräldrarnas och hemmets sfär. Ibland finns det stora skillnader i synsätt på vad som är föräldrarnas, respektive förskolans och skolans ansvar (Harju & Tallberg Broman 2013; León Rosales 2010). Därtill är skillnaderna stora när det gäller vilka resurser hemmen förfogar över, vad gäller såväl ekonomiskt som kulturellt kapital, för att hjälpa och stödja barnen i skolarbetet.

Skolan har också ett komplicerat förhållande till barns och ungas fritid. Skolans verksamhet styrs ofta av monokulturella normer där det finns en bestämd syn på hur kunskap och måluppfyllelse ska nås. Konsekvensen blir, enligt Anneli Schwartz (2010), att ungdomars vardag ofta lämnas vid skoldörren, vilket påverkar dessa elevers skolprestationer på ett negativt sätt. Ove Sernhede (2011a) menar att forskningen i allt för stor utsträckning har ägnat sig åt skolans ”instrumentella förhållande”, och i många fall åsidosatt att studera det som pågår vid sidan av lärare-elevrelation. I skolan pågår så mycket annat som skulle behöva få mer uppmärksamhet i forskningen, det handlar inte bara om lärande i klassrummen där eleverna sitter vid sina bänkar. Vi behöver mer kunskap om hur de ungas interna relationer ser ut, hur skolans arbete förhåller sig till den miljö som omger de unga. Som det ser ut idag hamnar, framför allt förortens unga, allt mer i marginaliserade positioner. Eller, som Sernhede (2010) uttrycker det, skolan erbjuder inte längre självklart en väg in i det svenska samhället.

Det behövs specifik kunskap om skolans förändrade villkor, om relationen mellan hem och skola, och om villkoren för barns och ungas utbildning. Frågan är hur forskningen, utifrån dessa tre teman, uppfattar vad som händer med institutioner som förskola, skola, fritidshem, gymnasium och socialtjänst? Hur förstår man i forskningen de villkor för utbildning som barn och unga har att brottas med i det segregerade samhället? I föreliggande kunskapsöversikt kommer följande övergripande frågor att vara styrande för hur översikten är strukturerad: Hur ser forskningen på effekten av 1990-talets skolreformer? Hur ser forskningen på relationen mellan hem/familj och skola? Hur ser forskningen på barn, unga och fritid?

Uppdrag, avgränsningar och tillvägagångsätt

Kunskapsöversikten ingår i ett projekt, under ledning av Ingegerd Tallberg Broman i nära samarbete med Ove Sernhede, med arbetsnamnet *Barns och ungas hälsa och utbildning i ett segregerat samhälle*. Inom ramen för projektet produceras också en antologi i vilken en rad olika forskare är med och bidrar med kapitel som utvecklar och fördjupar flera områden som tas upp här (Sernhede & Tallberg Broman 2014).

Uppdraget från dåvarande FAS och Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté att skriva en kunskapsöversikt var från början mycket brett formulerat kring barns och ungas uppväxtvillkor. För att avgränsa detta har jag med hjälp av ovanstående teman och frågor riktat mig mot barns och ungas utbildning med fokus på migration och mångfald. Men det är på sin plats att göra några ytterligare avgränsningar för att översikten inte ska bli

allt för omfattande. Mycket forskning som handlar om segregation och integration rör språk, lärande och olika former av klassrumsforskning. Det är viktig forskning, men det är inte det som kommer att fokuseras här, utan det centrala i detta sammanhang är snarare det som händer utanför klassrummet. Ett annat skäl till detta är att det finns en nyligen utgiven och omfattande forskningsöversikt kring flerspråkighet och andraspråksundervisning av Kenneth Hyltenstam, Monica Axelsson & Inger Lindberg Inger (red.) (2012).

Vidare innefattar uppdraget inte heller att i någon större omfattning belysa internationell forskning. Då detta ändå görs i översikten är det för att visa på olika ingångar eller för att det ofta refereras till denna inom svensk forskning. Kunskapsöversikten tar alltså sin utgångspunkt i svensk forskning från de senaste 15 åren, men med en betoning på forskning från 2000-talet och framåt. Den tar inte sin utgångspunkt i några specifika discipliner, utan här finns en rad olika vetenskapsgrenar representerade, som på olika sätt ansluter till översiktens övergripande teman. Det går självfallet inte att ge ett heltäckande sammandrag över detta mångfacetterade forskningsområde, utan det exemplifieras med hjälp av frågorna ovan och vissa nedslag görs för att visa på bredden. Naturligtvis är skolan central, men det handlar inte bara om skolan, utan översikten kommer också att presentera annan forskning. Det är till exempel svårt att diskutera villkor för barn och unga i det segregerade samhället, utan att samtidigt lyfta fram frågor som rör socialtjänsten och socialpolitiken.

Vad är då en kunskapsöversikt, vilken genre tillhör den, och vad finns det för styrkor och svagheter? Svagheter i översikter är att de å ena sidan riskerar att bli allt för översiktliga och svepande, eller å andra sidan att bli fragmentariska, utan möjlighet att placeras in i ett begripligt sammanhang. En kunskapsöversikt bör ge en god överblick och fördjupning i några teman, som i sin tur kan mynna ut i diskussioner om nya frågor och framtida projekt. En översikt blir då inte den perfekta kartan, utan snarare olika nedslag som kan vara en del i att driva processen vidare. Detta sätt att skriva kunskapsöversikt kan kallas narrativ. Det innebär att jag sammanfattar och drar slutsatser av forskningsläget, till exempel vilka frågor och teman som är centrala i forskningen. Det bör också påpekas att den refererade forskningen i en kunskapsöversikt inte värderas på samma sätt, vilket som regel är fallet med en forskningsöversikt (Sundberg 2009b; Lilja & Åberg 2012). Översikten kan på så sätt ses som en service för intresserade forskare, men också för andra aktörer som myndighetsutövare, politiker, studerande och intresserade praktiker.

Till skillnad från en forskningsöversikt kan en kunskapsöversikt vara bredare i den bemärkelsen att den också kan inkludera olika utredningar och rapporter. De referenser som jag huvudsakligen har använt mig av är

avhandlingar och artiklar från flera olika tidskrifter som rör sig i närheten av översiktens övergripande teman och frågeställningar. Några av de mer centrala tidskrifterna har varit: *Pedagogisk forskning i Sverige*, *Utbildning & Demokrati*, *Educare och Socialvetenskaplig tidskrift*. Därtill har jag använt mig av olika rapporter från exempelvis myndigheter som SOU, Ungdomsstyrelsen, Skolverket och tidigare forskningsöversikter. Skälet till detta är att det är svårt att göra vissa delar av forskningen begriplig utan att nämna en del av dessa rapporter, åtminstone som bakgrund. Dessutom finns vissa delar av forskningen bara redovisad i rapportform. Vid några få tillfällen tar jag också med pågående forskning som ännu bara finns i form av en projektbeskrivning.

Med utgångspunkt i de tre teman som översikten kretsar kring – En skola med nya förutsättningar; Hem och skola; och Barn, unga och fritid – började jag med att läsa innehållsförteckningarna i ovanstående tidskrifter. Med hjälp av dessa specificerade jag frågor som jag uppfattar som centrala inom dessa teman. Därefter sökte jag på olika databaser, främst Libris, med nyckelord som barn/barndom, ung/ungdom, segregation, integration, mångfald och migration. Utöver detta har jag varit i kontakt med flera forskare, deltagit vid seminarium, konferenser, och diskuterat ämnet och centrala referenser för att få en bild av den forskning som bedrivs. Det för med sig ett urval som är selektivt. Det är således inte en systematisk genomgång av avhandling för avhandling, eller artikel för artikel, utan ambitionen har varit att ge en mer samlad framställning kring de frågor och problemställningar som är aktuella under de valda temana. Vidare har strävan varit att visa på flera olika perspektiv och på den växelverkan som finns mellan forskning som både bekräftar och motsäger varandra.

För att resonera kring de frågor som ställdes i inledningen är det lämpligt att börja med att sätta in dem i en historisk kontext. Här görs detta med hjälp av en kort orientering kring några av de centrala drag som kännetecknat barns och ungas förändrade villkor, inte minst deras relation till utbildningssystemet, mångfald och migration under 1900-talet, men med en särskild betoning på de senaste decennierna. De därpå följande tre kapitlen är uppdelade efter kunskapsöversiktens tre övergripande teman. Det finns självfallet inga vattentäta skott mellan de olika teman som diskuteras utan dessa överlappar varandra och vävs samman. Översikten avslutas sedan med en diskussion om vad framtida forskning skulle kunna innehålla.

SUMMARY

This review of current knowledge discusses the education of children and young people in a segregated society. Over the past two decades, our society has changed in a number of ways. Changes such as globalisation, migration and segregation are processes reflected in the life conditions and school environments of children. This raises the issue of the social, economic and political conditions of the education system, and the role played by the school in the lives of children and young people today. And is that role the same for all individuals and groups? What possibilities do various institutions such as the preschool, compulsory school, upper-secondary school, leisure-time centre and social services have when it comes to social inclusion?

In the 1990s, the Swedish school underwent three major “reforms” which changed it fundamentally. These were known as the municipalisation reform, the school choice reform, and the independent school reform. According to several researchers, these reforms have had significant consequences for the opportunities given to children and young people in society. One reoccurring comment in the research on the Swedish education system is that it now prioritises the individual over the collective. As a result of this shift, the divide between the worlds of children and young people is growing (see Englund 1993; 2004; Sernhede 2010; 2011a; Sundberg 2009a). Many researchers also feel that the work to diversify the Swedish preschools and schools in several regards has led to a reinforced sense of “us” and “them”. Despite all government and municipal efforts, segregation is increasing in the metropolitan areas of Sweden (Runfors 2010; Bunar 2005). Bo Dahlin (2007) claims that if previous research has taught us anything, it is that the Swedish integration model is not very successful.

In addition to this increased segregation, a childhood today is in many respects characterised by an increasing multicontextuality in the form of altered family constructs, a new media and communication landscape and increased diversity (Tallberg Broman & Persson 2010; Tallberg Broman 2011; Eilard & Tallberg Broman 2011; Johansson, Lindgren & Hellman 2013). So it is not only the school that has changed, but also the family and its role. The relationship between home and school is often a complicated one, and sometimes it is difficult to distinguish what lies in the professional and educational realm on the one side, and what can be defined as the parental and home realm on the other. Sometimes there are great differences in the view of parental responsibility versus that of the preschool and school (Harju & Tallberg Broman 2013; León Rosales 2010). In addition, there are great differences in the resources

available in the home environment, both in terms of economic and cultural capital, to help and support the child in their school work.

The school also has a complicated relationship to the leisure time of children and young people. School activities are often governed by monocultural norms, with a set view of knowledge acquirement and goal achievement. The consequence, according to Anneli Schwartz (2010), is that pupils are expected to leave their home lives at the door, which has a negative impact on their performance in school. Ove Sernhede (2011a) is of the opinion that research has been devoted excessively to the “instrumental conditions” of the school, and in many cases studies of what goes on alongside the teacher-pupil relationship have been neglected. There are so many other things going on in the school that ought to be paid more attention; it is not solely about the teaching in the classrooms, where pupils are sitting at their desks. We need to know more about the internal relationships of the children, and about how the school’s efforts relate to the environment surrounding them. As it is, children, and primarily young people from disadvantaged areas, become increasingly marginalised. Or, to paraphrase Sernhede (2010), the school no longer offers a clear path into Swedish society.

Specific knowledge is required about the school’s new conditions, about the relationship between the home and the school and about the educational prospects of children and young people. The question is how research, based on these three themes, will perceive the changes in institutions such as the preschool, compulsory school, leisure time centres, upper-secondary school and social services. What view is presented in research of the educational conditions that children and young people struggle with in a segregated society? This review of current knowledge is structured around the following general questions: What does research tell us about the effects of the school reforms of the 1990s? What does research tell us about the relationship between home/family and school? What does research tell us about children, young people and their leisure time?

Assignment, delimitations and approach

The review is part of a project led by Ingegerd Tallberg Broman, in close cooperation with Ove Sernhede, under the working title *Health and education of children in a segregated society*. An anthology will also be compiled within the framework of the project, with a number of different researchers contributing chapters that develop and go deeper into several subjects mentioned here (Sernhede & Tallberg Broman 2014).

Commissioned by the Swedish Council for Working Life and Social Research (FAS) and the Committee for Educational Sciences (UVK) to write

a review of the current knowledge situation, the assignment was initially widely formulated around the formative conditions of children and young people. To limit the scope, I have used the aforementioned themes and questions to direct the review towards the education of children and young people, focusing on migration and diversity. But it would be appropriate to delimit this scope further, to avoid making the review too extensive. A lot of the research on segregation and integration involves language, learning and various forms of classroom research. This is important research, but it will not be the focus here; the central question will instead be what happens outside of the classroom. Another reason for this delimitation is that there is a recently published and very extensive research review on multilingualism and second language teaching, by Kenneth Hyltenstam, Monica Axelson & Inger Lindberg Inger (ed.) (2012).

Nor does the commission include any more extensive review of international research. When international research does feature in the review, it is to illustrate a different approach, or because the research in question is often referred to in Swedish research. This review of current knowledge is thus based in Swedish research from the last 15 years, but focusing on research from the 2000s and on. It is not based in any specific disciplines, but rather represents a number of scientific fields that in different ways connect to the overall themes of the review. It is of course impossible to provide a comprehensive review of this multifaceted area; examples are given instead using the questions above, and some will be described in more detail to illustrate the range. The school is of course a central topic, but it is not only about the school. The review will also present other research. It would be difficult to discuss the conditions of children and young people in a segregated society without considering issues relating to the social services and social policy.

So what is a review of current knowledge? In what genre does it belong and what are its strong and weak points? The weakness of a review is that it runs the risk, on the one hand, of becoming too general and sweeping, or on the other, of becoming too fragmented, with no possibility of being placed in a comprehensive context. A review of current knowledge should provide a good general idea, with detailed information on a few themes, which in turn can give rise to discussions regarding new questions and future projects. A review is thus not a perfect map, but rather touches upon various subjects that may be a part of a continued process. Let's call this way of creating a knowledge review a "narrative". This means that I summarise and draw conclusions from the research situation, for example with regard to what questions and themes are central to this research. It should also be pointed out that derivative research in a review of current knowledge is not evaluated in the same way, which would generally be the case in a research review (Sundberg 2009b; Lilja & Åberg 2012). From this perspective, the knowledge

review can be seen as a service to concerned researchers, but also to other actors, such as official authorities, politicians and interested practitioners.

Unlike the research review, a review of current knowledge may be broader, in the sense that it can also include different investigations and reports. The references I have used are mainly dissertations and articles from a number of journals which touch upon the general themes and questions of the review. Some of the more central journals include: *Pedagogisk forskning i Sverige*, *Utbildning & Demokrati*, *Educare and Socialvetenskaplig tidskrift*. In addition I have used various authority reports such as the Swedish Government Official Reports (SOU) and reports from the Swedish National Board for Youth Affairs, the Swedish National Agency for Education as well as earlier research reviews. The reason for this is that it is hard to make certain parts of this research comprehensible without mentioning these reports, at least as a background. Not to mention that parts of the research have only been published in the form of a report. On a few occasions, I have also included ongoing research, which is so far only available in the form of a project description.

Keeping in mind the three central themes of the review, i.e., “A school on ew terms”, “Home and school” and “Children, young people and their leisure time”, I began by reading the lists of content in the above-mentioned journals. Using these, I was then able to formulate questions that I felt were central to these themes. I then searched various databases, primarily Libris, using search terms such as child/childhood, young/youth, segregation, integration, diversity and migration. In addition, I have been in touch with several researchers, participated in seminars and conferences, discussing this subject and central references, to get a view of the research that has been conducted. This has led to a selected sample of works. For this reason, this is not a systematic review, dissertation by dissertation, or article by article. The aim has instead been to give a more cohesive presentation of the questions and problems that come up within the chosen themes. Efforts have also been made to present several different perspectives, and to illustrate the interaction between corroboratory and contradictory research.

To discuss the questions posed in the introduction, it would be suitable to first place them in a historical context. In the review, this is done through a brief description of a few of the central characteristics of the altered conditions for children and young people, not least in their relationship to the education system, and of diversity and migration in the 1900s, but with particular emphasis on the last few decades. The following three chapters have been divided according to the three general themes of the review. There is of course no compartmentalisation of the various themes discussed; they overlap and interweave. The review ends with a discussion of what future research could contain.

FÖRÄNDRADE VILLKOR FÖR BARN OCH UNGA

Föreställningen om barn och unga har förändrats under hela 1900-talet, men det finns några centrala linjer som det är angeläget att lyfta fram. Det var framför allt kring sekelskiftet 1900 som barndomen utformades som en särskild period i en människans liv, och barn började beskrivas som innehavare av särdrag och särskilda rättigheter. Bland annat så innebar skolväsendets införande att barn samlades i en miljö som var rumsligt avgränsad från vuxenvärlden. Därmed synliggjordes barns beteenden, vilket gav förutsättningar för kunskaper om barnens natur och egenskaper. Normaliteten definierades i relation till utbildningssystemets krav på såväl föräldrar som barn. Barn- och ungdomstid blev i allt väsentligt lika med skoltid (Sandin & Halldén 2003; Qvarsebo 2006). Samtidigt gick det svenska samhället, liksom många andra västländer, mot meritokrati. I den framväxande demokratin skulle inte längre börd, ekonomi eller kön avgöra vilken skolgång eleven fick. Skolans strävan att skapa jämlikhet för alla elever stannade dock vid att utjämna för alla som var begåvade nog, åtminstone i retoriken, i praktiken hände inte mycket (Axelsson 2007; 2008; 2012).

Från och med 1950-talet har den svenska skolans ambition mer uttalat varit att utjämna olikheter och avskaffa sociala klyftor. Den svenska skol- och jämställdhetspolitiken som växte fram har bedrivits som ett centraliserat reformområde. Skolpolitiken byggde i många avseenden vidare på den norm om klassjämlikhet som hade präglat politiken sedan 1930-talet. Ett centraliserat styrelseskick med ambitionen att skapa breda samförståndslösningar har underlättat en nära samverkan mellan aktörer från olika politikområden. Men skolan har inte heller under senare halvan av 1900-talet lyckats med sin jämlikhetsideologi. Ett annat sätt att uttrycka det är att man har lyckats olika bra under olika perioder (Gruber 2007; 2008; Englund 2004; 2005; Englund & Quennerstedt 2008; Lindbäck & Sernhede 2012; Skolverket 2009).

Ett sätt att förstå skolans sortering efter kön, klass och etnicitet har i delar av forskningen tolkats som en form av styrning, vilken historiskt i huvudsak har riktat sig mot arbetarklassen. Idag är detta en sortering som inte sällan tycks rikta sig mot etniska minoritetsgrupper. Den mångkulturella skolan kan därmed ses som skolpolitikens etnicifiering, eller "klass förefaller ha fått en etnisk karaktär", som Lena Sawyer och Masoud Kamali (2006), formulerar det (se även Rubinstein Reich & Tallberg Broman 2000; Tallberg Broman 2014).

En liknande förskjutning, om än något senare, går också att se inom den sociala barnvården. Tommy Lundström och Marie Sallnäs (2003) analyserar, med utgångspunkt i ett socialpolitiskt perspektiv, hur barnvårdsproblem över tid har kopplats till klass, kön och etnicitet. De intresserar sig särskilt för hur dessa faktorer har behandlats i officiella texter om barnavård under 1900-talet och hur detta har framstått i den offentliga statistiken. I en analys av den offentliga diskursen kan de se att klass och kön har varit och fortfarande är centrala frågor i den offentliga barnvårdsdiskursen. Etnicitet är däremot en fråga som, enligt Lundström och Sallnäs, har fått en central plats på dagordningen, först i slutet av 1900-talet, i samband med att Sverige har blivit ett mångkulturellt samhälle.

Under hela 1900-talet har barndom och ungdom allt mer institutionaliserats och individualiserats, via lagstiftning och via skola, förskola och socialtjänst. Detta gäller särskilt i de nordiska länderna som har ett starkt inslag av statsmaktens sociala åtagande och professionaliseringen av barnvården. Inte sällan har välfärden framstått som garanten för den goda barndomen inom flera områden, det gäller såväl skolan, och socialtjänsten som familjen. Barn konstrueras som individer av välfärdsstaten (Sandin & Halldén 2003; Sandin 2003; Halldén 2007). Kanske har denna individualisering tilltagit under de senaste decennierna i och med att såväl skolan som socialtjänsten har börjat betona entreprenörskap (se t ex Dahlstedt & Hertzberg 2011; Holmlander 2005; Levander 2011; Sallnäs 2005; Wiklund 2005).

Över huvud taget har man i forskningen pekat på den förändrade syn på barn och barnfostran som åtminstone västvärlden gått igenom under de senaste decennierna. Under 1990-talet kom utvecklingspsykologin, som fram till dess hade varit den dominerande forskningsdisciplinen om barn, att ersättas av vad som ofta kallas för den nya barndomssociologin (James & Prouts 1990; Eilard 2010). Från detta perspektiv betonas barnen som kompetenta aktörer och aktiva subjekt. De ses inte som passiva åskådare, utan som individer, vilka är aktiva och formar sina liv. Samtidigt är det viktigt, som flera forskare påpekar, att vara medveten om att det rör sig om olika barndomar med vitt skilda villkor. Det är således omöjligt att tala om en barndom, utan det handlar om en mångfald av barndomar, vilka ständigt är stadda i förändring (se t ex Halldén 2007; Kampmann 1998; 2004; Harju 2008).

Att barn och unga i allt större utsträckning har kompetensförklarats har också fört med sig det paradoxala att deras ansvar samtidigt har ökat. Till detta kan man också addera ett förändrat föräldraskap och över huvud taget förändrade relationer mellan unga och vuxna, inte minst mellan barn och deras föräldrar, men även mellan elev och lärare. Därtill går det att se en förändring i vilka som betraktas som respektive barn, tonåring och vuxen – gränserna har blivit allt mer porösa och flytande (Kåks 2007; Trondman & Bunar 2001).

Att barn i högre grad ses som kompetenta har i forskningen fört med sig förhållningssätt med ett ökat intresse för barns perspektiv och barnperspektiv – och skillnaden däremellan. Något förenklat kan man säga att det förstnämnda handlar om att barnen själva får komma till tals och ge sina synpunkter och perspektiv, medan det sistnämnda handlar om ett perspektiv som den vuxne, eller forskaren, söker utveckla och ta till sig genom att se saker och ting med barnens ögon (se t ex Halldén 2003). Detta är till exempel något som diskuteras i ett temanummer i *Pedagogisk forskning i Sverige* (2003), i vilken man lyfter fram att båda perspektiven är viktiga när barns lärande studeras eller när deras rättigheter diskuteras. Särskilt Gunilla Halldén (2003) bidrag är intressant i sammanhanget då hon också pekar på den retoriska kraft som finns i begreppet. Att använda sig av barns bästa som ett argument i olika politiska debatter har många gånger visat sig vara en effektiv strategi. Barnperspektivet kan användas både som ett ideologiskt och metodologiskt begrepp, men det handlar främst om att fånga barns röster och perspektiv (Halldén 2003; 2007).

Båda dessa perspektiv är också något som genomsyrar flera internationella dokument som skola och välfärd har att förhålla sig till. Här skulle man också kunna hävda att den förändrade syn som präglat barn och unga delvis är ett resultat av dessa dokument, så också det ökade forskningsintresse som finns i anknytning till frågor kring barn och ungas rättigheter och inflytande. Under de senaste decennierna har en rad internationella styrdokument som lyft fram och betonat barn och ungas rättigheter formulerats. Barnkonventionen och Salamancadeklarationen, vilken handlar om hur skolan ska anordna undervisning för elever med särskilda behov, är exempel på internationella dokument som ofta återopas när exempelvis utbildning diskuteras. I dessa dokument ges en universell definition av vilka rättigheter barn har, vilket således ska gälla för alla barn oavsett vilket samhälle och vilken kultur som de lever i. I tidskriften *Utbildning och demokrati* (2001) ägnas ett temanummer åt barns rättigheter utifrån FN:s barnkonvention. I inledningen lyfter Solveig Hägg Lund (2001) fram ett rättighetsbegrepp och menar att det kanske är ett av de historiskt viktigaste begreppen när utbildning och utbildningspolitik konstitueras. I en annan artikel ställer Birgitta Qvarsell (2001) just frågan huruvida – Barnrättskonventionen kan uttrycka universella rättigheter som kan gälla överallt, utan undantag. Det är en svårbesvarad fråga som det finns skäl att återkomma till (se också Hägg Lund, Quennerstedt & Thelander 2013).

Ett annat drag som påverkar barns och ungas villkor i förhållande till utbildning är landets befolkningssammansättning, vilken under de senaste decennierna har förändrats i grunden. Många barn har sina rötter i andra länder än Sverige (Eilard 2010). Den mångkulturella skolan, som vi refererar

till idag, har i mångt och mycket sin början i 1990-talet och Lpo 94. Men Sverige har allt sedan andra världskriget haft invandring – det är bara karaktären på den som har skiftat.

I forskningen betonas ofta att välfärdspolitiken mattas av under 1980- och 1990-tal, som en följd av ideologiska förändringar där liberala idéer har vunnit mark. Den svenska statens starka grepp om utbildning, och den tidigare generösa bidragsnivån i välfärdspolitiken, har sedan början av 1990-talet i flera avseenden fått stå tillbaka för olika åtstramningar. Andra tecken i denna anda är: att en allt större andel av institutionsvården för barn och ungdomar drivs i privat regi; att en del kommuner via privatisering konkurransutsätter verksamheter inom socialtjänsten; och en ökad marknadsorientering inom det sociala barnavårdsarbetet (se t ex Sallnäs 2005; Hollander 2005; Wiklund 2005).

Andra tydliga indikationer på en mer liberal välfärdsstat är: friskolereformen, skolans kommunalisering och övergång från regelstyrning till målstyrning. Det sistnämnda innebär att staten formulerar styrdokument med övergripande mål för skolan, hur dessa mål ska uppnås är det sedan upp till varje kommun och skola att tolka och utforma. Skolans kommunalisering och decentralisering innebär att detaljplaneringen förvinner från staten och läggs allt mer på det lokala planet. När man i forskningen lyft fram barns och ungdomars förändrade villkor, särskilt under de senaste två decennierna, har man ofta pekat just på den offentliga sektorns minskade utrymme, det fria skolvalet, ökade inkomstklyftor och boendesegregation. Detta har i flera sammanhang fört med sig en minskad likvärdighet mellan barn och ungas villkor – de lever allt mer i skilda världar. Inte sällan har detta fört med sig en stigmatisering och en känsla av utanförskap (Bunar 2009; Sernhede & Tallberg Broman 2011; 2014; Lalander & Sernhede 2011; Runfors 2010; Educare 2011:2; Skolverket 2012). Dessa förändringar och förskjutningar har under de senaste decennierna diskuterats flitigt i forskningen, ofta i relation till mångfald.

Mångfald och välfärdsstat i förändring

Historiskt har immigrantländer som Kanada, Australien, Nya Zeeland och USA haft en assimilerande hållning till immigranter. Men mot slutet av 1960-talet förändrades detta synsätt dramatiskt, bland annat genom ett mer multikulturellt förhållningssätt till immigration. Man förväntade sig att immigranterna själva skulle synliggöra sina krav och uttrycka sin identitet (Banting, Johnston, Kymlicka & Soroka 2006; Sernhede & Tallberg Broman 2014). Denna så kallade identitetspolitik markerar en förskjutning från frå-

gor om sociala klasstrukturer till frågor om etnicitet. I en ofta återopad artikel kallar Nancy Fraser (2003) detta för en förskjutning från socialdemokratisk omfördelning till frågor om erkännande. Det medför att diskurser om ojämlika maktförhållanden i samhället snarare läses med utgångspunkt i kulturella skillnader än som politiska förhållanden. Denna förändrade hållning kan också beskrivas som en övergång från en universalistisk hållning till en mer särartsbetonad, där det partikulära, det särskilda, egenartade och avvikande i olika kulturer bevaras och befordras (Sigurdson 2009). Detta särartsbetonade förhållningsätt har också använts som förklaring på skilda positioner i samhället.

Kopplingen mellan välfärdsstaten och ekonomisk och social integration av immigranter är väl synlig. Olika minoritetsgrupper är ofta beroende av olika välfärdsprogram, och de som är kritiska till det mångkulturella samhället menar att detta beroende eroderar välfärdsstaten. I internationell forskning har man pekat på att under de senaste 40 åren har flera västländer gått mot en ökad mångfald, samtidigt som välfärdsstaten har minskat i omfattning. Enligt Keith Banting och Will Kymlicka (2006) har nedmontering av välfärdsinstitutionerna fått återverkningar på synen på mångfald och lett till ökade motsättningar i samhället (se t ex Schierup & Ålund 2011 för svenska förhållanden).

Banting och Kymlicka (2006) menar att det går att peka på två politiska bakslag för det mångkulturella samhället under senare år. För det första har många regeringar drabbats av en "välfärdschauvinism" som vill begränsa nya immigranternas tillgång till den välfärdspolitiska insatsen. För det andra har minoritetens beroende av välfärdsstaten använts av neoliberaler för att attackera välfärdsstatens omfattning. Under senare decennier har denna kritik också hörts från den politiska mittfåran och från vänstern. Att övervinna den ekonomiska och sociala exkluderingen av minoriteter, och samtidigt upprätthålla och stärka banden i etniskt divergerade samhällen är, enligt Banting och Kymlicka, en av de största politiska utmaningarna för de västerländska demokratierna. De menar att den växande mångfalden kräver att man konstruerar nya och mer inkluderande former av medborgarskap och nationell identitet (jfr Trägårdh, Wallman Lundåsen, Wollebæk & Svedberg 2013).

Vem som får lov att tillhöra nationen och berättigas till resurser är inte självklart – medborgarskapet har sina villkor. Sveriges välfärdsmodell framstår som lyckad för många. Inte sällan är det draget av universalism, jämlikhetssträvande och styrkan i de sociala medborgerliga rättigheterna som avses (de Reyes 2006). Men styrkan ligger också i att uppnå sociala överenskommelser, och i detta arbete spelar skolan en avgörande roll. Det är skolan som i huvudsak förväntas implementera välfärdsstatens ideal

om mångfald genom att forma demokratiska sinnelag och normer som respekterar olik tänkande. Mot slutet av 1990-talet deklarerades Sverige officiellt som ett mångkulturellt samhälle. Det vill säga ett land där mångfald är norm och invandring ett naturligt bestående inslag i samhällsbilden (Eilard 2010).

I forskningen har man i flera sammanhang diskuterat begrepp som relaterar till den förändrade befolkningssammansättningen. Ingegerd Tallberg Broman, Lena Rubinstein Reich och Janette Hägerström (2002) skriver att etnicitet är ett begrepp i svensk skolforskning som relaterar till en skola för alla, men de menar att detta i flera avseenden är ett problematiskt begrepp. Etnicitet har inte en distinkt definition, utan är ett övergripande begrepp som syftar på förekomsten av "etniska fenomen" som identiteter, kategorier, grupper, kollektiv och relationer. Dessa fenomen är i hög grad beroende av sin tid. Etnicitet sägs vara det som utmärker ett folks kollektiva uppfattning om sig självt, de aspekter som bidrar till att stärka en känsla av ett "vi", som avgränsar "vi" i förhållande till andra som inte inkluderas i detta vi. Det är en markant skillnad på etnicitet som identitet, och etnicitet som en av andra tillskriven identitet. Ett annat sätt att uttrycka det är att det är skillnad mellan social grupp, vilken ofta är självvald, och social kategori, vilken ofta är tillskriven av andra (se t ex Tideman 2000).

Etnicitet bör också ses som ett socialt konstruerat, och därmed föränderligt begrepp. Det pågår ständigt en förhandling om innebörden i begreppet och var gränsen ska gå och vem som ska avgöra detta. Inom etnicitetsforskningen var denna gräns under 1970-talet ofta beskriven i termer av skillnaden mellan svenskar och de som invandrade. I början av 1980-talet introducerades i Sverige begreppen mångkulturell och interkulturell. De används ofta synonymt och relaterar till termer som perspektiv, dimensioner, undervisning och utbildning, men utan att egentligen ha några enhetliga definitioner. Det finns också en risk att intresset för etnicitet tenderar att göra sociala villkor till en fråga om kultur. Med andra ord kläs de ungas sociala villkor i det svenska samhället i termer av etnicitet eller kultur (Tallberg Broman, Rubinstein Reich & Hägerström 2002; Sernhede 2007; Persson 2005).

För svensk del har, enligt Ninni Wahlström (2011), ett tidigare ideal av enhetlighet inom ramen för en gemensam nation efterträtts av ökade krav på erkännande av skillnad och mångfald och på att tillgodose olika gruppers behov. Dessutom har OECD och EU utvecklat ett mellanstatligt samarbete och överenskommelser där den bärande drivkraften utgörs av den internationella ekonomiska konkurrensen och där det demokratiidealet relateras främst till universella mänskliga rättigheter. Den harmonisering som sker i skolan knyter härvidlag snarare an till det europeiska än till det nationella.

Ett annat sätt att uttrycka det är, som Lotta Brantefors (1999) gör, att det globala börjar ersätta nationalstaternas betydelse. Individer flyttar mellan olika länder i en helt annan utsträckning än tidigare. Multikulturalism och förhållandet mellan olika kulturer bör därför relateras till det globala värdesystemet – inte till en specifik nation.

Detta synsätt har på olika sätt präglat forskningen. Ett ofta förespråkats arbetssätt, eller förhållningsätt, under drygt tjugo år är interkulturalitet (Brantefors 1999; Hällgren, Granstedt & Weiner 2006; Lahdenperä & Lorentz 2010; Fridlund 2011). Med ett interkulturellt perspektiv betraktas tillvaron utifrån mer än ett kulturellt perspektiv, vilket ger möjlighet att jämföra normer, värden och beteenden i olika kulturer (Lorenz 2007). Pirjo Lahdenperä (1997) menar att forskare som är fokuserade på invandrare ofta tenderar att rikta intresset mot invandrare på ett sätt som får det omgivande samhället att inta en sekundär betydelse. I interkulturell forskning däremot är olika kulturella perspektiv – och hur de samverkar och kompletterar varandra – i brännpunkten. För Lahdenperäs del innebär detta att skolan måste förändra sin hållning från invandrarforskning till interkulturell forskning. De nya mönstren av mening bör stå i centrum för forskningen som vill vara interkulturell. Lahdenperäs avhandling har några år på nacken, men det är noterbart att det har tagit lång tid för detta perspektiv att få fäste i forskningen.

Ett interkulturellt perspektiv för med sig att tillvaron betraktas utifrån mer än ett kulturellt perspektiv, vilket ger bättre möjligheter att jämföra normer, värden och beteenden i olika kulturer. En fråga, eller motsättning, som allt flera avhandlingar under senare år förhåller sig till är den mellan valfrihet och likvärdighet, och vilken roll skolan ska ha i spänningsfältet mellan dessa begrepp. Inte sällan är det en fråga som förs i samband med diskussioner om friskolorna och möjlighet att välja skola. Ett annat sätt att uttrycka det är att det råder ett problematiskt förhållande mellan universalism och partikularism, eller mellan assimilering och tolerans/acceptans. Frågan är vilket av dessa begrepp som ska vara det överordnade (se t ex Lund 2006; Bergdahl 2010; Sigurdson 2009).

Monica Eklund (2003) studerar interkulturellt lärande, dels utifrån statens intentioner avseende den formella socialisationens mål och innehåll, dels utifrån lärandet hos eleverna, det vill säga som realitet. Det övergripande syftet är att analysera huruvida den offentliga socialisationen inom grundskolan ger barn och ungdomar redskap att hantera kulturell mångfald. Eklund studerar det interkulturella lärandet i två delstudier: - en studie görs utifrån ett samhällsvetenskapligt eller läroplansteoretiskt perspektiv och fokuserar på statens intentioner, och en studie görs utifrån ett socialisationsteoretiskt perspektiv och fokuserar det uppfattade och upplevda

interkulturella lärandet hos och mellan elever i skolår nio. Bland annat analyseras förutsättningarna för interkulturellt lärande i dokument från början av 1960-talet till slutet av 1990-talet. Ett av de resultat som Eklund visar är att målstyrningen är överordnad såväl integrations- som utbildningspolitik, vilket naturligtvis får konsekvenser. I retoriken betonas förvisso vikten av modersmålsundervisning, men i praktiken har regeringen vare sig prioriterat utbildning av modersmåls lärare eller gett denna yrkesgrupp arbetsvillkor som är likvärdiga andra lärares. Inte heller har andra modersmål än svenska haft en självskriven plats inom skolans undervisning, utan har ständigt ifrågasatts.

En annan av Eklunds slutsatser är att det är rimligt att ställa frågan om det över huvud taget är möjligt att förena riksdagsbeslutet om interkulturellt synsätt i undervisningen med målstyrning och lokal läroplansuttolkning, det vill säga om målet kan skiljas från vägen dit. Eklund pekar på att den fortsatta forskningen bör inriktas mot den operationaliserade läroplansnivån, det vill säga, vad som faktiskt sker i skolans undervisning och övriga verksamhet. På en förskola där de flesta barnen har ett annat modersmål än svenska är erkännandet av modersmålet, enligt Eklund, en viktig komponent i ett interkulturellt lärande. Barngruppens sammansättning och pedagoggruppens sammansättning påverkar möjligheterna att arbeta på förskolan med barnens olika modersmål. Detta styrs, enligt Eklund, till stor del av på vilken förskola barnen placeras, samt vilka språkkompetenser som finns bland pedagogerna.

Ett bejakande av mångkultur ses idag som centralt och med ett mångkulturellt samhälle avses ett samhälle som innehåller inte bara en kultur utan flera (Roth 2010). Vad gäller diskussionen om det mångkulturella samhället så betonas såväl kulturella, etniska som religiösa skillnader. Men just betoningen på skillnader har fört med sig att man i diskussionen under senare tid har försökt att luckra upp gränsdragningen som markerar både särskiljande och integration. I det sammanhanget har mångfald ofta använts som ett nytt begrepp. Fördelen med mångfald är att det även inbegriper majoritetsgruppen svenskar, vilket markerar att det är frågan om en ömsesidig process. När man i dag således pratar om etnicitetsperspektiv gäller detta också svenskar som etnisk grupp. Tidigare forskning har ofta präglats av att man studerar minoritet och brist hos de nyanlända eleverna. Inte sällan förknippas begrepp som mångkultur och integration med i huvudsak invandrare. Detta bristperspektiv har emellertid förskjutits under senare år till majoritetsnormen. Och i svensk integrationspolitik betonas numera vikten av att främja samhällets kulturella mångfald (Hertzberg 2003; Lundstedt 2005; Lorentz 2007; Eilard 2010; Tallberg Broman, Rubinstein Reich & Hägerström 2002; Carlsson & Rydin 1998).

Det har alltså skett en förskjutning från mångkultur till mångfald, där det senare kan betraktas som överordnat det förra. Mångfald kan innefatta handikapp och en variation av olika egenskaper hos en grupp. Denna uppdelning och förskjutning är emellertid inte helt klar utan mångkultur och mångfald används i forskningen om vartannat. I alla händelser så har, som Hans Lorentz (2010) skriver, det mångkulturella perspektivet i skolan och samhället, vilket har betonats sedan mer än tio år tillbaka, av många och i olika sammanhang framhävts som eftersträvansvärt och nödvändigt. Tanken är att alla elever oavsett bakgrund ska känna sig välkomna och delaktiga. Från Skolverket efterlyser man en ökad tydlighet i arbetet med mångfald i skolorna. Problemet är emellertid att man inte kan arbeta sig fram till ett helt entydigt sätt att förhålla sig till mångfalden. Ett postmodernt sätt att förhålla sig till mångfalden innebär att man bejakar pluralitet, komplexitet och variationer. Lorentz hävdar att det därför är angeläget att forska omkring hur vi i, vad han kallar för, vår postmoderna tid kan använda oss av dessa pedagogiska perspektiv.

Även globalisering är ett begrepp som ofta nämns i samband med mångkultur och mångfald. Med globalisering syftas på att vi idag lever i en värld där nationsgränser blir allt otydligare. Nationer, grupper och individer står i ett tydligare beroendeförhållande till varandra än tidigare. Det kan också ses mot bakgrund av den ökade informations- och kommunikationsteknologin som gjort världen mer gränslös (Nordin 2010). Globalisering kan också syfta på gränsöverskridande av mjuka frågor som har med kultur, miljö, attityder och livsåskådningar att göra (se t ex Nihlfors 2008). Detta får återverkningar på den kulturella identiteten, vilken delvis har kommit att ersätta etnisk eller nationell identitet.

Ett begrepp som används för att beteckna hur människor utvecklar och upprätthåller relationer och aktiviteter i flera nationella miljöer är transnationalism. Det utgår från aktörsperspektivet och sätter migrantens gränsöverskridande handling i centrum. Transnationalism används för att beteckna hur människor utvecklar och upprätthåller relationer och aktiviteter i flera nationella miljöer. Begreppet visar på förändrade möjligheter i och med den nya tekniken, till exempel genom vad som i forskningen har kallats för "skype motherhood". Det innebär att barn och föräldrar, som bokstavigt talat lever i helt skilda världsdelar, numera kan hålla daglig kontakt via skype eller motsvarande (se t ex Dahl & Spanger 2010; Brunnberg, Borg & Fridström 2011).

Den ökade globaliseringen, den ökade migrationen och de allt mer oklara nationsgränserna har fört med sig en ökad betydelse för regionen och staden. I samband med forskningen kring denna förändring har också den ökade segregationen lyfts fram.

Segregation, migration och platsens betydelse

Immigrationen till Sverige under 1900-talet är, som Jan Sundquist (2002) skriver, en del av ett internationellt mönster av kraftiga folkvandringar undan krig och fattigdom, samt politiskt, ekonomiskt och religiöst förtryck. Den kan översiktligt beskrivas enligt följande: - under andra världskrigets slutskede var det i allt väsentligt flyktingar som fick en fristad i Sverige. De flesta av dessa flyktingar återvände emellertid så snart det var möjligt till sina ursprungsländer eller flyttade vidare till ett tredje land. Därefter följde under 1950- och 1960-talen ett starkt behov av arbetskraft till industrin, vilket förde med sig att arbetskraftsinvandringen blev det alltigenom dominerande skälet till invandring. När efterkrigstidens stora behov av arbetskraft avstannade i Sverige i slutet av 1960-talet, som en följd av högkonjunktorens avmattning, skedde en förändring. Antalet anställda inom industrin minskade och arbetskraftsinvandringen ersattes av en kraftig utomeuropeisk flyktinginvandring som dominerade under perioden 1970-1991. Denna följdes i sin tur av den europeiska flyktinginvandringen från före detta Jugoslavien som kom att vara den mest framträdande under resten av 1990-talet och början av 2000-talet. Under senare år har flyktinginvandringen åtföljts av en betydande invandring av anhöriga. Numera är familjeband en dominerande grund för önskemål om bosättning i Sverige. Drygt 20 procent av rikets befolkning har utländsk bakgrund, och i städer som Stockholm, Göteborg och Malmö är detta än mer påtagligt. I dessa städer har inte mindre än en tredjedel utländsk bakgrund (Sundqvist 2002; se även Magnusson Turner 2008).

Bland annat som ett resultat av denna förändrade befolkningssammansättning tillsatte regeringen år 1988 den så kallade Storstadsutredningen, vilken genomförde den första och dittills enda nationella kartläggningen av segregationen i Sveriges storstäder. Utredningen fick stor betydelse och tillförde ny näring åt förorts- och segregationsdebatten när den publicerade sitt huvudbetänkande år 1990 och den har refererats i en rad olika sammanhang.

Med begreppet segregation brukar som regel en rumslig åtskillnad mellan olika grupper avses, men det går också att tala om segregation i samband med etnicitet, klass, kön, ålder, ras, religion, funktionshinder, ekonomi och så vidare. Begreppet segregation innefattar också de processer och den dynamik som upprätthåller och befäster avskildheten på olika sätt. Segregation är således inte något självvalt och många gånger sammanfaller flera av de ovan nämnda kategorierna med varandra (Magnusson Turner 2008).

Storstadsutredningen menade att förklaringen till storstädernas boendesegregation borde sökas, dels i den bostadspolitik som fördes under

1970–1980-talet, dels i den ojämlika inkomstutvecklingen bland befolkningen i olika områden, vilket har fått konsekvenser. Det var främst miljonprogrammet som man riktade in sig på i utredningen. Miljonprogrammets områden hade företrädesvis befolkats av låginkomsttagare, arbetskraftsinvandrande och senare även flyktinginvandrande. Dessa grupper fick det allt svårare att försörja sig genom eget arbete, menade man i utredningen, vilket nödvändigtvis medförde ökat socialbidragsberoende. Därtill förändrades också bostadsmarknaden på en rad olika punkter under denna period, till exempel omvandlades många hyresrätter till bostadsrätter. Det blev svårt för många att köpa sin egen bostad.

Storstadsutredningen delade in storstadsregionerna i primärområden och utifrån socialbidragsberoendet i respektive område identifierade man de så kallade minst attraktiva bostadsområdena. Flera parametrar användes för att definiera dessa områden, men en av de viktigaste var andelen socialbidragstagare. De områden som år 1980 hade mer än dubbelt så hög andel socialbidragstagare som regionen i genomsnitt karaktäriserades som mindre attraktiva bostadsområden. Genom detta förfarande menade man sig kunna identifiera drygt 50 utsatta stadsdelar. I utredningen pekade man på några gemensamma nämnare: att andelen utlandsfödda var betydligt högre där än i övriga delar av storstäderna, att andelen låginkomsttagare var mycket högre, att elevernas skolbetyg var låga och andelen långa sjukskrivningar betydligt vanligare än i övriga stadsdelar. Storstadsutredningen visade också att de boendes socioekonomiska ställning samvarierade med deras hälsotillstånd, något som också har bekräftats i senare forskning gång på gång.

Storstadsutredningen konstaterade att storstäderna hade fått en alltmer tilltagande socioekonomisk segregation, med – vad man kallade för – inslag av en etnisk dimension. Samtliga redovisade utredningar föreslog nationellt riktade insatser för att lyfta de mest utsatta områdena. Det kunde röra sig om alla möjliga insatser från infrastruktur- och transportsatsningar, bättre boendemiljö och arkitektoniska och konstnärliga åtgärder; behov av insatser för ungdomar; till insatser för skolan och grupper med särskilda behov med mera (SOU 1998:25; för en utförligare diskussion kring den förändrade staden, se t ex Sernhede 2007; Magnusson Turner 2008; Andersson 2008).

Senare tillsattes ytterligare tre utredningar som alla hade i uppdrag att utreda segregationen – Bostadspolitiska utredningen, Invandarpolitiska kommittén och Storstadskommittén. Dessa utredningar riktade sig främst mot Sveriges tre storstadsregioner. Frågor som ställdes i utredningarna var: Vad har hänt sedan Storstadsutredningen? Har segregationen minskat, stagnerat eller fördjupats? Är det en socioekonomisk, demografisk eller etnisk segregation? Eller är det så att samtliga dessa aspekter på segregation sammanfaller?

I ett delbetänkande, *Delade städer*, till Storstadskommittén menade man att situationen var att beteckna som allvarlig – förhållanden i Sverige började likna situationen på den europeiska kontinenten. Betänkandet visade på en förstärkt ekonomisk, social, etnisk och demografisk segregation. Men i betänkandet hävdade man – vilket sedan har kritiserats i flera sammanhang – att segregationen främst var klassmässig eller social. Någon diskriminering på grundval av etnicitet påvisades inte. (SOU 1997:118).

Detta påstående bemöttes alltså kritiskt av en rad forskare från olika discipliner som menade att det visst fanns en etnisk dimension i denna segregation. En segregation som man knappast kunde bortse från. Den etniska bodesegregationen gäller heller inte alla etniska grupper, utan i första hand vissa individer från vissa utomeuropeiska länder. Därmed kan man också tala om en rashierarkisk differentiering av den svenska staden (Molina 1997; 2008; se även Andersson 2008; Sernhede 2007; Schierup & Ålund 2011).

Vad gäller SOU:n så bör ytterligare en stor utredning nämnas: Kommittén välfärdsbokslut (SOU 2001:79). När denna sammanfattade alla sina 14 betänkanden så pekade man återigen på de skillnader som vuxit fram mellan olika grupper i samhället under 1990-talet, förskjutningar av olika välfärdsresurser, vilket innebär stora utmaningar för socialpolitiken. I två antologier riktade man särskilt in sig på de unga i samhället: *Välfärd och skola* (SOU 2000:30) och *Barn och ungas välfärd* (SOU 2001:55).

Skälet till att dessa utredningar nämns här är att forskningen kring integration och segregation ofta tar sin utgångspunkt i dessa utredningar eller refererar till dem i olika sammanhang. Dessa utredningar har således i en växelverkan med forskningen genererat en rad olika nya utredningar och forskningsområden som knyter an till frågor om välfärd och mångfald. Det är också viktigt att påpeka att segregation inte måste ha med etnicitet att göra, utan socioekonomiska förhållanden är det centrala i samband med segregation. Men samtidigt är segregation en social skiktningprocess som också har etniskt diskriminerande dimensioner.

Sammanfattning

Den övergripande rubriken i detta bakgrundskapitel är *Förändrade villkor för barn och unga*. Ett centralt område är barns och ungas förhållande till olika institutioner, och då särskilt i relation till utbildningsväsendet. Barn och unga har också, inte minst via den ”nya barndomssociologin”, kompetentförklarats, vilket samtidigt har fört med sig ett större ansvar för de egna livsvalen och sättet att leva. Andra linjer som har lyfts fram är hur nationella och internationella dokument påverkar skola, välfärd och de ungas rättigheter i en ökad utsträckning. Ett annat – något paradoxalt – drag är

att den nationella betydelsen på flera områden har avtagit och ersatts av såväl det globala som det lokala. Inte minst har staden och platsen fått en större betydelse, vilket också har skapat nya utmaningar vad gäller segregation och utbildning. Barn och unga spenderar stora delar av sina liv inom ett utbildningssystem som allt mer påverkas av migration och mångfald. Det finns därför skäl att närmare diskutera hur skolans förändring, eller icke-förändring, och dess konsekvenser för barn och unga har beskrivits i forskningen, särskilt i relation till mångfald.

EN SKOLA MED NYA FÖRUTSÄTTNINGAR

I det här kapitlet diskuteras hur forskningen beskriver effekterna av 1990-talets skolreformer. Denna övergripande fråga kan spjälkas upp med hjälp av följande frågor som också är centrala i forskningen: - på vilka sätt leder skolans valfrihet till bristande likvärdighet eller till ökad segregation? Varför väljer eleverna religiösa friskolor? I vilka avseenden kan skolans värdegrund vara problematisk? Hur tas lärare med annan än svensk bakgrund emot? Hur tas nyanlända elever emot i den svenska skolan?

År 1992 infördes en skolreform som syftade till att skapa en större valfrihet för elever och föräldrar, dels blev det möjligt att välja skola inom kommunen, dels fick friskolor etableringsrätt. Denna marknadsanpassning – tillsammans med skolans kommunalisering och decentralisering – fick som konsekvens att det på ganska kort tid etablerades ett stort antal nya skolor, ofta med specifika profiler som slogs om den elevpeng som hela reformen vilade på. Omställningen av det svenska skolsystemet bidrar också till en ökad individualisering av undervisningen som ofta visar sig missgynna de segregerade eleverna. Denna ökade frihet betyder heller inte att man kan välja utbildning hursomhelst, men på en subjektiv nivå får individen ett eget ökat ansvar för att välja rätt utbildning (se t ex Kallstenius 2010).

Inom utbildningsvetenskaplig forskning finns det ofta en spänning mellan den forskning som inriktar sig på det praktiska pedagogiska arbetets förutsättningar och betingelser, och en som främst bär på önskemål om studier som kan komma lärarens vardagsarbete till mer omedelbar praktiska nytta (Eklund 2000; Lindblad 2000; Sandin & Säljö 2006). På senare tid har den pedagogiska forskningen rört sig mot att det inte är någon idé att dra en skarp skiljelinje mellan grundläggande och tillämpad forskning. Därtill har olika intressegrupper som en följd av skolans decentralisering, kommunalisering och privatisering fört med sig en starkare arbetslivsanknytning, nya studentgrupper, livslångt lärande och större medinflytande. Utbildningsforskning bör därför ses som ett systemövergripande och tvärvetenskapligt område (Dahllöf 2000).

Något som komplicerar bilden när utbildning diskuteras är att det finns en starkt idealiserad bild av vad utbildningen egentligen kan åstadkomma (Säfström 2010; Alvesson 1999). Skolan ses i debatten som lösningen på alla möjliga problem i samhället. Idag ställs det många och höga krav på vad skolan ska åstadkomma, allt från fostran och omsorg, till kunskap och utbildning. Inte sällan rör sig också skolforskningen på minerad mark eftersom detta är ett centralt område där olika politiska aktörer har starka intressen om vilken historia som berättas (Gilljam & Persson 2010). När skolans historia skrivs

hamnar ofta två berättelser i förgrunden. Lite tillspetsat kan man säga att den ena, ofta med liberala förtecken, handlar om skolan som befriare, medan den andra, ofta med vänsteranslag, ser skolan som förtryckare (Liedman 2000; 2003; 2011). En liknande diskussion gäller för forskningen om socialt arbete, inte minst när välfärden diskuteras i relation till immigranter.

I en artikel diskuterar Lisbeth Lundahl (2002) svensk utbildningspolicy under 25 år, med ett särskilt fokus på 1990-talet och hur detta relaterar till socioekonomiska förändringar. Lundahl delar upp undersökningen i tre perioder 1975-1990, 1991-1998 och 1999-2002. Artikeln bygger på statistik, policydokument, rapporter och intervjuer. En slutsats som Lundahl drar är att utbildning visserligen har blivit mer tillgänglig för alla under de senaste 25 åren, men att ungas övergång från skolan till arbetsmarknaden, vilken sker allt senare, har blivit allt mer komplicerad och kräver goda resultat och fullständiga betyg från den senare delen av utbildningen. Något som är svårt för många elever. Som en följd av utbildningens decentralisering och det fria skolvalet har skillnaden mellan olika skolor och elever ökat. Lundahl argumenterar att den förda utbildningspolicyn under 1900-talet kan ha bidragit till att förstärka utanförskapet.

I flera rapporter har också Skolverket (2009; 2010; 2012; 2013; se även Englund 2008; Gustavsson & Yang Hansen 2011) diskuterat utanförskapet, eller segregeringen, och den bristande likvärdigheten som tenderar att följa på den. Vad flera forskare och Skolverket återkommer till i det sammanhanget är att skolan i allt högre grad blivit en plats för tävlan och konkurrens. Detta tillhör en större internationell trend, som vill reducera oändligt mångfasetterade lärandeprocesser till mätbara siffror för att se hur eleverna och i förlängningen skolorna lyckas. Sven-Eric Liedman (2011) menar att jakten på dessa kvantifieringar gjort att dagens skola hamnat i händerna på administratörer som vill förenkla och rationalisera undervisningen. Utbildningens mer människodanande och djupare dimension har fått stryka på foten till förmån för effektivitet och lönsamhetstänkande. Detta är ytterligare ett resultat av den konkurrens som valfrihetsreformen inom utbildningsområdet har fört med sig.

Att skolpolitiken såväl som forskningen om skolan är ideologiskt laddad syns inte minst i samband med diskussioner kring skolans decentralisering och friskolereformen. Sverige har numera ett av de mest avreglerade skolsystemen i världen och många forskare är, som vi ska se, mycket kritiska till detta.

Bidrar valfrihet till en bristande likvärdighet?

Holger Daun (1997) menar att globaliseringsprocesser och decentraliseringssträvanden urholkar staten från två håll. Staten lämnar ifrån sig ett

handlingsutrymme som gör det svårt eller problematiskt att upprätthålla "the common good". Daun (2000) menar att den utbildningspolitiska debatten tagits över av ekonomer som inte förstår skolans verklighet. Vad han är särskilt kritisk till är föreställningen att konkurrens med automatik bidrar till bättre kunskapsresultat bland eleverna. Daun hävdar att dessa tendentiösa rapporter, som bortser från faktorer som skolkostnader, elevernas och invånarnas utbildningsbakgrund och etniska bakgrund, får alldeles för stort utrymme i massmedia. Det ser han som problematiskt, särskilt som det är just dessa faktorer som förefaller spela betydande roll i de tabeller som ekonomerna, enligt Daun, "så slarvigt redovisar". Mot den bakgrunden är det utbildningsforskare som måste återta initiativet i skoldebatten.

Skolans decentralisering har många gånger fört med sig en oklar uppdelning mellan stat och kommun – vem har egentligen ansvaret? Synnerligen tydligt blir detta sett ur skolchefernas perspektiv, vilka många gånger efter eget huvud har fått tolka nationella beslut om verksamhetens innehåll och kvalitet, såväl som kommunens ambitioner i olika strategiska frågor. Som Elisabet Nihlfors (2003) uttrycker det har det enda klara målet för dessa chefer varit att hålla budget, i övrigt har det varit tämligen oklara mål att förhålla sig till. Det har varit en balansgång mellan statliga och kommunala intressen, och mellan det politiska och professionella ansvaret. Sammantaget har detta sannolikt gjort skillnaden mellan olika kommuners skolor ännu större. Konsekvensen av ett tillbakadragande från statens sida har på så sätt lett till relativt självstyrande skolenheter med eget budgetansvar, privata skolor som knyter an till olika gruppers "livsvärldar", flexibilitet i form av distansundervisning, mer yrkesspecifika utbildningar och en överlag allmer marknadsinriktad utbildningssektor (Wahlström 2011).

Valfrihetsreformen och den medföljande konkurrensen gäller för hela skolsystemet, men kanske i än högre grad för gymnasieskolan, vilket har diskuterats i flera sammanhang. Stefan Lund (2006; 2007) skriver om hur den tidigare regelstyrningen av gymnasieutbildningen har ersatts av en styrningsmodell där staten via läro- och kursplaner, samt betygsriterier, beslutar vilka mål som verksamheten ska ha. Det har medfört att gymnasieutbildningen har förändrats med avseende på hur elever möter en utbildning som både eftersträvar individuell valfrihet och likvärdighet. Det är inte en alldeles enkel kombination och Lund vill öka förståelsen för hur elevers valhandlingar skapar skilda integrations- och differentieringsprocesser inom den omstrukturerade gymnasieutbildningen.

Lund menar att de skilda typer av processer som han studerar visar hur diskursordningen rörande den marknadsorienterade och den medborgarbildande diskursen skapar olika typer av kommunikationsutrymmen inom gymnasieutbildningen, vilket kan gynna eller missgynna elevers valhand-

lingar. Eleverna kan välja strategier som effektiviserar deras möjligheter att nå sina utbildningsaspirationer. Ibland är eleverna väldigt målrelaterade, vilket leder till att utbildningsvalen överskrider vad som i statistiken definieras som överensstämmande med deras sociala bakgrunder. I andra fall tycks däremot elevernas behov av kommunikativt stöd öka. Men alla elever klarar, enligt Lund, inte av att hantera de ofta mångtydiga budskap som valfriheten bygger på. Många elever blir i flera avseenden utelämnade åt sitt eget omdöme, elever som ofta saknar en nära kommunikationspartner att diskutera möjliga alternativ med. Lund menar att just möjligheten till fördjupad kommunikation tycks vara ett betydelsefullt kriterium för att kunna hantera de villkor som råder på den lokala kvasimarknaden för gymnasieutbildning.

Lunds analyser påvisar i jämförelse med tidigare forskning framför allt att elevens valhandlingar sker i förhållande till ett lokalt sammanhang. Eleverna definierar, förstår och förhåller sig till kvasimarknadens löften om handlingsutrymmen på olika sätt, givet de lokala förutsättningarna. Det är, menar Lund, en hybrid diskursordning som anpassas till lokala kontexter och därmed kommer att ställa nya krav på den pedagogiska och utbildnings-sociologiska forskningen, om att analysera såväl trögrörliga strukturella förhållanden som lokala och dynamiska villkor. Lund efterlyser nya studier av hur lokala kvasimarknader fungerar på utbildningsområdet, vilka då kan ytterligare tydliggöra effekterna av de förändringar som diskuterats i hans avhandling.

Friskolereformen, skolval och konkurrens mellan skolor har på olika sätt öppnat upp för en marknad där pedagogiska identiteter och koncept har blivit produkter som säljs på en nationell och internationell marknad. Detta har, enligt Johannes Lunneblad (2010), fått till följd att många av storstädernas förortsskolor kämpar med sviktande elevunderlag och påståenden om att utbildningen skulle hålla en låg pedagogisk kvalitet. Inte sällan leder det till att skolan försöker tydliggöra en identitet för att på så sätt få eleverna och föräldrarna att söka sig just till den skolan. I ett exempel visar Lunneblad hur en skola till sin hjälp har ett samarbete med en privat stiftelse, med vars bistånd man försöker skapa en bild av sig själva som en framgångsrik skola med starkt ledarskap. Om sedan inte resultaten blir de önskade läggs misslyckandet på den enskilde eleven. Denna, med Lunneblads termer, mytologiska diskurs, fyller en ideologisk funktion som bland annat handlar om att överbrygga eller skyla de ekonomiska klyftor som finns mellan olika grupper i samhället.

Många förortsskolor har brottats med ett sviktande elevunderlag och stora problem att skapa en bra image. Det handlar alltså om att i en hård konkurrens locka till sig studenter – gärna ”rätt” studenter. I vissa fall handlar

det om att bättra på skolans rykte och att undvika att förlora sitt studentunderlag (Bunar 2001; Johansson 2008). Flera olika forskare har pekat på avigsidorna med denna konkurrens, såväl mellan olika kommunala skolor, som mellan offentliga och privata skolor. En konsekvens är att skolan – som inte sällan tenderar att få ett medieinfluerat ledarskap – får just ett ledarskap som lätt viker sig för olika påtryckningar utifrån. Allt för att inte framstå i dålig dager och på det viset tappa potentiella elever. I dessa konkurrenssituationer blir således frågan om kvalitet central och det finns, som flera forskare har påtalat, en risk att skolan gör avkall på vissa viktiga aspekter av sitt uppdrag, till förmån för de områden som syns utåt och vilka har kommit att benämnas ”kvalitet”. Det medför att skolan inte klarar av att vara kompensatorisk eller likvärdig (se t ex Gustafsson 2010; Vlachos 2010; Aldenmyr 2008; 2010).

Efter 1990-talets utbildningspolitiska systemskifte har skolan allt mindre kommit att tjänstgöra som ett fördelningspolitiskt verktyg. I stället har den, som Magnus Dahlstedt (2006; 2007) uttrycker det, allt mer tjänstgjort som en scen för resursstarka elevers individuella projekt. Dahlstedt menar att jämlikhet har ersatts av likvärdighet, och att skolans villkor allt mer underordnas arbetsmarknadens villkor. Det medför bland annat att den ideale medborgaren är aktiv, självmedveten, ansvarstagande och sätter sig själv i förgrunden. Skolan fungerar, enligt Dahlstedt, i det avseendet mer som en individuell språngbräda för den egna karriären än ett fördelningspolitiskt verktyg. Skolan har gått från en stats- till en individcentrerad regim, men det betyder inte att staten har abdikerat, snarare att den styr på håll, något som i forskningen beskrivs i termer av avancerad liberalism, eller som liberal styrningsrationalitet. I denna styrning har aktivering och ansvarstagande, enligt Dahlstedt, blivit starkt framträdande drag i diskussionen kring de mångtals förorterna. Dess invånare ska, i första hand via skolan, omvandlas från problem till resurs, från tärande till närande. Det innebär att de får gå med på vissa premisser och att de får visa att de lärt sig de svenska koderna. De som inte lyckas med denna omställning får skylla sig själva, skolan kräver av såväl föräldrarna som barnen, enligt Dahlstedt, att de måste vara sin egen lyckas smed (se även Dahlstedt & Olson 2013).

I de entreprenörsskapande grund- och gymnasieskolorna har det under 2000-talet alltmer framstått som naturligt att betona kunskapernas och undervisningens värde för ekonomin. Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg (2011) menar att den ekonomiska nyttan tenderar att integreras med andra lärandemål. Via allehanda jag-teknologier mejslas eleverna fram som autonoma, förmögna att anpassa sig, och att ta eget ansvar. Samtidigt markeras nyttoaspekten och anknytningen till arbetsmarknaden. Det är ett synsätt som, enligt Dahlstedt och Hertzberg, utmanar äldre pedagogiska

och utbildningspolitiska doktriner, som haft helt andra inriktningar.

I linje med ovanstående problematiserar Johannes Lunneblad och Maj Asplund Carlsson (2009) kategorin svenska som andraspråk. Många elever som byter skolor från storstädernas utsatta områden närmare innerstaden har ett annat modersmål än svenska. Ovan nämnda forskare menar att detta inte handlar om en elevkategori med kopplingar till elevers språkliga kompetens, utan en position länkad till rykten, symboliska värden, skolans konkurrensutsatthet och ekonomiska resurser. De hävdar att det snarast handlar om en marknadsanpassning av utbildningssystemet, vilket bidrar till en rasifiering av skolan. På så sätt görs frågor, enligt Lunneblad och Asplund Carlsson, som i grunden handlar om ekonomi till frågor om etniskt ursprung och vem som hör hemma var. Därtill pekar de på tidigare forskning som visat att konkurrensen mellan skolor gör "svenskheten" till ett eftertraktat symboliskt kapital. Men det gäller att vara vaksam då och man får se upp så att dragningskraften inte försvinner när eleverna från ytterområden blir för många. Mot denna bakgrund går det att se att elever med svenska som andraspråk blir ett ekonomiskt risktagande. Vidare går det att se hur egenintressen hos aktörerna inom utbildningsystemen tenderar att styra skolans utformning.

De senaste åren har värdet av mångfald upprepade gånger betonats i den samhälleliga debatten. Uppdraget att verka för värdet av mångfald och respekt för människors olikheter angår inte i hög grad skolans aktörer. Skolväsendets ideologiska, styrande dokument, lagar och förordningar betonar, som Sara Irisdotter Aldenmy (2008; 2010) uttrycker det, vikten av demokratiska värden, mångfald och respekt för individens olikheter. De kommunala skolförvaltningarnas arbete med denna ideologiska ambition har blivit allt mer centralt i och med decentraliseringen av skolan.

Valfrihet som ideal återfinns, som Aldenmy påpekar, främst inom en liberal politisk inriktning. Ett likvärdigt samhälle skapas enligt denna uppfattning genom att erkänna allas individuella rätt att göra fria val. En liberal individcentrerad moraluppfattning kan tolkas vara förenlig med en nyliberal inställning till marknadssamhällets potential. Utifrån dessa närliggande utgångspunkter kan man hävda att god samhällsutveckling nås om individuella preferenser får styra tillgång och efterfrågan. Här formuleras den marknadsstyrda skolans potential. Men det finns, enligt Aldenmy, anledning att ifrågasätta hållbarheten med valfrihet på skolmarknaden. I en studie som behandlar skolans förvaltning menar hon att den sammantagna bilden av förvaltningsrepresentanternas röster är att man försöker formulera möjligheter att kombinera skolans uppdrag att verka för mångfald med det rådande styrsystemet. Denna utgångspunkt är förmodligen nödvändig att ta, om man som förvaltningschef är satt till att styra en marknadsiserad

skola med ett ideologiskt samhällsansvar. Samtidigt ger förvaltningsrepresentanterna en klar bild av en segregering, exkluderande valfrihetslogik, som motiverar att även fortsättningsvis ta kritiken gentemot den marknadsorienterade skolan på allvar.

Skolverket har i flera rapporter pekat på problem med valfriheten, eller snarare den bristande likvärdighet som tenderar att följa på den. I Skolverket (2009) diskuteras 1990-talets skolreformer med hjälp av begrepp som segregering, differentiering, decentralisering och individualisering. I rapporten pekar man på att variationen mellan skolor traditionellt har varit relativt liten i Sverige, i alla fall om man jämför med andra länder. Det gäller såväl elevsammansättning utifrån socioekonomisk bakgrund som elevernas resultat. I internationella jämförelser brukar därför det svenska skolsystemet beskrivas som likvärdigt, men studier visar att denna bild till viss del har förändrats. Skolverkets rapport lyfter fram att man i forskningen i stort sett är enig om att skolornas elevsammansättning har blivit alltmer homogen och att skillnaderna mellan skolor och mellan olika elevgrupper när det gäller elevernas resultat har blivit större.

Utgångspunkten är, enligt Skolverket (2012), att elevers möjligheter att uppnå goda studieresultat i så liten grad som möjligt ska bero på elevers bakgrund eller vilken skola de går i. Med den utgångspunkten har skolsystemet, enligt Skolverket, inte bara ett ansvar att se till att skolorna håller en jämn kvalitet, utan även ett kompensatoriskt uppdrag. Det är ett uppdrag som skolan har allt svårare att leva upp till och resultat skillnader mellan skolor och spridningen mellan skolors genomsnittliga resultat har ökat markant. Mellanskolsvariationen, det vill säga det mått som används för att beskriva hur mycket resultaten skiljer sig åt mellan olika skolor, har från en i ett internationellt perspektiv låg nivå mer än fördubblats sedan slutet av 1990-talet. Även spridningen i resultat mellan elever har ökat, enligt Skolverkets rapport, men inte i samma omfattning som ökningen mellan skolor. Slutligen har även variationen i resultat mellan kommuner, som visserligen generellt sett är låg, ökat de allra senaste åren. I rapporten menar man att socioekonomisk och utländsk bakgrund har stor betydelse för resultaten.

I en rapport från 2013 understryker Skolverket att alla skolor måste utvecklas till bra skolor. Skolverkets samlade bedömning är att likvärdigheten har försämrats och att det just är skolvalsreformen som med stor sannolikhet har bidragit till att skillnaderna mellan skolor har ökat. Skolverket kallar det fria skolvalet och skolmarknaden för ett "genuint dilemma". Å ena sidan kan den enskilde eleven och föräldern idag välja den skola som de tror är bäst för sitt barn och det finns fler alternativ att välja mellan. Å andra sidan förutsätter skolvalet ett agerande vilket riskerar att missgynna

elever vars föräldrar inte gör ett aktivt val. Vidare menar Skolverket att för samhällets del kan skolvalet bidra till att skolor ser över sin verksamhet för att öka kvaliteten, men det kan också försvaga förutsättningarna att säkra varje elevs rätt till likvärdig utbildning. De ökade skillnaderna i skolors resultat kräver, enligt Skolverket, kraftfulla åtgärder på nationell och kommunal nivå för att upprätthålla likvärdigheten i skolsystemet. Vidare menar de att likvärdigheten är ett ansvar även för skolans huvudmän, men som det ofta ser ut nu så hamnar resurser i form av stöd och skickliga lärare inte alltid där de bäst behövs. På det hela taget är det kompensatoriska inslaget i fördelningen av resurser otillräckligt, vilket Skolverket också har pekat på i flertalet rapporter. Frågan blir då huruvida valfriheten leder till ökad eller minskad segregation?

Ökad integration eller segregation?

Anders Trumberg (2011) anser att det fria skolvalet ökar segregationen mer än vad bostadssegregationen gör. Han refererar till en skrivelse av Regeringen, 2009/10:233 *Egenmakt mot utanförskap – redovisning av regeringens strategi för integration*, i vilken det konstateras:

Att den etniska och socioekonomiska segregationen mellan skolorna har ökat, medan elevsammansättningen inom skolorna har blivit alltmer homogen. Forskarna är dock inte eniga om hur utvecklingen av boendesegregationen och skolvalsreformerna under 1990-talet påverkat skolsegregationen. (Sk. 2009/10:233, sid 50, citerad i Trumberg 2011).

Den forskning som finns visar, enligt Trumberg, mer än tydligt att det har växt fram en mer komplex situation där många olika faktorer står i relation till varandra. Det finns ingen entydig bild av hur grannskapet, strukturella faktorer och social bakgrund samverkar och påverkar hur och varför elever och föräldrar väljer skola. Den forskning som finns på området är också starkt centrerad kring problematiken i storstäderna. Det ser han i och för sig som naturligt eftersom det är där valmöjligheterna är som störst, men det finns anledning att utforska detta vidare och inte minst i andra städer för att se hur elevers val av skola har utvecklats utanför storstadsområdena.

Det övergripande syftet med Trumbergs studie är därför att undersöka hur skolvalet i grundskolan samspelar med integrations- och segregationsprocesser på skolnivå, och framför allt att studera hur skolornas närområden och elevers val av skola påverkar skolornas etniska och socioekonomiska elevsammansättning i Örebro kommun. Att studien inte koncentrerar sig på någon av de tre "storstäderna" gör den ovanlig. Vilka konsekvenser får då

elevs val av skola, eller, hur påverkas skolornas funktion som mötesplats, det vill säga som arena för integration?

Trumberg visar att det inte sker någon större förändring i elevsammansättningen mellan skolorna vad gäller elevernas ekonomiska bakgrund. Däremot ökar de etniska och sociala skillnaderna mellan högstadieskolorna i Örebro. Elevsammansättningen i skolorna blir alltmer mer etniskt homogen och skolan som mötesplats mellan olika etniska grupper har påverkats negativt. Även om man ska vara försiktig med att jämföra olika segregations- och integrationsindex som baseras på olika rumsliga indelningar, visar Trumbergs studie att segregationen sannolikt ökar fortare i skolorna än i bostadsområdena, vilket kan bero på att det är lättare att byta skola än att byta bostadsområde. På sikt kan därför denna utveckling, enligt Trumberg, leda till en mer segregerad skola. Minskningen i interaktionsindex visar att eleverna blir mer etniskt uppdelade i olika skolor och skolan som mötesplats och integrationsarena har därför försvagats under den undersökta perioden.

Också Jenny Kallstenius (2010) analyserar huruvida skolvalfrihet leder till en ökad segregation eller främjar integration. Kallstenius har kartlagt faktorer kring det fria skolvalet. Hon såg tre tydliga strömmar av elever, när det gäller vem som sökt till vilken skola: elever som sökte sig från förorten till innerstadsskolor, elever från innerstaden som bytte skola där, samt elever från förorten som aktivt valde att stanna kvar. Syftet är att beskriva, analysera och diskutera hur skolornas huvudsakliga aktörer (rektorer, lärare, föräldrar och elever) förhåller sig till och i praktiken hanterar skolvalfriheten och dess konsekvenser utifrån sina faktiska och tillskrivna positioner i det sociala, geografiska och symboliska rummet. Kallstenius centrala frågeställningar är: hur påverkar skolvalfriheten och den ökade konkurrensen skolorna organisatoriskt och vad har utvecklingen inneburit för skolornas positioner på utbildningsfältet? Vilka är de främsta orsakerna till att elever från Stockholms socialt utsatta förortsområden söker sig till dessa skolor? Och, slutligen, hur ser relationerna ut mellan olika elevgrupper på skolorna?

Några av de resultat som Kallstenius pekar på är att de elever som bytte från förorten till innerstaden motiverade det med att de ville gå tillsammans med fler svenskar, lära sig prata rätt och utveckla ett annat språk, tillgodogöra sig en annan social kompetens och få mer gedigna kunskaper. Många trodde dessutom att det var lättare att få höga betyg i ytterstadsskolorna, trots att man kanske inte hade den kunskap som krävdes. Andelen svenskar och invandrare i skolan var det föräldrarna frågade om först och främst när de sökte en ny skola. De som bytte skola inom innerstaden gjorde det bland annat för att komma ifrån invandrarströmmen från förorten. Man sade sig vara positiv till det mångkulturella, men just när det gällde ens egna barn var det bättre att gå i en skola med en svensk majoritet. En annan anledning

till att byta skola var att man såg de kommunala skolorna som sämre, en slutsats som ofta var baserad på rykten och samtal med andra, och att det ingick i en aktiv föräldraroll att engagera sig i barnens skolval. Också annan forskning har bekräftat bilden av att det främsta incitamentet till att byta skola som många elever anger är viljan att komma in i miljöer där svenskar är i majoritet och ”lära känna dem”, och framför allt ”lära sig bättre svenska” (se t ex Nihad Bunar 2009; Möller 2011; Lindbäck & Sernhede 2012; Jfr Nilsson 2012).

I Kallstenius (2010) studie beskrev de som stannade kvar i förorten lärarna som en avgörande faktor, och att det var tryggt att känna sig hemma i den skola som de redan gick i. Andra skäl till att man stannade kvar handlade om elever som hade valt en annan skola i förorten, till exempel en muslimsk friskola, eller om elever som sa att de ville vänta till gymnasievalet med att söka sig in till staden. Det är framför allt i samband med gymnasiet som valet ses som viktigt.

Kallstenius menar att det fanns en uppdelning som såväl elever som lärare gjorde mellan ”vi” och ”dom”: en uppdelning som gjorde det spánt mellan olika grupper (jfr Hägerström 2004; Sawyer 2000). Kallstenius (2010) lät till exempel lärare beskriva den typiska svenska och invandrade eleven från förorten, respektive innerstaden. Ur dessa berättelser framträdde två tämligen olika framställningar där lärarna beskrev att svenska elever från förorten kom med en problematisk bakgrund och socialt utanförskap, de invandrade med ett bristfälligt språk och bristfälliga kunskaper. Svenska elever från innerstaden var barn till högutbildade, engagerade och kompetenta föräldrar. De invandrade eleverna från innerstaden var i huvudsak diplomatbarn och adopterade. Kallstenius skriver vidare att det framgår i de skolbytande elevernas och deras föräldrars berättelser att det inte var helt enkelt att byta skola från förorten till innerstadsskolorna – detta skedde inte smärtfritt. För eleverna blev det konsekvenser som på flera sätt aktualiseras i och med skolvalet: rumslig åtskillnad, en social och mental distans mellan ”svenskar” och ”invandrare”. Valet av innerstadsskolorna var för flera av dem ett sätt att försöka överbygga denna distans. Men inte sällan är det, enligt Kallstenius, känslan av ”annorlundaskap” och utanförskap som många av de skolbytande eleverna upplever i mötet med de valda skolorna. Det är ett möte som många gånger omvandlas till ett avståndstagande från det som de betecknar som ”det svenska samhället” och dem som de betecknar som ”svenskar” (se även Lindbäck & Sernhede 2012).

Många forskare menar att pratet om faktorer som etnicitet och klass bör tonas ner eftersom det tenderar att föra med sig ytterligare stigmatisering av eleverna. Andra forskare, som Jan Einarsson (2003), hävdar det omvända: att det är dags att bryta det tabubelagda i att rota i elevers sociala bakgrund.

Han tror att detta kan vara en missriktad välvilja från läraren, medan elever i allmänhet inte vill ha den hänsynen. Att ha en insikt i dessa frågor kan snarare var en hjälp på vägen för att stödja en mera framgångsrik och effektiv tvåspråksinläring. Därtill har den sociala bakgrunden, enligt Einarsson, också att göra med hur vi bemöter eleverna, hur vi talar till dem och vilka förväntningar och krav som vi ställer på dem.

Detta är en diskussion som också kan föras mot bakgrund av det svenska skolväsendets utformning under hela 1800- och 1900-talet, inte minst den förändring som skedde mot slutet av 1800-talet. Då formulerades kraven på en gemensam bottenkola av medelklassen, det var dyrt för dem att skicka barnen till privata skolor. Allt färre barn skickades till privat undervisning och flera privata skolor blev tvungna att stänga. Ytterligare ett skäl till en gemensam skola var att det fanns en tro på att kulturen skulle fungera klassöverbryggande om alla elever möttes inom en och samma skola (Sandin 2003; Halldén 2007).

Något av denna diskussion går igen i dagens debatt om den svenska skolan. Flera forskare menar att skolan på flera punkter utformas just efter den svenska medelklassens behov och önsknings. Rätten att välja skola har öppnat upp för medelklassen att trygga den sociala och kulturella reproduktionen (Bunar 2009; Persson 2008). Trots det hävdar Nihad Bunar (2005) att alla diskussioner om begränsningar eller utvidgningar av valfriheten för att komma åt segregeringseffekter är en återvändsgränd. Skälen är välkända menar han. Reformens intention var att den pedagogiska verksamheten skulle utvecklas som ett resultat av skolkonkurrensen. Men det är inte fallfärdiga byggnader, otillräckliga resurser och utbildade pedagoger som får elever att fly. De flyr i första hand stigmatisering, svaga sociala nätverk och deras påverkan på bland annat betyg, den situationsbundna kompetensen och den språkliga miljön.

Bunar menar att valfriheten har sammanstrålat med det socialt, etniskt och symboliskt polariserade urbana rummets effekter, i meningen växande klyftor, statusänkande mellan olika bostadsområden och skolornas rykten. På dessa områden går det inte att göra stora integrationspolitiska ingripanden. Det betyder inte att valfriheten är fel, men fokus böra vara på hur rummets effekter tvingar lokala aktörer till pragmatiska ställningstaganden, vilket tenderar att befästa rådande strukturer. Bunar menar att det krävs ett teoretiskt, ideologiskt och praktiskt paradigmskifte från instrument till kontext, från individuella inläringssvårigheter till de bakomliggande sociala strukturerna och från enbart konkurrens till samverkan, också i såväl skol- som i integrationspolitiken.

Frågan är vad valfriheten får för konsekvenser på längre sikt, både för dessa elevers identifikationsprocesser och för deras känsla av tillhörighet

med det svenska samhället. Jenny Kallstenius (2010) menar att frågan om skolvalfrihet är infekterad och såväl den politiska debatten som den allmänna diskussionen blir många gånger både värdeladdad och ideologisk. Denna laddning handlar om att valet av skola associeras med frågor om rättvisa, likvärdighet och inte minst om att vilja ”det bästa” för barn och ungdomar. Många gånger sätts skolvalfriheten i förhållande till segregation och konsekvenser av den ökande konkurrensen på utbildningsfältet.

Sammantaget finns det, som många pekat på, en ekonomisk dimension av valfrihetsreformen, där skolorna i förorten ofta framställs som de stora förlorarna och invånarna där som andra klassens medborgare (se t ex Sernhede & Lunneblad 2011; Sernhede 2007; Skolverket 2012). Därtill har frågan huruvida detta leder till ökad eller minskad segregation ofta diskuterats i forskningen, och flera forskare pekar på att det leder till en ökad segregation. Skolan har också en annan sida som bör diskuteras i relation till valfriheten: den kulturella förmedlingen. En central aspekt av den kulturella förmedlingen – där det råder delade meningar i forskningen – är den gemensamma värdegrunden som förskolan, skolan och fritidshemmen förväntas introducera enligt läroplanen. Denna gemensamma värdegrund, eller värdegrundsarbete som det numera ofta kallas, tillsammans med den allt mer oklara uppdelningen mellan hem och skola har fört med sig en del problem och konflikter kring vilka värden som skolan kan, eller bör, förmedla. I forskningen har detta särskilt diskuterats i relation till friskolor, vilket för oss över till nästa avsnitt i forskningsöversikten.

Religiös friskola

Som flera forskare har påpekat så uppstår det ofta olika former av värdekonflikter i skolan, lite tillspetsat kan man säga att dessa värdekonflikter drabbar olika grupper olika hårt. En forskare som tidigt lyfte fram något av denna konfliktpunkt var Guadalupe Francia (1998). Hon skriver om islamska skolor och värdekonflikten mellan likvärdighet och valfrihet i den svenska skolans omstruktureringsprocess. Francia menar att konflikten uppstår mellan skolornas motstridiga uppgift att å ena sidan främja det islamska kulturarvet, och å andra sidan samtidigt integrera eleverna i det svenska samhället. Att följa de islamska reglerna och samtidigt följa de svenska nationella kursplanerna kan vara problematiskt.

När muslimska friskolor diskuteras lyfts en rad olika argument för och emot dessa fram, inte sällan finns en ambivalent hållning. Elisabeth Gerle (1997) menar att dessa skolor kan vara ett positivt experiment, särskilt på kort sikt, som kan tänkas underlätta integrationen. Men på lång sikt finns

snarast risken för det omvända, att det finns fler faktorer som kommer i konflikt med läroplanens mål att fostra till kritiskt tänkande, självständiga individer och att motverka traditionella könsroller. Något som hon menar finns i islam är till exempel könsroller, föräldramakt och auktoritet. Risken finns, hävdar Gerle, att dessa betingelser kan användas för att bevara ett statiskt kulturbegrepp i sin identifiering av problemområdet. I en studie diskuterar Gerle (1999) frågan i en vidare bemärkelse och skriver att de konfessionella friskolorna tydligt utmanar många andra värden, såväl religiösa som värden kring etnisk homogenitet. De:

... synliggör också värdekonflikter och värdetraditioner som länge funnits i det svenska samhället. Dessa har betydelse för samhället i stort, inte bara för skolan. Lokala, regionala och globala aktörer får större politisk och ekonomisk tyngd medan den nationella politikens betydelse avtar. (Gerle 1999:172).

Gerle hävdar samtidigt att för att individens val ska vara möjliga krävs starka institutioner. Om de urholkas blir individen alltmer beroende av de omgivande grupperna. Valfrihetsmålet åberopas ofta av en allt starkare medelklass som vill välja förskola och därmed framtidsprojekt åt sina barn. Gerle menar att det är viktigt, för att kunna möjliggöra valfrihet för så många så möjligt, att också värna de gemensamma institutionerna. Hon understryker att den gemensamma kommunala skolan inte får undermineras. I synnerhet för svaga grupper är det viktigt att den håller hög standard för att möjliggöra en öppen framtid. Hon ser en risk i att olika etniska grupper i huvudsak går i olika skolor. Då skolan inte blir en naturlig mötesplats för barn med olika bakgrund riskerar detta att på sikt ytterligare bidra till segregation (Gerle 1999).

Denna segregering är ett problem som Carsten Ljunggren (1999) lyfter fram. Han menar att utbildningens reproduktiva funktioner i det närmaste förstärks i vissa friskolor i och med att det finns en "färdig" identitet och att identifikation med denna blir central. I friskolorna finns redan en stark identitet, med andra ord tilldelas individen en identitet när denna kommer dit. Det för med sig en sortering av åldrar, ibland kön, och genom profilskolor i termer av intressen, samt genom friskolor i termer av etnicitet, religion etc. Den pluralitet som råder i profil- och friskolor inskränker sig till på förhand fastställda identiteter av vilka "jag" och "vi" är. Detta förvägrar, enligt Ljunggren, en radikalare pluralism och bidrar snarare till en ny form av segregation.

Men inte alla forskare ser negativt på friskolor, utan lyfter fram att det finns andra värden förknippade med dessa skolor. Åsa Brattlund (2002) pekar på att elever och föräldrar väljer muslimskt profilerade friskolor, inte

bara för att skolan ger ökade kunskaper om islam, utan också för att barnen ska komma bort från mobbning eller de negativa stereotypiska och racistiska attityder som eleverna har mött i den kommunala skolan. Valet av friskola behöver således inte ha några religiösa förtecken över huvud taget.

Brattlund menar också att flera av de muslimskt profilerade skolorna i sig har utvecklats till pluralistiska och kulturella mötesplatser med personal från skilda religiösa-, kulturella-, politiska- och språkliga bakgrunder. Men det är inte alltid så lätt för de muslimska skolledarna, eftersom de ofta blir betraktade med en negativ nyfikenhet av det omgivande svenska sekulariserade samhället. I ett sekulariserat samhälle finns det också, enligt Brattlund, en risk att många övertolkar religiösa symboler och handlingar och ser dem enbart som negativa och förtryckande. I en studie jämför Brattlund (2009) muslimska friskolor i Sverige med ett par muslimska friskolor i England. Den skillnad mellan dessa länder som hon framför allt pekar på är att de engelska skolorna har ett betydligt större friutrymme för det muslimska än vad de svenska friskolorna har.

Muslimska skolor har som regel väckt stor debatt i Sverige. Motståndare har uttryckt att dessa skolor i sig leder till skolsegregation, att de riskerar att inte förmedla samhällets värdegrund och att barn där möts av religiös propaganda. Förespråkare har däremot hävdats att i den kommunala skolan bryts barns muslimska identitet sönder av okunskap, oförståelse och rasism mot muslimer. Genom muslimska skolor erbjuds barn istället kunskap om sin kultur och religion, vilket stärker deras identitet och gör dem till trygga och hela människor som kan integreras i samhället. Debatten reflekterar, enligt Åsa Aretun (2009), hur skolinstitutionen fungerar som rum för nationella, etniska, religiösa eller andra gruppers "kamp" om kulturell produktion och social reproduktion i samhället. Den gemensamma nämnaren för förespråkare och motståndare till muslimska skolor är den roll och betydelse som skolinstitutionen tillmäts för att avsiktligt forma den uppväxande generationen. Ett annat gemensamt drag är också att de delar en vuxencentrerad syn på socialisation.

Aretuns studie problematiserar denna vuxencentrerade syn på barns socialisation som kommer till uttryck i debatten kring muslimska skolor. När hon ställer frågan hur barn formas i en muslimsk skola, knyter hon därför an till ett påtagligt barnperspektiv. Hon menar att båda sidor i denna skolfråga tillskriver skolinstitutionen alltför stor makt att medvetet forma barns personligheter utan att det konkretiseras närmare. Debatten präglas av olika antaganden om vad skolan åstadkommer eller kan åstadkomma, vilket leder till att skolan som offentlig föreställning eller myt reproduceras. Aretun är tveksam till denna beskrivning och menar att barn är sociala aktörer som framför allt formar varandra, snarare än att detta görs av

vuxna. Detta är ett ofta förbisett faktum i forskningen (se även Tholander 2005). Aretun (2009) menar att samhällsdebattens upptagenhet av vuxnas auktoritet och officiella funktion att forma barn i skolan innebär att barns inflytande osynliggörs. Hon uttalar förhoppningen att kunna bidra till att debatten kring muslimska friskolor förändras mot att beakta och ta hänsyn till barn som sociala aktörer. I likhet med andra människor finns fler hänsyn att ta till barn än som symboler och objekt för en nations eller minoritets kollektiva framtid.

Även om många forskare är kritiska till friskolor finns det de som anser att dessa skolor inte bara bör tillåtas utan också uppmärksammas. Bo Dahlin (2007) argumenterar för detta genom att ta spjärn mot tre antaganden som han ofta tycker sig se i debatten. Dessa är att segregation motverkar kulturell förståelse, att segregation försvårar utveckling av personlig autonomi och kritisk självreflexion och att barn från hem med "högvärdigt" kulturellt kapital söker sig till skolor som matchar detta. Men det finns, menar Dahlin, ingen logiskt uppenbar slutsats av den ovan presenterade analysen av de tre antagandenas hållbarhet. Han hävdar att vilken slutsats man drar till syvende och sist är en trosfråga. Några entydiga fakta som pekar på skolsegregationens för- eller nackdelar finns inte. Det finns inte heller något nödvändigt samband mellan vare sig brist på kritisk reflektion eller segregation å ena sidan och fristående skolor å andra. Vidare finns det, enligt Dahlin, inga säkra belegg för att segregationen i skolan alltid har negativa effekter och att statens skolpolitik vare sig är eller kan vara neutral till hur "det goda livet" ska levas.

Som flera forskare har visat är skolans undervisning inte heller neutral – den förmedlar alltid något och det som tycks skapa särskilt den religiösa mångfalden skapa spänningar inom dagens utbildning. Det rådande förhållningssättet till demokrati och religion inom utbildningsområdet leder till att den enskilda människan hamnar i skymundan, till förmån för en skola där eleverna förväntas leva upp till ideal kring hur ett visst samhälle i en viss tid definierar demokrati och demokratisk samlevnad. Religion ses då som något som hotar det demokratiska livet och samtidigt tycks demokrati ha blivit ett system där livets olikheter får lite utrymme. Detta får idag konsekvenser särskilt för religiöst praktiserande barn och elever, eftersom utbildning i första hand ses som en arena där barn och unga ska socialiseras och bli en särskild slags demokratiska medborgare (se t ex Bergdahl 2010).

Det som debatten om friskolor i första hand tycks visa är det finns en gräns för mångfalden, eller snarare, den väcker frågor kring var denna gräns ska gå. Det är en diskussion som bland andra Hans Ingvar Roth (2010) öppnar upp för. Han gör det med hjälp av följande frågor: -vilka positiva värden kan förknippas med ett mångkulturellt samhälle? -var går gränsen för en önskvärd kulturell pluralism? Hur formas en samhällsgemenskap i ett

mångkulturellt samhälle? Roth menar att det sedan mitten av 1990-talet skett en förändring i den politiska debatten kring det mångkulturella samhället i stora delar av Europa och Nordamerika. Det mångkulturella samhället har blivit allt mer kritiserat. Det talas alltmer om "ickediskriminering" utifrån mänskliga rättighetsprinciper, homosexuella och personer med olika typer av funktionshinder har till exempel fått en större officiell politisk förankring. Däremot förknippas ofta religiös och etnisk pluralism, från olika partiers perspektiv, mer med samhällsfragmentisering. Särskilt muslimer har i det avseendet kommit i skottgluggen enligt Roth. Han menar att det som regel är lättare att få gehör för negativ frihet, det vill säga att tillåta att olika grupper gör olika saker, än för positiv frihet, det vill säga att samhället aktivt skulle stödja vissa grupper.

Det finns således en ambivalent hållning till friskolor – också i forskningen – och inte sällan är det skarp kritik som riktas mot dessa skolor. Som visats här finns emellertid undantag och nyanseringar. Ett par anmärkningar kan göras redan på det här stadiet. Friskoledebatten har varit het och har som regel förts med ideologiska förtecken. Här finns hela registret av ståndpunkter representerade, men många forskare är i grunden kritiska till friskolereformen, till friskolor i allmänhet och till religiösa friskolor i synnerhet, just för att dessa förmedlar en kultur som leder till en ökad segregation. Men samtidigt är också många forskare kritiska till skolans värdegrundsarbete och de särskilda villkor som det skapar för elever med annan bakgrund än svensk. Mot den bakgrunden finns det anledning att utveckla hur man i forskningen ser på skolans värdegrundsarbete i stort, inte bara i relation till friskolan, utan också mellan olika stadsdelar. Vem vet vad som är att betrakta som de rätta normerna och vad som är "det goda livet"? Det är, som kommer att visas nedan, frågor som har diskuterats i flera sammanhang.

I vilka avseende kan skolans värdegrund vara problematisk?

I jämförelse med många andra länder finns det i Sverige alltså ett starkt statligt och kommunalt stöd till barnfamiljer. Det medför att barndomen – som allt mer har framställts som individualiserad i forskningen – kanske bättre beskrivs som både individualiserad och kollektiv. Barnets subjektstatus är starkt framhävt, men barnet ingår i ett barnkollektiv, vilket medför krav på en anpassning till kollektivet och institutionen (Halldén 2007). Det är ett krav på anpassning som visar sig allt starkare i skolan och det visar sig inte minst i samband med skolans arbete med mångfald.

Idén om mångfald är en av skolans mest omhuldade, men det förutsätter inte sällan att individen anpassar sig till strukturen och att alla omfattas av en gemensam ideologi. Detta gör det svårt för till exempel invandrare att själv välja vilka sammanhang de vill delta i. Det är något av en paradox att Sverige som under 1990-talet har utvecklat ett av världens mest avreglerade skolsystem samtidigt så starkt betonar en gemensam värdegrund. Skolan ska genom attitydpåverkan, kunskapsförmedling, identitetsskapande och socialisation återspegla samhällets värdegemenskap av tolerans och demokratiskt tänkande. Men det finns, som flera forskare har pekat på, motsättningar i de senaste läroplanernas (Lpo 94/Lpo11/Lpfö 98) formulering kring demokrati, individualisering och det mångkulturella samhället.

Skolan som kulturförmedlare intar en viktig plats, men kulturbegreppens framskjutna plats i nu gällande styrdokument är, enligt Magnus Persson (2005), ett problematiskt förhållande, i den bemärkelsen att den förtryckande majoritetskulturen blir beskriven som just kulturell. Kultur har en stabiliserande och harmoniserande funktion eftersom det med automatik betraktas som något gott, dessutom uppfattas kultur *per se* som inkluderande och demokratiserande. Men kulturbegreppet tenderar alltid att skapa föreställningar om "den andre" och skapa distinktioner som fungerar exkluderande och hierarkiserande. Persson menar att denna etikens överordnade roll i skolans värdegrund kan ses som styrdokumentens avpolitisering av utbildningsdiskurser. Förskjutningen mot kultur, etik och moral i skolans policydokument har fört med sig diskurser där ojämlika maktförhållanden snarare förstås som kultur än som politik. Denna avpolitisering bör därför problematiseras. Talet om kulturell identitet i styrdokumentet är, enligt Persson, bekymmersamt eftersom det tenderar att föras i statistiska termer och att det betraktas som något självklart gott.

Människor lever under skilda villkor i det mångkulturella samhället, men kultur kan vara problematiskt. Elisabeth Elmeroth (2009) pekar på att när vissa grupper får för mycket makt leder det till andra gruppers underordning. Den etniska maktordningen i Sverige innebär framför allt att svenskheten är den överordnade normen. En norm, som enligt Elmeroth, kan utgöra ett hot mot värdegrundens budskap om alla människors lika värde. Skolan måste därför agera i interkulturell riktning där alla elevers egenheter och behov möts med kunskap, respekt och öppenhet. När invandrarelevs problem förklaras görs detta ofta med kultur, medan motsvarande förklaring för svenska elevers problem kläs i termer av social bakgrund. Elmeroth menar att det leder till att eleven blir en elev med svårigheter som måste åtgärdas, snarare än en elev i svårigheter som bör få en adekvat skolgång. Skolan måste arbeta på ett sätt som starkare motverkar etnocentrism och monokultur.

I likdanande ordalag beskriver Johannes Lunneblad (2006) undervisningens innehåll i mångkulturella förskolor och skolor där fokus ofta har legat på tvåspråkighetsfrågor: svenska som andraspråk och hemspråksundervisning. Däremot har relativt lite uppmärksamhet riktats mot den "kulturförmedlande" delen av det svenska utbildningssystemet, vilket kan ses som en brist, då kulturen ofta är det som har stått i centrum när olikheter ska förklaras.

Flera forskare har också pekat på de delvis motsägelsefulla budskapen i skolans styrdokument. Skolan ska fostra till gemensamma värden (demokrati), eleverna ska själva välja – som individer – skapa sina värden och normer (men de ska vara gemensamma), och infogas i ett mångkulturellt samhälle. Hur dessa tre ideal ska förenas i praktiken är ofta höljt i dunkel, vilket har lett till diskussioner om till exempel: slöja; terminsavslutningar i kyrkan; obligatorisk sexualundervisning eller simundervisning; och friskolor. Läroplanen och skolpraktiken genomsyras av ambitionen att forma självständiga och reflexiva individer som får möjlighet att forma sina egna liv (se t ex Rasmusson 2005; Bergdahl 2010; Gruber 2007; 2008; Runfors 2010; 2006; Gerle 2000; Ljungberg 2005; León Rosales 2010).

Skolan ska alltså ge en ny gemensam grund, vilket innefattar en strävan efter att frigöra eleverna från en given gemenskap. Det kan innebära en frikoppling från familjen, religion och/eller kulturen. I idealfallet genomgår eleven en frigörelse från det gamla, omformas och infogas i det nya. Detta projekt – att fostra den fria individen – har under de senaste decennierna i allt väsentligt kretsat kring elever med utländsk bakgrund. Den icke-svenska kulturen blir ofta en brist som ska avlastas. Uppgående i det svenska blir på så sätt inte en fråga om ömsesidighet. Det finns en stark assimilationstanke i den svenska skolan och inte sällan har den svenska kulturen lyfts fram som det goda och önskvärda, medan andra kulturer har setts som minuskulturer. Detta är ett speciellt framträdande drag i Sveriges förstärkta gemenskap. Skolans arbete med att omsätta idealen om mångfald i praktiken, förefaller alltså enligt flera forskare ha förstärkt känslan av ett "vi" och ett "dom". Sverige har trots alla insatser gått mot en ökad segregering (se t ex Gruber 2007; 2008; Bunar 2005; 2009; 2010; Runfors 2010; 2006; Sigurdson 2008; 2009; Sawyer 2000; León Rosales 2010; se även Eriksson 2002 som diskuterar folkhögskolan på ett liknande sätt och; Högström 2004 som studerar Komvux).

I den demokratiska liberala staten ska alla behandlas lika oavsett grupp-tillhörighet. Stereotypa gruppidentifikationer ska således, som Ljungberg (2005) uttrycker det, inte höra hemma i den offentliga sfären. Problemet är dock att det inte går en knivskarp linje mellan de privata och de offentliga sfärerna, utan dessa går in i varandra. Identitetskonstruktioner och gruppidentifikationer är inte betydelslösa i det offentliga rummet, vilket visas

i flera sammanhang, inte minst i samband med skola och utbildning. Värdegrundens huvudkomponenter om allas lika värde och om det goda demokratiska idealet betraktas som självklara i skolan, men samtidigt är, enligt Ljungberg, själva värdegrunden till stor del odefinierad och utrymmet för tolkning är stort. Det finns en stark och utbredd tro på utbildningens förmåga att upplysa människor och att konstruera samhällskompetenta individer. Vad denna upplysning i realiteten innehåller och innebär är emellertid oklart. Det finns också en övertygelse om att skolan kan leda till en social samhällsförändring, dock tvingas vi, enligt Ljungberg, att konstatera att skola och utbildning, trots visioner om detta, inte har lyckats att eliminera social segregation i samhället.

Det är alltså som regel elevernas icke-svenska och låga status som får bekräftelse i skolan. Åsa Möller (2010; 2011) använder sig av policykritik för att belysa hur skolan fabricerar mångfald som något bra för individen. Hon utgår från frågorna huruvida mångfald är ett hinder eller en resurs för lärande, är det ett hinder att ha en icke-svensk etnicitet, är det ett hinder att vara fattig, är det ett hinder att ha ett annat modersmål än svenska. Möller förfäktar att svaret på dessa frågor är ja. Konsekvensen är att mångfald i den bemärkelsen är ett hinder för likvärdighet och lärande. Elevernas språk, klass och etnicitet är inte bara olika det svenska, utan betraktas som otillräckliga. Vidare menar hon att den goda mångfalden verkar på individ- och samhällsnivå genom att släta över sociala orättvisor och ojämlikhet och genom att reducera skillnaderna mellan olika "kulturer". Möllers slutsats av det är att de rådande hegemoniska mönstren reproduceras, vilket för med sig att förortsungdomar placeras längst ned eller till och med utanför de sociala hierarkier som formas i den segregeringande staden (se även Borelius 2010).

Det finns fler exempel på forskning som riktat intresset mot skolans värdegrund och som har problematiserat hur attitydpåverkan, kunskapsförmedling, identitetsskapande och socialisation ska återspegla samhällets värdegemenskap av tolerans och demokratiskt tänkande (se t ex Roth 2010; Sigurdson 2008; 2009 Ljungberg 2005; Thornberg 2004; Tholander 2005). Ann Runfors (2006; 2010) fokuserar på elever med invandrarbakgrund och pekar på en rad problemområden, inte minst de starkt normativa aspekterna av värdegrundsarbetet i relation till dessa frågor. Runfors hävdar att de svenska lärarna så starkt identifierar sig med värdegrundsprojektet att de nästan på ett folkhemskt manér strävar efter att lägga livet till rätta för eleverna. Och samtidigt som vikten av flerspråkighet framhålls, som viktig med hänvisning till globalisering och människors ökade rörlighet, hamnar detta ofta i skuggan av svenskinläringen. Runfors (2009) menar att detta också kan förstås mot bakgrund av nynationalism och kulturalism som följt i globaliseringens spår. Nationer och grupper världen över söker sina särdrag

i globaliserings- och homogeniseringstider, vilket blir tydligt i skolan. Detta är också en fråga som har diskuterats i relation till förskolan – svenskheten har också där blivit en allt viktigare fråga (Persson 2008).

Detta resonemang kan med hjälp av Sabine Gruber (2008) utvecklas och relateras till genus. Gruber problematiserar konstruktioner av etniska skillnader i skolan och hon gör det genom att jämföra hur personalen i skolan förhåller sig till pojkar respektive flickor. I kontrast till fallet med ”invandrarkillar” tycks skolpersonalens konstruktioner av invandratjejer inte ha en lika tydlig koppling till skolans institutionella sammanhang och uppdrag. Gruber föreslår att konstruktioner av invandratjejer i högre grad är relaterade till skolpersonalens idéer om ”svensk jämställdhet”. I stället för att enbart osynliggöras blir de således också väldigt uppmärksammade ur en aspekt och detta i ett sammanhang med koppling till könsrelationer och jämställdhet. Detta ligger förvisso också inom ramen för skolans uppdrag, men det tenderar att rikta diskussionen åt fel håll (se även Ghadimi 2007; Ouis 2009).

Skolan är alltså en viktig institution för hur vi lär oss att uppfatta samhället och för hur vår identitet konstitutionernas och vilka gränser vi vill slå vakt om. Ett sätt att ta sig an skolans värdegrund är att använda sig av begreppsparet partikulär/universell. Ylva Bergström (1999) hävdar att det är möjligt att finna en väg mellan å ena sidan det universella och kollektiva och å andra sidan det partikulära och individuella. En demokratisk skolkunskap bör kunna formulera sig mellan det offentliga och privata och då bör detta också kunna gälla för etiska frågor som har med värden att göra. Det är, skriver Bergström, centralt att:

Pluralitet måste ges utrymme i skolan och visa upp så många tolkningar och värderingar som möjligt, men det är lika viktigt att formulera, ur den pluralistiska gemenskapen, en gemensam (politisk) identitet, det vill säga andra gränser för vad som är acceptabla och oacceptabla anspråk på världen och samhället och våra sociala liv. (Bergström 1999: 45).

När det universella benämns i termer av det kosmopolitiska eller globalisering är det, enligt Bernt Gustavsson (2003), inte sällan detsamma som västerlisering, det vill säga att det västerländska blir måttstock för resten av värden. Det motsatta misstaget är att bara begränsa sig till det egna utan att se den andra och nödvändigheten att relatera till det allmänna. På samma sätt kan begrepp som bildning och demokrati, enligt Gustavsson, ses som en brygga mellan det universella och partikulära.

Något oväntat kan begreppet tolerans skapa problem. Vanligtvis utgår de som ska tolerera från normalfallet medan de som ska tolereras ofta ses som avvikelser. Det innebär att västerlandet tenderar att agera som att resten

av världen ska nå fram till samma normer och definitioner av tolerans. Botemedlet mot intoleransen är då främst av intellektuell art, genom upplysning ska den intolerante bildas, och i den politiska dimensionen, genom vilken alla ska få erkännande och rättvisa. Problemet är då, menar Sigurdson (2009), att detta tenderar att bli en repressiv tolerans som i allt väsentligt liknar en västerländsk imperialism. Med andra ord, de som tolereras avviker och bör på sikt bli som oss.

I stora delar av västvärlden trodde man under senare delen av 1900-talet att religionens betydelse i den offentliga debatten skulle försvinna. Istället framträder idag det religiösa på nya sätt, inte minst i skolan. Religionens nya synlighet tycks skapa spänningar i ett samhälle som ser sig självt som sekulariserat och religiösa uttryck utmanar den liberala demokratins gränsdragningar och värden (se t ex Sigurdson 2008; 2009; Carlbom, Hedin & Månsson 2009;). Enligt Lovisa Bergdahl (2010) leder detta till konflikter, som regel i relation till skolans demokratiuppdrag, men konflikter rymmer också en unik utbildningspotential. Det huvudsakliga syftet med Bergdahls avhandling är att omförhandla relationerna mellan utbildning, demokrati, och religion, genom att föra in det religiösa subjektet i centrum av denna omförhandling. Hennes tes är att en omförhandling av alla tre begreppen (utbildning, demokrati, religion) är nödvändig om nya villkor för demokratisk samlevnad ska kunna skapas. Bergdahls argument är att utbildning kan spela en viktig roll i demokratiska samhällen och skapa möjligheter för demokratisk samlevnad om religion och demokrati betraktas som frågor för utbildning och om det religiösa subjektet sätts i centrum. Avhandlingen kan därför ses som ett sätt att svara på det behov av 'religiös läskunnighet', som flera utbildningsfilosofer efterlyser, men som hittills mestadels formulerats utifrån liberaldemokratiska utgångspunkter.

Flera av dessa diskussioner har inte sällan haft sin upprinnelse i skolan – till exempel debatterna om den muslimska slöjan (hijab eller niqab), statsbidrag till religiösa friskolor, och förbud mot befrielse från skolans sexual- och simundervisning. Bergdahl kallar detta 'den nya religiösa synligheten', ett begrepp som implicerar att religionerna i ett post-sekulärt samhälle vare sig har försvunnit eller återvänt i traditionella former. Om vi vill förstå religiös mångfald och religiös tillhörighet behöver vi studera vad som räknas som religion i en viss kontext, hur religion framträder, och i relation till vad, där det religiösa framträder som just religiöst.

Mot bakgrund av att skolans värdegrundsarbete är så problematiskt så menar Robert Thornberg (2004) att begreppet värdepedagogik borde användas istället. Detta kan ses som en relativt fri översättning av det engelska "values education". Till skillnad från begreppet värdegrundsarbete tar, enligt Thornberg, inte begreppet värdepedagogik i sig självt parti för vissa moraliska eller

politiska värden och normer. Värdepedagogik kan i skolans värld bedrivas utifrån en mängd olika tänkbara moraliska eller politiska värden och normer. I kontrast mot värdegrundsarbete som begränsar sig till den svenska diskursen och till en viss uppsättning värden som formulerats i ett visst skolpolitiskt sammanhang, är termen värdepedagogik inte bunden eller begränsad till en bestämd värdegrund, utan den är i stället förbehållslös och öppen. En sådan term öppnar upp för forskning och teoriutveckling med eller utan läroplaner och andra styrdokument för ögonen. Termen värdepedagogik refererar till den aspekt av den pedagogiska praktiken som innebär att pedagoger, pedagogiskt material och pedagogiska arrangemang medierar moraliska eller politiska värden, liksom normer och färdigheter som bygger på sådana värden till elever (se även Colnerud & Thornberg 2003).

Gunnel Colnerud (2004) ser i värdegrundsarbetet en renässans av skolans normativa uppdrag. Lärare och andra vuxna i skolan kan ha avgörande inflytande på de normer och värden som elever gör till sina, eller tar avstånd ifrån. Colnerud ser det som märkligt när värdefrågor skiljs från en del ämnen och placeras i särskilda etikämnen eller program. Det blir en spretig historia när lärarna använder det friutrymme som uppstod när timplanen slopas till att skapa sina egna varianter av ett slags etikämne.

Som ovanstående avsnitt har visat framställs ofta den icke-svenska kulturen som det sämre alternativet i skolan. Inte sällan leder det till att vissa grupper och individer stigmatiseras. Denna stigmatisering är också något som kan drabba lärare med annan bakgrund än svensk.

Lärare med annan bakgrund än svensk

I den ökade institutionalisering som skett i barns och ungas liv under hela 1900-talet har den professionelle i flera avseenden också fått en förändrad roll. De professionella spenderar mycket av sin tid inom olika institutioner, men får trots det kämpa för sin status. Detta tycks i synnerhet drabba några kategorier av pedagoger. I den här översikten är inte ärendet i första hand att skriva om de professionella, men ett par korta anmärkningar kan göras i det följande för att peka ut områden som är eftersatta i forskningen.

Invandrade lärares möte med den svenska skolan är inte helt utan problem. Annelis Jönsson och Lena Rubinstein Reich (2006) skriver om invandrare som läst kompletteringsutbildning med en mer eller mindre tydlig yrkesidentitet som lärare eller civilingenjör från hemlandet. Att utbilda sig till lärare i Sverige innebar en ny svensk yrkeskonstruktion, och i den visade det sig att den egna bakgrunden som invandrare utgjorde ett centralt inslag. Detta var ett förhållande som de hade en ambivalent hållning till. Å ena

sidan upplevdes de som en resurs i mötet mellan elever och föräldrar med utländsk bakgrund och den svenska skolan, medan de å andra sidan upplevde att de blev marginaliserade i relation till de svenska kollegorna. Att sen skolledarna uppgav att en starkt bidragande orsak till att de anställde dessa var deras bakgrund, förde, enligt Jönsson och Rubinstein Reich, med sig att lärare tenderade att se sin identitet som invandrare snarare än som lärare i första hand. Även Gunlög Bredänge (2002) studerar lärarrollen för utländska lärare och de olika synsätt som ibland gör sig påmind. Bredänge menar att de utländska lärarna ser mycket positivt med det svenska sättet att vara lärare, men att de finner det märkligt att lärarna inte undervisar, det vill säga att de står vid katedern och tar ett tydligt kommando över klassrummet.

Också Monica Sandlund (2010) lyfter i en avhandling fram hur svårt det är för lärare med utländsk bakgrund att etablera sig. Hon tar sin utgångspunkt i sju lärares yrkeslivsberättelser och deras konstruktioner av sin yrkesidentitet i nya sammanhang. Avhandlingen handlar om hur den mångkulturella skolan framställs i lärarnas berättelser och den variation som blir tydlig utifrån deltagarnas olika utgångspunkter. De viktigaste resultaten är, enligt Sandlund, dels de unika kunskaper som kan utläsas i de enskilda berättelserna, och hur lärarnas yrkesidentitet omformas under studiens gång, dels att lärarna belyser skolan som en normaliseringsarena, både för eleverna och för lärarna. Det finns en efterfrågan på lärare med utländsk bakgrund men i skolan är det få som intresserar sig för deras tidigare kompetens och erfarenhet. Man vill att de ska undervisa så svenskt som möjligt, vilket gör att läraren som tonar ned sina tidigare erfarenheter blir mer framgångsrik. Förvånande var också, enligt Sandlund, att det tog flera år innan lärarna fick legitimitet på en arbetsplats.

När det kommer till frågor om mångfald i själva lärarutbildningen är detta ett eftersatt forskningsområde. Granskar man lärarutbildningar i Sverige i stort finns det betydande brister vad gäller kursplaner och formulerade mål. Lärarutbildningar förbereder, enligt Britten Ekstrand och Sanela Nadarveic (2010), sina framtida lärare dåligt för att undervisa i ett samhälle präglat av mångfald. De identifierar tre olika diskurser som kan vara till hjälp när undervisningsinnehåll i fråga om mångkulturalism kan problematiseras: (i) den monokulturella som en föreställd homogenitet, (ii) den mångkulturella som betraktas som ett tillstånd och (iii) den interkulturella som betraktas som handling.

Pedagogerna kämpar i allmänhet för sin professionella status, detta förefaller i synnerhet gälla för dem som arbetar mot förskola och fritidshem, men också för lärare med en annan bakgrund än svensk. Det sistnämnda är kanske särskilt olyckligt eftersom dessa ofta blir till en oanvänd resurs i skolans arbete med mångfald. Vad gäller forskningen på detta område finns

det således mycket att göra i samband med dessa grupper. Också själva utbildningen förefaller många gånger vara ett eftersatt område – många pedagoger är dåligt rustade för att arbeta i ett samhälle som präglas av mångfald. Inte minst är utbildningen klen vad gäller mottagandet, och arbetet med, nyanlända elever, vilket kommer att lyftas fram i nästa avsnitt.

Nyanlända barn och ungdomar i den svenska skolan

Ett eftersatt område i forskningen är under vilka villkor som nyanlända barn och ungdomar tas emot i den svenska skolan. Detta torde vara ett viktigt område för att få till stånd en bättre integration i samhället. Det är inte helt enkelt att definiera nyanlända elever, men tre faktorer brukar nämnas i sammanhanget: ”en elev anländer nära skolstarten eller under sin skoltid (grundskola och gymnasiet); en elev har annat modersmål än svenska; en elev behärskar inte svenska språket (särskilda behov).” (Bunar 2010 s. 14).

Att komma som ny elev till den svenska skolan utan att kunna språket eller de kulturella koderna är, som flera forskare har påpekat, inte utan komplikationer. Nyanlända elever ska ha en specifik skolintroduktionsplan efter det att deras tidigare skolkunskaper har kartlagts. Som regel får dessa elever börja i så kallad förberedelseklass, men det ser olika ut beroende på vilken kommun som det rör sig om. Ännu svårare blir denna omställning för de barn och unga som är ensamkommande till Sverige och skolan.

Förberedelseklass

I förberedelseklasser ska alltså de nyanlända lära sig det svenska språket men också få andra ämneskunskaper. Efter hand ska de sedan, baserat på den egna framgången och förmågan, flyttas över och integreras i en ordinarie klass. Det finns dock inte några fasta regler för när denna övergång ska ske. Därtill skiljer det sig också åt mellan hur olika kommuner och hur olika skolor förhåller sig till denna överflyttning (Bunar 2010; 2012a; Nilsson 2009).

Dessa, och andra, oklarheter har lett till kritik från flera håll. Exempelvis har Skolinspektionen (2009) pekat på: att många elever hålls kvar onödigt länge i förberedelseklasserna; att undervisningen i avskildhet tenderar att motverka integration; att flera skolor har dålig kunskap om dels de nyanlända elevernas kultur, dels om deras kunskaper i olika ämnen; och att det i vissa skolor och kommuner finns en bristande respekt för de nyanlända eleverna. Nihad Bunar (2010) hävdar till och med att förberedelseklasserna

många gånger är undermåliga och behäftade med en rad problem, vilket tenderar att bromsa och stigmatisera de elever som hamnar i den miljön. Bunar har på uppdrag av Vetenskapsrådet skrivit en forskningsöversikt, *Nyanlända och lärande*, vilken visar på den akademiska forskning som ägnats åt de nyanlända eleverna. Det finns därför inga skäl att här närmare gå igenom forskningen om de nyanlända och förberedelseklasser, utan jag nöjer mig med några korta anmärkningar.

Bunar (2010) disponerar sin översikt i tre övergripande teman: det samhällseliga och individuella perspektivet; det institutionella perspektivet och; det (språk)pedagogiska perspektivet. Därtill har han ett kapitel med internationella utblickar där han översiktligt lyfter fram centrala områden i den internationella forskningen. Vad gäller det sistnämnda har fler forskare visat att denna speciella undervisningsform i många länder – till skillnad från i Sverige – är tidsmässigt begränsad och att det som regel krävs föräldrarnas godkännande för att placera barnen i dessa klasser.

Vad gäller svensk forskning så finns det, enligt Bunar, ett område som är särskilt eftersatt: det kring själva mottagningssystemet och specifikt kring förberedelseklasser. Det finns bara enstaka forskningsstudier om detta, ett ofta anförd exempel är Mathias Blob (2004). Detta är, enligt Bunar (2010), anmärkningsvärt med tanke på att dessa aspekter är själva grunden i de nyanländas skolintegration och lärande. Dessutom finns det många varianter mellan olika kommuner, men också inom en och samma kommun, dels kring hur man tar emot nyanlända elever, dels hur man sedan slussar dem vidare till ordinarie klass. Denna frånvaro av tydliga regler för övergången lämnar stort utrymme för en godtycklig och subjektiv bedömning.

I ett UVK-projekt som startade 2011, med nämnde Bunar som projektledare, fokuseras nyanlända elever i grundskolans senare år. Studiens mål är att ta fram kunskaper om en tämligen stor grupp elever i den svenska skolan, om vars lärandevillkor vi vet väldigt lite. Det är kunskaper som kan bidra till att förstå vilka faktorer i och omkring skolorna, och vilka olika undervisningsmetoder, som ger de nyanlända eleverna störst möjligheter till fortsatt kunskapsutveckling, en god språkutveckling, skolframgång genom användning av både modersmål och svenska som andraspråk, identitetsutveckling, samt integration i skolan och samhället. Projektets huvudsakliga frågeställningar kretsar just kring organiseringen av nyanlända elever i grundskolan i tre olika kommuner. Hur fungerar mottagningen och integreringen av de nyanlända i skolans sociala och pedagogiska sammanhang i praktiken i de tre berörda skolorna? Hur påverkar de olika organisatoriska och pedagogiska modellerna elevernas sociala relationer, identitetsutveckling och skolprestationer när de tillämpas i kommunerna och i skolorna? (Bunar 2012b).

Under senare år har det också tillkommit några forskningsbidrag som rör nyanlända elever (se t ex Lunneblad 2014; Skowronski 2013; Wigg 2011; Fridlund 2011). Johannes Lunneblad (2014) diskuterar hur nyanlända tas emot i förskolan. Han pekar på det ideologiska dilemma som de nyanlända och deras familjer möter i förskolan. Å ena sidan ses integration som viktig, å andra sidan förutsätter detta att det finns ett "vi" att bli en del av och "någon" att bli som. Vardagens ritualisering blir, enligt Lunneblad, i förskollärarnas tal en viktig referenspunkt för vad som är svenskt och för vilka som är svenska. Ett slags "vardagsnationalism", där undertexten i dessa ritualer är att de nyanlända ska anpassa sig till det svenska.

Ett annat exempel, som Eva Skowronski (2013) skriver om, är hur skol-situationen ser ut för nyanlända elever som har anlänt till Sverige under de fyra sista åren i grundskolan eller under gymnasietiden. Hon fokuserar särskilt på de nyanlända elevernas möjligheter till, och hinder för, att bli inkluderade i sociala gemenskaper på sina skolor. Många elever känner sig utanför i skolan, särskilt under de första åren efter immigrationen. Det finns många skäl till detta utanförskap som exempelvis språksvårigheter och möjligheten att komma in i en ny gemenskap under den känsliga tonårstiden. Men Skowronski menar också att man behöver lyfta blicken och se till de yttre förutsättningarna i skolan. Då ser man också, enligt Skowronski, att det handlar om bristande ansvarstagande från skolans sida. De nyanlända eleverna blir i allt väsentligt utelämnade åt sig själva att sköta sitt sociala liv i skolan.

Ytterligare en aspekt, vad gäller nyanlända elever, lyfts fram av Ulrika Wigg (2008; 2011) när hon ställer frågan: Vad innebär det för unga människor att bryta upp från sitt hemland och börja om i ett nytt land under sin skoltid? Frågan riktar sig både till före detta elever och yrkesverksamma lärare. Några av de slutsatser som hon redovisar är att de som får ett bra mottagande och en bra skolgång i Sverige, utgör en stor resurs för samhället. Det är således viktigt att lära från dessa erfarenheter för att kunna ta emot elever med sådan bakgrund. Wiggs intervjuer visar att möten med enskilda individer kan spela roll, även om systemet i övrigt inte är perfekt. Det engagemang som de mottagande lärarna visar är viktigt. För nyanlända liksom för oss andra är identitetsskapandet centralt, vilket är komplext för alla i ett samhälle där konturerna är i upplösning. För nyanlända handlar det, enligt Wigg, om andra processer, där inte sällan koppling till det gamla hemlandet spelar roll.

Ett problematiskt förhållande är också att utbildning i mångfaldens tecken fortfarande verkar sammankopplas med särskilda politiska målsättningar och en särskild undervisning för vissa elever. Något som, enligt Lena Fridlund (2011), inte beaktats i forskningen i tillräckligt hög utsträckning.

Fridlund menar vidare att en genomgång av internationell forskning ger vid handen att särskiljandet av elever, i syfte att gynna deras andraspråksutveckling, problematiseras i något större utsträckning än vad som verkar vara fallet inom svensk forskning.

Vad gäller förberedelseklasser anser Fridlund att dessa uppvisar vissa likheter med 1950-talets skolmognadsklasser. Dessa skulle med detta synsätt ha en koppling till skolans sortering i övrigt. Mot den bakgrunden så är frågan som myndigheten, enligt Fridlund, bör ställa: är det de duktiga eleverna som integreras eller blir elever duktiga genom att integreras? Ännu en fråga som formuleras i studien är huruvida språk är en förutsättning för relationer eller om språk utvecklas genom relationer.

Forskningen om två- eller flerspråkighet har ofta riktat in sig på andraspråkselevens situation i den svenska grundskolan, och hur man på olika sätt kan förhålla sig till denna två- eller flerspråkighet. Ing-Marie Parszyk (1999) menar att många lärare kämpar för att inte diskriminera några elever, men samtidigt tenderar de att bortse från att människor är olika. Inte sällan leder detta till att flerspråkighet och mångkulturalitet uppfattas som en brist snarare än som tillgångar eller specialkompetenser. Föreställningar om det monokulturella samhället lever, enligt Parszyk, i flera avseende kvar i skolan, och elever med utländsk bakgrund ses alltjämt som ett undantag.

Flera aspekter av flerspråkighet lyfts fram i en artikel av Inger Lindberg (2009). Lindberg tar sin utgångspunkt i den nya språkpolitik för ett mångspråkigt Sverige som riksdagen antog 2005, och den lag som fyra år senare infördes för "att värna svenskan och den språkliga mångfalden i Sverige, samt den enskildes tillgång till språk". Utifrån detta lyfts sedan en rad teoretiska begrepp fram som används för att problematisera och diskutera implementeringen av den nya språkpolitiken. Dessutom diskuterar Lindberg olika förslag som lagts fram för att främja den språkliga mångfalden inom EU. Lindberg uttalar en förhoppning om att den nya politiken, rätt implementerad, kan bidra till att normalisera mångfalden i skolan och på så sätt ses som en tillgång snarare än en brist, vilket ofta är fallet nu. Vidare menar hon att de språkpolitiska målen borde kunna utgöra ett viktigt underlag vid lärarutbildningarna – alla lärare borde ges kunskaper om flerspråkighet. (Några andra exempel som kan nämnas i sammanhanget är Axelsson 1999; Axelsson, Lennartson-Hokkanen & Sellgren 2002; Löthagen, Lundenmark, & Modigh 2008; Lahdenperä 1997; Elmeroth 1997; se även temanummer i *Educare* 2011:3; och en mycket omfattande forskningsöversikt av Hyltenstam, Axelsson & Lindberg 2012, vilken behandlar forskning om flerspråkighet och andraspråksundervisning. Under senare år har också ett antal forskningsprojekt som rör förskolan och två- eller flerspråkighet initierats, se t ex Olausson 2012; Skans 2010; Cekaite 2006; Cekaite & Björk-Willén

2012; Cekaite & Evaldsson 2008; Björk-Willén & Cromdal 2009; Björk-Willén 2007; 2008; Olausson 2012).

I Sverige föreligger det viss kritik mot detta ensidiga fokus på språkinläring – såväl i forskningen som i den pedagogiska praktiken – i samband med integration av immigrantbarnen (se t ex Hällgren, Granstedt & Weiner 2006). Om detta skriver till exempel Anders Skans (2010) när han studerar förskolan. Studiens syfte är att undersöka och analysera en flerspråkig förskolas didaktik, för att bidra med kunskap om de didaktiska frågorna i förhållande till uppdraget att arbeta interkulturellt. Forskningsfrågorna som ställs av Skans är exempelvis: vad är pedagogernas uppfattning om den egna förskolans innehåll och arbetsätt? Kan man utläsa variationen i barnens bakgrunder i de didaktiska valen och i så fall hur?

Skans pekar på hur viktigt barns samspel är för lärandet i ett sociokulturellt perspektiv. Genom att pedagogerna har valt att främst arbeta med språkutvecklingen i storgruppsaktiviteter som är vuxenstyrda, ges inte barnens initiativ och möjlighet till samspel stort utrymme. Studiens resultat visar på betydelsen av pedagogernas språkkompetenser. Flerspråkiga pedagoger är en förutsättning, för att kunna använda modersmålet systematiskt och funktionellt som ett komplement till svenskan i den dagliga pedagogiska praktiken på förskolan. Att inte forskning om två- eller flerspråkighet behandlas vidare här betyder inte att den är oviktig eller på något vis kan ses som färdig – tvärtom, men det är inte den som är i fokus.

Det finns stora bekymmer inom utbildningen med stora sociala klyftor mellan olika stadsdelar, bostadsområden och skolor. Men samtidigt finns det också, menar Bunar (2012a), mycket vilja att utveckla, att komma till rätta med problemen, att knyta samman och att lyckas. I en rapport sammanfattar han de områden som han uppfattar som de mest angelägna för lokala beslutsfattare att aktivt ta tag i. Skolan kan vara ett politiskt instrument i syfte att minska klyftorna i skolresultat och hälsa.

Bunar skriver att:

- Organisationen av och den pedagogiska verksamheten för nyanlända. Enligt min uppfattning och den tillgängliga forskningen mår de allra bäst genom att vara så nära verksamhetens mittfåra som möjligt, genom att samtidigt stödjas och utmanas i sin utveckling.
- Ta fram ett program/riktlinjer som vägleder lärarna i deras kontakter med föräldrarna så att föräldrarnas positiva påverkanskapacitet, genom hemlärande miljöer och förväntningar, frigörs. De mångkulturella skolorna som tappar många elever till följd av valfriheten måste bli mycket bättre på att informera föräldrarna om vad de är bra på och varför de utgör den bästa pedagogiska och sociala miljön för deras barn.

- Inför nödvändiga, och förmodligen inledningsvis smärtsamma och kontroversiella, åtgärder i syfte att få till stånd en större blandning mellan elever utifrån deras socioekonomiska bakgrund, i första hand. Alla kommer på längre sikt att gynnas av blandningen. Det kan göras genom att rita om upptagningsområdeslinjerna och/eller genom att använda sig av den befintliga valfrihetspolicyn.
- Intensifiera arbeten med att skapa en möjlighetsstruktur av hög kvalitet i och omkring förskolor och skolor i de mest utsatta områdena. Förebilderna för ungdomar som växer upp i de områdena skall hämtas från dessa strukturer och inte från de destruktiva submiljöer som alltmer tar fäste i de utsatta områdena. (Bunar 2012a: s. 40-41; se även Nilsson 2012).

Det finns alltså inte så mycket tidigare forskning som specifikt behandlar förberedelseklasser, däremot finns det som visats ovan en del som indirekt behandlar dessa klasser. Det finns exempelvis forskning som behandlar skolans värdegrundsarbete i relation till immigranter och det finns en hel del forskning om skolans arbete med två- eller flerspråkighet. Vad gäller det förstnämnda området, värdegrundsarbetet, så visas i flera studier att den svenska skolan fortfarande präglas av en stark assimilationstanke. Vanligtvis har den svenska kulturen lyfts fram som det goda och önskvärda, medan andra kulturer har tenderat att ses som en belastning. Vad gäller det andra, att lära sig det svenska språket, så framstår det nästan alltid som den enkla lösningen för att skapa god integration i skolan, vilket ger en förenklad bild av svårigheterna. Sammantaget finns det, även om en del redan har gjorts, stora behov av att utveckla forskningen kring nyanlända och då inte bara med fokus på klassrummet, utan också på de sociala och ekonomiska omständigheter som de har att möta i övrigt. Det gäller kanske i ännu högre grad nyanlända ensamkommande barn och flyktingbarn.

Ensamkommande barn

Trots att Sverige tar emot förhållandevis många ensamkommande barn finns det i nuläget inte mycket forskning kring dessa barns livssituation. Det finns en del från 1980- och 1990-talen om ensamkommande och flyktingbarn, men därefter är det mycket begränsat.

Ett av de få arbeten som gjorts på senare år utgörs av en forskningsöversikt av Elinor Brunnberg, Rose-Marie Borg och Camilla Fridström (2011). Översikten är skriven inom forskargruppen ICU CHILD, Mälardalens högskola och Örebro universitet, vilket är en akronym för "Interested in Children, Youths and their Understandings: Children, Health, Intervention, Learning, Development". I rapporten, som tar sin utgångspunkt i FN:s konvention om

barns rättigheter, lyfts den ambivalenta politiska identitet som asylsökande barn konstitueras med: som barn och som asylsökande. Detta för med sig två helt olika ramverk som bäddats in i olika diskurser. Enligt Brunnberg, Borg och Fridström kan man till detta också lägga ytterligare ett ramverk: det kring barns hälsa/välfärd.

I rapporten redovisas och diskuteras centrala dimensioner i olika verksamheters mottagande av barnen. Med ensamkommande barn avses "ett barn eller ungdom under 18 år som anlänt till asyllandet skild från båda sina föräldrar eller likvärdig vårdnadshavare." (Brunnberg, Borg & Fridström 2011: s 15). Under 2010 kom det 2 393 ensamkommande barn till Sverige som sökte asyl. Ungefär tre fjärdedelar var pojkar och majoriteten i åldern 13-17 och de flesta kom från Somalia och Afghanistan. Det som framstår som mest anmärkningsvärt i sammanhanget är att det saknas forskning inom socialt arbete. Detta är anmärkningsvärt i den bemärkelsen att det är socialtjänsten som har huvudansvaret för de ensamkommande barnen. Över huvud taget är forskningen, enligt Brunnberg, Borg och Fridström, mycket begränsad. Några få undantag ska kort beröras i det följande.

En rapport är *Ensamkommande flyktingbarn – barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige*. Studien, vilken är författad av Åsa Backlund, Riitta Eriksson, Katarina von Greiff och Eva-Marie Åkerlund (2012), tar sin utgångspunkt i det svenska kommunala mottagandet av ensamkommande barn och unga, och i det förhållande att socialtjänstens ansvar för dessa har ökat. Syfte är att belysa barnets syn på sin situation som nyanländ och samtidigt studera hur personal inom socialtjänst uppfattar barnets behov av stöd och hjälp. Det är framför allt skillnaden mellan dessa berättelser som är det centrala i rapporten – skillnader som kan vara ganska stora. Å ena sidan barnens ofta tragiska livsberättelse, utsatthet och otrygghet, å andra sidan det regelverk som socialtjänstens personal har att förhålla sig till. Systemet brister så att säga i sin förmåga att möta barnens livsvärldar. I rapporten pekar man på skolans betydelse för att överbrygga detta gap, men också på vikten av att utveckla kunskapsmässigt och organisatoriskt stöd för socialarbetarna. De ensamkommande är ofta mycket motiverade att gå i skola, men de behöver hjälp. Vidare menar man i rapporten att skolan också är viktig som social arena och att den skapar potentiell kontakt med majoritetssamhället. Här behövs mer forskning om hur dessa svårigheter ska överbryggas och bemästras.

Ett annat projekt som kan nämnas i sammanhanget är *Barnets bästa i den svenska asylprocessen – från ord till handling*, vilket är ett samarbetsprojekt mellan frivilligorganisationen BRIS och Malmö högskola. Inom ramen för detta projekt har Anna Lundberg (2009) diskuterat hur man på bättre sätt kan ta emot ensamkommande barn. Det kan till exempel röra hur man lå-

ter barnen komma till tals vid mottagandet utifrån principen om barnets bästa för ögonen. Bakgrunden var att Sverige, liksom flera andra nordiska länder, hade kritiserats för att asylsökande barn inte hade fått det mottagande som de har rätt till enligt nationell lagstiftning och internationella överenskommelser. Bland annat konstaterade FN:s barnrättskommitté 2005 att principen om barnets bästa inte tillgodosågs på ett tillfredsställande sätt i den svenska asylprocessen. Man ansåg, skriver Lundberg, att det var oklart både hur barn fick komma till tals och på vilket sätt barns åsikter beaktas i enskilda beslut.

Begreppet barnets bästa har använts som ideologiskt och politiskt slagträ i olika sammanhang, vilket har medfört att det ibland har förlorat något av sitt värde och sin retoriska kraft. Detta är inte helt oproblematiskt. I projektet, *Barnets bästa i den svenska asylprocessen*, är ett syfte att bidra till att just barnets bästa-principen får en mer konstruktiv innebörd än tidigare, för de tjänstemän som möter barn i asylprocessen. Projektets mål skulle uppnås genom utbildningar för Migrationsverkets personal, och dialogseminarier, samt genom ett interaktivt arbete i en referensgrupp med olika modeller för att genomföra barnets bästa. Som en del av projektet genomfördes också en kartläggning av barnets bästa i asylprocessen. Det handlar, menar Lundberg, inte om att ta bort begreppet utan om att fylla det med konkret innehåll.

Tillsammans med Emma Söderman driver Anna Lundberg nu ett projekt om *Papperslös – rättslös? En undersökning av ensamkommande papperslösa ungdomars erfarenheter av rätten till hälsa i Malmö stad*. Med utgångspunkt från papperslösa ungdomars vardagserfarenheter i Malmö syftar detta projekt till att beskriva och analysera vilka strategier ungdomarna använder för att få tillgång till hälsa. Definitionen av hälsa som utvecklats av FN:s världshälsoorganisation (WHO) används. I projektet utforskas även hur tjänstemän agerar inom ramen för det tolkningsutrymme som finns i regelverk på internationell, nationell och kommunal nivå.

I Malmö har ensamkommande flyktingbarn de senaste åren varit föremål för intensiva diskussioner. Debatten har handlat om förutsättningarna för att skapa ett gott mottagande för ungdomarna, om kritiserade avvísningar till länder vid EU:s yttre gräns, samt om en kraftig ökning i staden av antalet papperslösa ungdomar. I Södermans och Lundbergs projekt följs papperslösa ungdomar för att ta reda på vilka strategier dessa själva använder sig av. Exakt hur många som lever papperslösa i Sverige är svårt att säga, men det rör sig uppskattningsvis om mellan 10 000-50 000 personer. Människor som är papperslösa lever under ständigt hot om utvisning och har liten kontroll över sin situation, de har begränsade möjligheter att delta i det politiska livet och står ofta helt utan rättsligt skydd. I fokus för Lundbergs och Södermans projekt står alltså frågor som: hur ser rätten till hälsa på lika villkor ut

i policy och praktik? Behandlas papperslösa ungdomar som andra ungdomar i Malmö när de söker vård?

I övrigt finns det mest material om ensamkommande barn och ungdomar av typen handbok med råd och kommentarer. Ett sådant exempel är Kerstin Fälldins och Görel Strands (2010) *Ensamkommande barn och ungdomar. En praktisk handbok om flyktingbarn*. I boken finns således inga forskningsfrågor, utan det handlar om lagar och förordningar och om handfast vägledning i samband med mottagande av ensamsökande.

I flera publikationer har också Johanna Schiratzki skrivit om barns rättigheter. I detta sammanhang är särskilt Schiratzki (2005), *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige: en rättsvetenskaplig undersökning*, intressant. Allt fler människor, barn och vuxna, rör sig över gränserna, skriver Schiratzki, och i relation till människans mobilitet framstår nationalstaterna och deras rättssystem som relativt statiska. Modern migration ställer emellertid krav på stater att, åtminstone delvis, anpassa sina rättssystem till verkligheten. Anpassningen kan röra villkoren för omfattningen av rättigheter och skyldigheter för utlänningar i förhållande till den "nya" staten. En grundläggande fråga som Schiratzki behandlar är enligt vilken rättsordning barns, föräldrars och samhällets inbördes rättigheter och skyldigheter skall regleras. En annan fråga är i vilken omfattning barnets ursprung skall beaktas vid bedömningen av barnets bästa. I *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige* undersöks hur svensk rätt hanterar dessa frågor.

Innan vi går vidare till nästa kapitel kan också något kort nämnas om den forskning som studerat flyktingbarns hälsa, eftersom detta är något som brukar lyftas fram i samband med deras skolgång. Exempel på problem som påpekats kring hälsa är att en del elever lider av obehagliga och smärtsamma minnen och upplevelser från sitt forna hemland. Detta är något som flera elever uppvisar i en studie av Hjern och Angel (2002). I studien menar flera lärare att elever med denna typ av tragiska erfarenheter ofta har ett avvikande beteende i klassrummet. Ett beteende som Hjern och Angel ser som ett resultat av den nyligen upplevda stressen från det land varifrån de emigrerat. Det stressade, och ibland apatiska, beteendet är också ett problem som återfinns hos barn som är med om att söka asyl. I sin mest extrema form pekar man i forskningen på hur en del av dessa barn kan bli så apatiska eller så stressade att de försöker begå självmord (Aronsson, Wiberg, Sandstedt & Hjern 2009).

I en kvantitativ studie om barns hälsa gör Thomas Wallby och Andres Hjern (2011) en jämförelse mellan familjer med låg inkomst och immigrantfamiljer i Uppsala. De konstaterar att det finns små skillnader mellan dessa grupper, det avgörande är snarare vilken ekonomisk grupp som man tillhör. Vidare menar Wallby och Hjern att de ekonomiskt svaga grupperna inte får det extra stöd som de borde få.

Den forskning som finns kring ensamkommande barn och unga har dominerats av juridiska frågor. Det är måhända symptomatiskt att det är jurister som skriver och forskar om detta, men det finns behov av alla typer av forskning. Ett behov är att koppla samman de ramverk eller diskurser som Brunnberg, Borg och Fridström lyfter fram. I samband med mottagande av ensamkommande barn och unga: den ambivalenta politiska identitet som asylsökande barn konstitueras med: som barn och som asylsökande och kring deras hälsa/välfärd. Till detta vore det också lämpligt att lägga ytterligare ett ramverk: kring utbildning.

Sammanfattning

Det här kapitlet har i huvudsak handlat om hur forskningen har sett på konsekvenserna av 1990-talets skolreformer i relation till mångfald. Att den ökade valfriheten leder till en ökad konkurrens, dels mellan skolorna, dels mellan eleverna, tycks de flesta forskare vara ense om. Skolan blir en marknad där den enskilde eleven och dennes familj har ett stort ansvar att för den egna skolgången och vilka vägar som ska väljas. Många elever flyr från skolor med dåligt rykte, inte sällan är det en rörelse från förorten in till innerstaden. Motivet för denna flytt är att elever med annan bakgrund än svensk vill lära sig språket och de sociala koderna. Detta framkallar en klyfta mellan olika stadsdelar och mellan olika skolor, på det hela taget för det med sig en bristande likvärdighet.

Den strävan efter svenskhet som eleverna själva många gånger eftersträvar har problematiserats i forskningen. Värden om individens frihet krockar inte sällan med olika gruppers värderingar. Skolan och lärarna tenderar – bland annat med hjälp av värdegrundsarbetet – att premiera det svenska. Att i det sammanhanget ha sin tillhörighet i flera kulturer och kunskap i fler språk, kan bli en belastning snarare än en tillgång. Detta är frågor som forskningen har diskuterat i samband med hur nyanlända elever, med eller utan familj, tas emot i det i det svenska utbildningssystemet, men det gäller också för hur lärare med annan bakgrund än svensk behandlas.

Denna problematik har också behandlats i relation till friskolorna, särskilt de som vilar på religiös grund. I forskningen lyfter man fram att det finns flera skäl till att eleverna väljer friskolor som inte nödvändigtvis har religiösa eller kulturella bevekelsegrunder. Det kan också röra sig om att eleverna vill få vara i fred och undvika mobbning.

Skolan fungerar dåligt i sin funktion att vara komplementär och likvärdig. Det finns därför skäl att i nästa kapitel mer specifikt lyfta fram hur förhållandet mellan hem och skola ser ut.

HEM OCH SKOLA – ETT KOMPLICERAT FÖRHÅLLANDE

Ett ofta återkommande område inom delar av forskningen är relationen mellan hem och skola. Inte sällan har diskussionen gällt var gränsen ska gå för vad som tillhör hemmets eller skolans sfär. Med andra ord är frågan vilken roll föräldrarna, respektive de professionella i skolan ska spela i relation till barnen och de unga. Inte minst i relation till det segregerade samhället blir denna uppdelning många gånger svår att hantera. Den övergripande frågan som diskuteras i det här kapitlet är hur forskningen ser på relationen mellan hem och skola. Detta kan specificeras och exemplifieras med hjälp av följande frågor: vilken roll spelar familjen för barn och ungas utbildning? Hur slår bedömningen och dokumentationen mot olika grupper? Hur kan fenomen som barnfattigdom och utsatta barn förstås?

Familjen och barn och ungas utbildning

Det går inte att ta miste på att det har skett en tydlig förskjutning från familj till institution under 1900-talet vad gäller omsorgen om barnen. Idag befinner sig inte mindre än 80 procent av alla barn i åldern 1-5 år på förskolan. Och de stannar där under en allt längre period (Eilard 2010; se även Axelsson & Qvarsebo 2011). Barnen och de unga är inte längre bara föräldrarnas projekt utan har blivit ett projekt för de professionella. Denna problematik är något som, enligt Sven Persson och Ingegerd Tallberg Broman (2002), förefaller ha tilltagit i takt med att läraruppdraget har vidgats med ett större helhetsansvar för barnen, samtidigt som lärarna ska öka möjligheten för föräldrarna att delta i skolans verksamhet. Detta något motsägelsefulla uppdrag för med sig en osäkerhet kring den egna professionella identiteten. Det finns många gånger en misstro mellan föräldrarna och de professionella om den andres förmåga och kompetens att skapa goda uppväxtvillkor för barnen (se också Harju & Tallberg Broman 2013).

Denna, med Gunilla Gars (2002) termer, delade vårdnad, är något som karaktäriserar dagens barndom. I en avhandling diskuterar hon hur ansvarsfördelningen för barnen ser ut mellan föräldrar och professionella, stat och familj, eller snarare är fokus i avhandlingen hur denna vårdnad har förhandlats. Gars lyfter fram hur omsorgen kring barnen allt mer har flyttas från det privata till det offentliga. Det finns, som Ingegerd Tallberg Broman (2009)

påpekar, ett gränsöverskridande mellan hem och skola som syftar till att understödja skolans institutionella uppdrag. Hon visar på att det har skett en förskjutning från demokrati- och rättighetsdiskurs till integrations- och effektivitetsdiskurs (se även Markström 2005).

Många skolor i förorten i så kallade mångkulturella områden visar upp dåliga resultat, och forskningsresultat visar att elever med utländskt ursprung har sämre resultat i skolan än de med svenskt ursprung. Det gäller emellertid inte flickor med utländsk bakgrund – tvärtom. De har högre meritvärde än pojkar med svensk bakgrund (Skolverket 2009; 2013). Li Ben-nich-Björkman (2004) menar att detta kan bero på att den tidigare politiska strävan, att utjämna skillnader och integrera arbetarklassens barn, till stor del har övergivits. Detta missgynnar elever med utländskt ursprung. Eftersom forskningen såväl som politiker har en benägenhet att placera allt som har med mångfald att göra ute i förorten, tenderar det att bli något som bara rör förorten. Problemen förläggs hos enskilda elever i särskilda bostadsområden, snarare än i socioekonomiska strukturer.

Sammantaget är det, som flera studier har visat, något av utbildningens dilemma – att de demokratiska idealen för med sig en ”andrafierande praxis”. Inte sällan medför detta en demonisering av vissa områden, där låga positioner i den urbana hierarkin av bostadsområden och missvisande föreställningar om ”den andre” består. På det hela taget har det, enligt flera forskare, skett en ökad stigmatisering av elever med utländsk bakgrund. Skolans arbete med mångfald resulterar således ofta i det motsatta: kategorierna invandrarbarn och svenskar förstärks. Det är en kulturell dominans där invandrarelever ofta blir en stigmatiserad kategori. Skolan riskerar att bli en plats som bidrar till segregation snarare än integration (se t ex Runfors 2010; León Rosales 2010; Bunar 2004; 2009; Sernhede 2006; Ljungberg 2005; Borelius 2010; Molina 2008; Gruber 2007; SOU 2004:33; SOU 2006:40; SOU 2006:73).

Det finns flera problem, enligt Elisabeth Elmeroth (2006), när man söker mäta och förklara skolresultat. Inte minst menar hon att flera undersökningar missar just bakgrundsfaktorer som segregationseffekter och social utslutning. Det finns en rad bakgrundsfaktorer som samvarierar sinsemellan och med skolresultat för elever med utländsk bakgrund. Det räcker inte med att se till faktorer som motivation, kön och trivsel, utan här behöver man också ta med föräldrars utbildning, antalet böcker i hemmet, arbetslöshet och socioekonomisk status i beräkningen. Därtill kan man lägga diskriminering, etnisk blindhet, ursprungsland, modersmålsanvändning, vistelsetid och migrationsorsaker. Multikulturella elever måste bedömas från ett multikulturellt perspektiv – något som forskningen, enligt Elmeroth, är påfallande likgiltig inför. Det går inte att bryta ut en enskild faktor och reducera detta till en förklaring till dåliga skolresultat.

Frågan är om inte denna forskning bör vidgas, det handlar inte enbart om elever med utländsk bakgrund. Det finns också, vad som skulle kunna benämnas, en växande svensk underklass. Om detta förhållande finns det obefintligt med forskning. Det finns också, enligt Anne Harju och Ingegerd Tallberg Broman (2013), ofta en maktasymmetri mellan skola och hem, mellan den professionelle och föräldern, som också den påverkas av kön, klass och ekonomiska, sociala, språkliga och kulturella resurser. Detta borde man ta större hänsyn till inom forskningen. En fråga blir då vilket stöd eleverna får i sina hem.

I en kvantitativ studie diskuterar Sara Högdin (2006), utifrån en enkätundersökning, hemmets resurser. Mer precis är Högdins fråga: hur uppfattar ungdomar sina föräldrars stöd och engagemang i deras skolgång och hur påverkar det de ungas egna engagemang för sitt skolarbete? Det övergripande syftet med studien är att jämföra detta utifrån kön, etnisk bakgrund och socioekonomiska villkor. Resultatet visar på stora skillnader, där till exempel flickor med utländsk bakgrund upplever att de får ett lägre stöd av sina föräldrar i skolarbetet i jämförelse med andra ungdomar. Trots det uppger de att de är mycket engagerade i sitt skolarbete. Högdin visar att föräldrarnas utbildningsnivå är viktig, särskilt bland ungdomar med utländsk bakgrund, för vilket stöd som de får i skolarbetet (se även Högdin 2007).

En fråga, som Laid Bouakaz (2007) diskuterar med hjälp av Bourdieu, är vilka hinder och möjligheter det finns för föräldrar till elever mellan 12 och 16 år att involvera sig i skolan. Han intresserar sig särskilt för hur föräldrar med arabisk bakgrund involverar sig och vill bättre förstå hur dessa föräldrar kan bli en tillgång i skolan genom att öka deras inblandning i barnens skolgång. Föräldrarna i studien menade att de har bristande kunskaper om hur det svenska skolsystemet fungerar. Lärarna däremot lyfte fram de språkliga svårigheterna som hindrande barriärer, eller brist på tid, men också kulturella och religiösa faktorer. För att föra samman de båda parterna och överbrygga de svårigheter som fanns användes medlare.

Bouakaz menar att studien illustrerar hur noga planerade processorienterade skolutvecklingsinsatser kan nå ut till föräldrar i områden som brottas med en rad olika svårigheter, alltifrån arbetslöshet till stigmatisering. Enligt Bouakaz kan förändringar ske till exempel genom att på ett lämpligare sätt ta hänsyn till de behov som minoritetsföräldrar har, och genom att synliggöra och problematisera attityder och föreställningar hos såväl skolans personal som föräldrarna. Insatser för att skapa en nära arbetsrelation mellan skolan och föräldrar kan möta problem av många slag och måste därför också ta hänsyn till en etisk problematik som är relaterad till ojämlika maktförhållanden, skilda klasstillhörigheter och skolans institutionella habitus.

I senare forskning har Bouakaz (2012) fortsatt med frågan genom att studera olika komplementära former av undervisning. Det är ett fenomen som synes bli allt vanligare och inte mindre än 2 500 elever i Malmö går i någon komplementär undervisning efter skolans slut. Det kan handla om läxhjälp i olika skolämnen, modersmålsundervisning, kultur och religionsundervisning. Det som studeras är alltså frågor som har med normvärde och kulturellt bevarande att göra. Bouakaz pekar på att det är fenomen som är organiserade av ideella ledare efter den ordinarie skolans slut eller på helgerna. Syfte är att försöka förstå föräldrarnas dolda kamp i det mångkulturella samhället.

Föräldrarnas och lärarnas syn på inkorporering kan sammanfattas i tre punkter. De anser att barn och ungdomar ska: (a) utrustas med kunskap och färdigheter om sin religion, sitt språk (modersmålet) och sin kultur; (b) behärska det svenska språket minst lika bra som infödda svenska barn samt; (c) skaffa sig en utbildning och ett jobb som tillsammans bidrar till att varje barn utövar sina medborgerliga rättigheter som vilken infödd svensk som helst. Bouakaz avslutar sin rapport med att peka på behovet av att utveckla gemensamma värderingar för ett medborgarskap grundat på dialog, ömsesidig respekt, acceptans och erkännande av mångfald.

En annan aspekt är, som Berit Wigerfelt (2009) pekar på, att många elever inte får den hjälp som de enligt de internationella och nationella styrdokumenten har rätt till. Forskning visar alltså att skolsegregationen är tydlig och att Sverige tycks ha svårt att leva upp till såväl Skollagen som den svenska läroplanen i ambitionerna att alla elever ska ha rätt till en likvärdig utbildning. Även Barnkonventionen har artiklar som speciellt handlar om utbildningsfrågor, där det hävdas att rätten till utbildning ska grundas på lika möjligheter för alla elever. Wigerfelt undersöker dessa brister och menar att i realiteten tycks dessa rättigheter vara bräckliga när de konfronteras med skolvardagen. Som ett resultat av dessa brister ökar skillnaderna mellan såväl olika elever som mellan olika områden. Wigerfelt menar att denna ojämlikhet kan leda till en känsla av att vara särbehandlade och diskriminerade.

Det finns, vad Mats Trondman (2009) kallar för, ett dubbelt beroende: skolan av hemmet och hemmet av skolan. I resurssvaga områden önskar läraren mer av föräldrarna, medan man i resursstarka områden önskar ett större mått av professionellt oberoende gentemot föräldrarna. Trondman ser en fara i att läraren ofta blir en mångsysslare med allt svagare autonomi, status och professionssäkerhet. Det finns en risk att de resursstarka föräldrarna tenderar att forma en skola så att den passar de egna barnen. Den likvärdiga skolan blir på så sätt allt svårare att uppnå. Att föräldrarna bjuds in till skolan behöver inte, enligt Trondman, betyda några problem så länge denna får vara en egen självständig agent. Skolan och fritidsfärer, fören-

ingsliv, kamratgruppen inom idrottsföreningar eller föreningar för estetiska uttrycksformer kan kompensera för de barn som har sämre möjligheter. Vidare anser Trondman att man inte heller behöver se de strukturella faktorerna som fullt så deterministiska, vilket ofta görs, inom såväl politiken som forskningen. Han lyfter frågan varför det kan gå så olika för individer inom samma struktur och pekar också på att detta är ett möjligt forskningsområde. Trondman ledde också åren 2010-2012 det av UVK finansierade projektet *Ett utbildningspolitiskt dilemma: skolprestationer och mångkulturell inkorporering*, där dessa frågor behandlades (Trondman 2012).

En ingång är också att studera vad som händer med lärandet vid sidan av etablerade utbildningar och institutioner. I antologin *Familjeliv och lärande* sätter Liselott Aarsand och Pål Aarsand (2012) familjen i centrum för att se vad som kännetecknar lärandet utanför klassrummet. De gör det med utgångspunkt i tre teman: identitetsaktiviteter, studieaktiviteter och fritidsaktiviteter. Aarsand och Aarsand menar att det är viktigt med en mer systematisk forskning kring familjen och lärande, eftersom tidigare familjeforskning i allt väsentligt fokuserat på socialisering och fostran av barnen. Istället vill de peka på ett mångfacetterat lärande som kan vara såväl spontant som avsiktligt, eller att det inte är självklart vem som är lärare eller novis. De vill med sin bok bidra med mer systematiserade bilder av det lärande som sker i familjen och på så vis ge lärare relevanta verktyg för att arbeta med dialog, demokrati och delaktighet i skolan.

I forskningen är det ett välkänt faktum att föräldrars delaktighet i barnens skolarbete ofta har att göra med deras sociala klass och bakgrund. Lucas Forsberg (2007; 2009) intresserar sig för hur medelklassföräldrar ser på sitt föräldraskap i vardagslivet. Han visar hur en stark kulturell norm uppmuntrar till ett involverande och hur starkt föräldraskapet konstrueras och förhandlas. Föräldrarna vill – trots att de arbetar heltid – ägna mer tid åt barnen. Det är läraren som är expert, men föräldrarna förväntas att hjälpa barnen med läxan. Detta krockar dock med det autonoma och kompetenta barnet som kanske inte vill göra läxan. Och Forsberg pekar på den konflikt som ofta uppstår kring läxor. Föräldrarna ser det som viktigare att barnen gör läxan än att de hjälper till med andra saker i hemmet eller andra fritidsaktiviteter. Läxor kan då användas av barn som skäl, eller som ett led i en förhandling, till att slippa att göra hushållsarbete.

Barn och arbete kan tyckas vara två oförenliga begrepp att nämna i samma sammanhang, men båda begreppen är socialt konstruerade och således är deras mening inte fixerad. Tobias Samuelsson (2008) menar att vi behöver diskutera vad arbete egentligen är. I en avhandling visar han till exempel att skolan i sig kan tolkas som arbete, ibland får också barnen betalt för att göra läxorna och för bra resultat och betyg. Samuelsson, som studerar barns

arbete, och syn på arbete, från deras eget perspektiv, menar att barnen själva ser arbete som något mer än det som är betalt. Hur barn ser på arbete i hemmet och hur de förhåller sig till sin fritid skiljer sig också, enligt Samuelsson, åt mellan stad och land. Det kan tyckas något apart att diskutera barn och arbete i detta sammanhang, men mot bakgrund av tidigare forskning, där en skillnad mellan olika sociala klasser noteras, vore det intressant att till exempel studera hur barn och unga i förorten definierar och förhåller sig till arbete. Som framgått skiljer det sig åt när det gäller vilken hjälp som barn och unga kan få med sitt skolarbete.

Flera skolor och lärare använder nätet för att hålla kontakten med föräldrar. Ibland används nätet också för att skriva omdömen om barnen online, på så sätt blir det en kanal mellan föräldern och den professionelle. Denna kontakt kan ses som en del av skolans intensifierade dokumentation och bedömning (Vallberg Roth 2013). Denna ökade dokumentation i skolan skapar enligt flera forskare starka normativa förväntningar på hur eleverna, och i viss mån också familjen, ska uppträda. Tidigare har den professionelle i många avseenden pekats med hela handen, medan det numera är så att man söker uppnå konsensus genom att involvera föräldrar och elever i såväl bedömningen, som i åtgärder för att korrigera (se t ex Börjesson 2003). Denna korrigering kan, som forskningen i flera sammanhang har visat, ske på flera olika sätt.

Bedömning och dokumentation

Under senare år har dokumentation och bedömning som företeelse ökat i utbildningssystem och samhälle. Mikael Alexanderson (2008) sammanfattar förändringen i rubriken: ”Från bildning till dokumentationskultur” och menar att den pedagogiska verksamheten nu präglas av mätning och standardisering. En konsekvens av det är att den professionelle i skolan ska dokumentera den enskilde elevens kunskaper och utveckling. Denna dokumentation ska ägna sig åt elevernas kunskap och vara framåtsyftande, men ett drag som visas i forskningen är att fokus ofta riktas mot elevernas personliga egenskaper och karaktär, hellre än mot deras kunskapsutveckling. Dokumentationen speglar snarare skolans allt starkare intresse för barns inre – attityder, känslor och inställning. Detta, ibland beskrivet som skolans terapeutiska arbete, kommer till exempel till uttryck genom betoningen på utvecklingssamtal, individuella utvecklingsplaner (IUP), kompassamtal med mera. Här finns också en tilltro till metoder för bedömning, kategorisering och kontroll av barns attityder och känslor (se t ex Bartholdsson 2007; 2008; Vallberg Roth & Månsson 2006; 2008; Vallberg Roth 2009; 2010; Markström 2005; 2008; 2011; Lisa Asp-Onsjö 2011; Hofvendahl 2006a; 2006b).

Över huvud taget är dokument och dokumentation viktiga länkar i styrningen av den samtida skolan, det gäller såväl styrningen av skolan som helhet som styrningen av eleven, inklusive dennas självstyrning. Åsa Bartholdsson (2007; 2008) menar att det är en maktutövning som sker i skolan, men också indirekt gentemot hemmen. Denna, med Bartholdssons ord, milda maktutövning visar sig på flera olika sätt. Dokumentation kan, som Lisa Asp-Onsjö (2011) skriver, ses som ett sätt att definiera, strukturera, kategorisera och hålla ordning med hjälp av direktiv och systematiska observationer som noteras och katalogiseras i olika former av texter. Den beskrivning av specifika förhållanden som dokumentationen skapar formas till en sanning genom dokumentet. När väl "sanningen" har etablerats via dokumentet är risken att detta tar över relationen mellan de människor som är inbegripna. I stället för att styra förloppet låter vi oss styras av det som dokumentet har fastställt. Dokumentationsprocesserna dominerar oss och vi blir alla – lärare, föräldrar och elever – infångade i dokumentationens allt tätare och finmaskigare väv. Något som är svårt att ställa sig över och frigöra sig från.

Man kan, enligt Asp-Onsjö, påstå att denna nya mentalitet – dokumentaliteten – tar över, och allt fler aspekter av till exempel arbetet i skolan underordnas dess principer. I styrdokument på alla nivåer betonas betydelsen av dialog och delaktighet, och eleven och dennes föräldrar tilldelas betydelsefulla roller. Men i många fall är det en kvasi-demokrati och föräldrarnas och elevernas röster används för att i stället stärka skolans förståelse av situationen. Lite tillspetsat kan man, som Asp-Onsjö gör, säga att skolan lockar, övertalar och förmanar föräldrarna att se saken från skolans perspektiv. Hur en elev blir dokumenterad får också betydelse för personens identitetsuppfattning. Trots att texten i dessa åtgärdsprogram och individuella utvecklingsplaner ska vara inriktad på pedagogiska aspekter, så är det fortfarande vanligt att det är eleven själv och dennes personliga egenskaper som skrivs fram lyfts fram (se även Lisa Asp-Onsjö 2006; 2012).

Också i förskolans utvecklingssamtal återfinns detta mönster. Ann-Marie Markström (2005) menar att dessa samtal karaktäriseras av en "soft governance" – eller mild maktutövning – som framför allt är riktad mot barnet, men implicit även mot föräldern. Dels sker en styrning av föräldrarnas blick, hur de bör se på och uppfatta sitt barns beteende, dels är det också en styrning av sig själva och familjen. På detta sätt sker även en pedagogisering av föräldrarna, där dessa framstår som potentiella förbättringsprojekt, och där de förväntas vara tillgängliga och involverade i det som institutionen eller systemet kräver. Föräldern förväntas således delta i bedömningen av sina barns styrkor och tillkortakommanden och bidra till konsensus kring vad som är bäst för barnet, det vill säga skapandet av ett normalt förskolebarn. När det gäller hur detta görs, menar Markström att det i stor utsträckning

handlar om maktstrategier och styrning av sanningsproduktion (se även *Educare* 2011:2; Markström 2008). Ett annat sätt att uttrycka det är att skolan förfogar över problemformuleringen.

I en studie av utvecklingssamtalen visar Johan Hofvendahl (2006a; 2006b) att dessa har en tendens att uppehålla sig vid elevernas brister och vad de har missat. Det för med sig att eleverna också tänker på sina resultat – oavsett hur bra dessa är – i termer av någonting dåligt. Det uppstår vad Hofvendahl kallar för ”felrädsla”. Han menar att de borde innehålla det omvända – ett fokus på elevernas starka och positiva sidor. Vidare är det viktigt att notera hur elever blir beskrivna i dokumentation eftersom detta också får betydelse för deras identitetsuppfattning. Trots att texten i åtgärdsprogram och individuella utvecklingsplaner enligt styrdokumentet ska fokusera på pedagogiska aspekter, är det fortfarande vanligt att det är eleven själv och dennes personliga egenskaper som lyfts fram. Skolans roll som identitetsförmedlare har, enligt Hofvendahl, accentuerats genom den massiva elevdokumentationen.

På så sätt riskerar skolan att i allt mindre grad bli en plats för sökande, lyssnande och dialog, utan mer en plats för ett färdigproducerat kunskapsinnehåll. Kunskapen ses som fixerad och entydig, den ägs av lärarna och deras uppgift är att förmedla denna mätbara och absoluta kunskap till eleverna som sedan ska testas och bedömas. En allt mer tilltagande kontroll och övervakning av vad som lärs ut säger därför också något om vår syn på lärande, demokrati och medborgarskap. En skola som betonar individen före kollektivet, blir också lätt en skola som sorterar och skiktar individer efter deras duglighet i relation till de mätsystem och kontrollfunktioner som den samtida skolan utvecklar i allt högre grad (Englund 2004). Över lag är forskningen kritisk mot den myckna dokumentationen som sker i förskola och skola, särskilt under senare år. En något annorlunda position intar emellertid Mats Trondman (2009) i sin tolkning av IUP. Han ser statens intentioner med IUP som bättre än deras faktiska utfall i praktiken. Problemet, enligt Trondman, behöver således inte vara dokumentationen i sig, utan hur den används.

Det ovanstående kan tyckas ligga lite vid sidan av det som berör barns och ungdomars villkor i ett segregerat samhälle, men dessa praktiker får onekligen inflytande över deras liv. En fråga som vore fruktbar att studera är att göra jämförande studier mellan olika stadsdelar och se hur dokumentationen ser ut om eleverna i respektive del (Asp-Onsjö & Sernhede 2012; jfr. t ex Vallberg Roth & Månsson 2008b). Vad finns det för eventuella skillnader? Vad får det för betydelse i respektive sammanhang? Vilka konsekvenser får detta på elevernas identitetsutveckling? Finns det skillnader i hur lärarna uttrycker sig om elever med olika socioekonomisk bakgrund?

Relationen mellan hem och skola är som synes många gånger problematisk, och det är skillnad på vilken socioekonomisk grupp man tillhör, det gäller i än högre grad när barnfattigdom och utsatta barn diskuteras. Sammantaget har det skett stora förändringar i samhället, frågan är hur dessa förändringar har påverkat barns och ungas välbefinnande i form av materiell standard och hälsa, något som har uppmärksammats allt mer i forskningen under 2000-talet.

Barnfattigdom och utsatta barn

Trots att barn i Sverige i många avseenden har det materiellt bättre än barn i många andra länder, så kommer många rapporter om barn och unga som av olika skäl inte mår bra. I det inledande kapitel i antologin *Barn i utsatta livssituationer* (2008) utvecklar Jane Brodin perspektiven om hur barn och unga alltid påverkas av sin tid. Hon skiljer på utsatta livsmiljöer som omfattar hela miljön runtom barnet och utsatta livssituationer som omfattar speciella situationer där barnet blir utsatt. Det är främst den psykiska ohälsan som har ökat bland ungdomar.

Brodin räknar upp flera exempel på ohälsa, men det som är mest intressant i det här sammanhanget är det som relateras till Sverige som det mångkulturella samhället. Sverige har alltid varit ett mångkulturellt samhälle, men sedan 1960-talet har det blivit mer markant, då det skedde en omfattande arbetsmarknadsinvandring från framför allt Italien, Grekland, Turkiet och det forna Jugoslavien. Behovet av arbetskraft förändrades under 1970-talet och arbetskraftsinvandringen minskade. De flesta som har sökt sig hit sedan dess har gjort det av humanitära skäl, som ett resultat av krig och konflikter. Och många flyktingar kommer hit genom FN:s försorg. Brodin skriver att oavsett skäl till immigration så finns det inte sällan traumatiska händelser i bakgrunden som påverkar såväl föräldrar som barn. Ofta är barnens väg, via förskola och skola, in i samhället snabbare än föräldrarnas. Detta kan skapa en dubbel kulturell kompetens som ofta är en tillgång, men inte alltid.

Ibland upplever barnen att de kommer i kläm mellan olika förväntningar och förhoppningar. Denna konflikt mellan familjens värderingar och det omgivande samhället som kan uppstå tycks speciellt drabba utlandsfödda flickor på olika sätt (se t ex Högdin 2007; Ghadimi 2007; Ousi 2009). Det är framför allt de unga flickorna som förväntas upprätthålla familjernas ibland patriarkala traditioner genom att männen i familjen på olika sätt begränsar deras liv. Det kan till exempel handla om att de inte deltar i skolans sexualundervisning, inte får gå på disco eller att de inte får välja kamrater själva. De befinner sig mellan två normsystem som krockar ordentligt (Högdin 2007).

Ett annat område som har diskuterats i forskningen är barns och ungas ekonomi och välfärd. Under det tidiga 2000-talet började många efterlysa en generell beskrivning av de yngres välfärd. Problemet med mycket av den existerande statistiken var, enligt Jan O. Jonsson, Viveca Östberg och Sara Brodin Låftman (2001), att den baserade sig på administrativa data eller på indirekt information, där oftast föräldrarna var informanter – inte barnen och de unga själva. En konsekvens av detta har varit en bristande precision i beskrivningen och en bristande reliabilitet i uppgifterna. Forskare har ofta fått lita till föräldrarnas information om barnens villkor. Detta kan vara problematiskt av flera skäl, till exempel när det gäller barnens utsatthet för mobbing eller deras självupplevda psykiska välbefinnande. Jonsson, Östberg och Brodin Låftman genomförde en bred studie av barns och ungdomars levnadsförhållanden, där barnen var informanter i frågor som rörde dem. Genom att koppla denna studie till Levnadsnivåundersökningen år 2000 kunde de också inhämta precis information om föräldrar och om hushållet visavi ett fokus på barns och ungdomars handlingsutrymme och deras resurser.

I den sammanfattande inledningen till *Barn och ungas välfärd* (SOU 2001:55) menar Jan O. Jonsson och Viveca Östberg (2001) att barn i Sverige idag i många fall har en levnadsnivå som är mycket högre än barns i andra länder och betydligt högre än vad den var i Sverige för ett par generationer sedan. Välfärd definierar de som barns förfogande över resurser, eller levnadsnivå, inom olika områden. De områden som Jonsson och Östberg urskiljer är hälsa och tillgång till vård; familj och social förankring; sysselsättning och skolmiljö; kunskap och utbildningsmöjligheter; ekonomiska resurser; bostad och närmiljö; trygghet och säkerhet; rekreation och kultur; samt politiska resurser. Vidare menar de att barns ekonomiska och materiella resurser ger en bas för att leva ett gott liv samtidigt som de ger ett större handlingsutrymme. Men detta är inte det enda, därutöver är en central ingrediens för ett gott liv också sociala relationer och nätverk, något som Jonsson och Östberg kallar sociala resurser, eller "socialt kapital". Sociala resurser är viktiga i sig, men de har också ett samband med bland annat psykiskt välbefinnande och skolframgång för 10-18-åringar. Men det är inte alla grupper av barn som har det bra, vissa grupper av barn har en mer problematisk levnadsnivå än andra. De två grupper som huvudsakligen framträder bland de grupper som har studerats av Jonsson och Östberg, är barn till ensamstående föräldrar och barn vars båda föräldrar är utrikesfödda.

Den mest använda parametern när barn och ungas välmående analyseras är just deras ekonomi. Björn Gustafsson, Mats Johansson och Edward Palmer (2003) studerar barnens inkomststandard under 1990-talets recession. I Sverige kännetecknades denna recession av först och främst en kraftig arbetslöshetschock, sedan nedskärningar i trygghetssystem och till sist åter-

hämtning. En av slutsatserna som dras i artikeln är: att bland barn fördelade efter inkomststandardens storlek påverkades den nedre delen av fördelningen kraftigt av minskade arbetsinkomster. Det innebar att en ökad avsaknad av förvärsarbete var en stark kraft mot en ökad olikhet i barns inkomststandard. Denna olikhet motverkades emellertid i stor utsträckning med en utveckling av offentliga transfereringar, särskilt under processens första fas. Inte desto mindre menar de att det finns en tendens mot ökade olikheter i barns inkomststandard. Ytterligare en slutsats i artikeln är att även om den ekonomiska situationen för ensamföräldrar och deras barn i Sverige fortsätter att vara god ur ett internationellt perspektiv, så går det att urskilja nedslående tecken. Det gäller inte minst eftersom arbetsmarknads-situationen för ensamföräldrar försämrades mer och under en längre period under 1990-talet än för andra föräldrar.

Men man får inte, vilket är lätt hänt, enbart fokusera på inkomstdimensionen när ekonomisk utsatthet studeras. Torbjörn Hjort (2005) påpekar att villkor och förutsättningar avseende konsumtion och ekonomisk knapphet inte har undersökts i någon större utsträckning i nordisk forskning. Trots att samhället tenderar att utvecklas mot ett konsumtionssamhälle saknas kunskaper om hur olika grupper påverkas. Vi vet, skriver Hjort, att inkomstklyftorna i Sverige har ökat under de senaste fem åren, däremot saknar vi kunskaper om hur differentierade konsumtionsvillkor påverkar resurssvaga grupper vad gäller aspekter som tillgänglighet och pris. En möjlig konsekvens av differentierade konsumtionsvillkor är dessutom att grupper med knapp ekonomi hänvisas till förhållanden som innebär bristande tillgänglighet och/eller får betala ett högre pris än andra inkomstgrupper för olika varor och tjänster. När det gäller resurssvaga gruppers konsumtionsförutsättningar handlar det emellertid inte enbart om pengar. Hjort hävdar att aspekter som kunskaper och kontakter till viss del kan kompensera en knapp ekonomi.

Under senare år har begreppet barnfattigdom varit något av ett slagord i den politiska debatten. Ett starkt bidragande skäl till det tycks Rädda barnens årliga rapporter om barnfattigdom utgöra. Rapporterna, som getts ut sedan 2002, är ett led i att Rädda Barnen på sikt ska utveckla ett barnindex i Sverige. Det är ett index som kan spegla förändringar i barns välfärdssituation på kommunal nivå. Denna ambition kan också ses i relation till organisationens övergripande mål, vilket är att verka för att barnets rättigheter förverkligas, i enlighet med FN:s konvention om barnets rättigheter.

Rapporterna har mött ett begränsat samhällsintresse från den första rapporten 2002 till uppföljningar fram till 2010, men sedan hände något under 2011. Helt plötsligt blev barnfattigdomsfrågan en het och uppmärksammas samhällsfråga. Det var ett begrepp som användes flitigt och i alla möjliga sammanhang. Tapio Salonen (2012), som står som författare till rapporterna,

söker själv förklara detta. Han menar att det delvis kan hänga samman med den förra rapporten som visade på ett möjligt trendbrott i barnfattigdomens utveckling i Sverige. Studien visade att antalet barn i ekonomiskt utsatta hushåll började öka igen 2008, trots att de allra flesta hushåll, inklusive barnfamiljerna, fortsatt fick det bättre. Därtill hängde det också samman med att olika aktörer inom det nationella och lokala politiska livet tagit upp barnfattigdomen som en högt prioriterad fråga (se även Angelin & Salonen 2012).

Salonen (2012) sammanfattar själv vad som har skrivits i tidigare rapporter. Den första studien belyste barnfattigdomens utveckling under det välfärdspolitiskt turbulenta 1990-talet fram till år 1999. Därefter har åtta årsvisa uppföljningar, för åren 2000–2009 publicerats. För år 2003 gjordes en särskild fördjupning kring ekonomisk utsatthet bland barn till ensamstående, respektive samboende föräldrar. Under 2011 presenterades ytterligare en fördjupande studie, denna gång med fokus på den nationella ekonomiska familjepolitikens betydelse för barnfattigdomens utveckling i Sverige de senaste 10–15 åren. I *Barnfattigdomen i Sverige – årsrapport 2012*, redovisar Salonen den årsvisa utvecklingen av barns och deras familjers ekonomiska utsatthet fram till år 2009, och då särskilt förändringar under det senaste året på såväl nationell som kommunal nivå. Därtill adderas tidigare analyser av skillnader i storstädernas stadsdelar, i föräldrars etniska bakgrund och ensamstående föräldrars villkor.

Motivet för att specifikt studera barnets rätt till en skälig levnadsstandard hänger, enligt Salonen, ihop med flera faktorer. Det främsta skälet är att den ekonomiska dimensionen ses som en central del i vår förståelse av välfärdens utformning och fördelning. Som forskning visat har den ekonomiska och materiella dimensionen starka samband med i princip alla andra dimensioner i hushållens välfärd. Det kan gälla till exempel utbildningsnivå, arbetsmarknadsetablering, fysisk och psykisk hälsa. Rapporten för 2012 utgår från samma principiella och metodologiska utgångspunkter som utarbetades i den första rapporten som speglade barnfattigdomens utveckling under åren 1991–1999. Salonen beskrev den principiella utgångspunkten i valet av fattigdomsdefinition:

Det finns inget entydigt vedertaget sätt att mäta hushållens materiella levnadsstandard på. Alla försök att dra en gräns – ett fattigdomsstreck – mellan fattiga och icke-fattiga utgår från dels samtidens normer och värderingar och dels från de empiriska möjligheter som föreligger för att kunna mäta detta. Därför är det inom denna forskning centralt att noggrant redogöra för de normativa överväganden och konkreta metodval som ligger till grund för olika sätt att mäta den ekonomiska dimensionen i hushållens välfärdsförändringar. (Salonen 2002, s. 23).

Salonen menar att en genomgång av ett flertal möjliga sätt att utgå från trovärdiga och över tiden beständiga data på kommunal nivå kring barn och deras familjers ekonomiska villkor mynnade ut i två separata mått som är lämpliga att använda i analysen: låg inkomststandard och försörjningsstöd. Flera av dessa frågor diskuteras också, men då mer specifikt för Malmö, av Anna Angelin och Tapio Salonen (2012) när de studerar lokala handlingsstrategier mot barnfattigdom. De pekar bland annat på vikten av ett tydligt barn-/elev-perspektiv, att använda barn-/elev-samtal och barns-/elevers egna erfarenheter, och tidiga insatser.

Salonens rapporter bygger i allt väsentligt på kvantitativt material, det omvända gäller för Anne Harju (2008), vars studie inom samma område bygger på kvalitativt material. Hon studerar barns vardagsliv i förhållande till familjens knappa ekonomiska resurser och vilken betydelse den begränsade ekonomin, utifrån barns perspektiv, hade i relationen med föräldrar, kompisar och andra barn. Harju pekar på två övergripande resultat i sin avhandling. Det ena är att knapp ekonomi har betydelse i barnens vardagsliv, men vilken betydelse den har är inte självklar, den kan variera. Det andra är att barnen inte framstår som passiva offer i förhållande till de ekonomiska omständigheterna. Snarare framträder barnen som aktörer vilka skapar mening och använder sig av de möjligheter som står till buds. Enligt Harju kan alltså deras aktörskap komplettera den relativt dystra framställning av barns vardag med knapp ekonomi som delvis visas i hennes egen avhandling, men även i tidigare forskning. Det som istället träder fram är en komplex och sammansatt bild utifrån barns egna perspektiv. Komplexiteten är intressant, inte minst i relation till vilken bild som forskning skapar av barns liv i familjer med knappa ekonomiska resurser. Genom de tolkningar som görs skapas en kollektiv identitet. Den kollektiva identitet som dominerar kan ha betydelse för hur barn ser på sig själva och sina vardagsvillkor.

Harju skriver att barnens användande av olika strategier är ett exempel på deras aktörskap, det vill säga deras reflexiva tolkande av situationens möjligheter och begränsningar och utifrån denna görs val av handlingslinje. Det är själva handlingarna som utgör strategier. För att nå förståelse för i vilka situationer som olika strategier dominerar har Harju använt reaktiva respektive proaktiva kategorier som analytiska begrepp. Detta för att en tydlig skillnad har framkommit mellan reaktiva strategier (till exempel att: Avstå från att fråga, Inte behöva, Dölja, Vänta, Ta ställning mot, Inte slösa, Undvika att tänka på missnöje i situationen, Gråta, Tjata), som används för att försöka leva med det befintliga handlingsutrymmet, och proaktiva (till exempel att: Handla billigt och begagnat, Kunskap om vart vända sig, Kräva, Arbeta Spara Planera, Låta sig bli bjuden, Vända sig till sociala nätverk, Använda

egna pengar, Låna, Prioritera) som syftar till att påverka detsamma. En och samma strategi kan också, enligt Harju, finnas inom båda kategorierna som exemplifieras ovan.

Harju har tillsammans med Anne Brita Thorød (2010) även skrivit om barnfattigdom i en skandinavisk välfärdscontext i relation till FN:s konvention om barns rättigheter. Harju och Thorød visar att det sällan saknas basala saker som boende, mat och kläder, utan att det handlar om andra saker. Vidare menar de att barn tar ansvar för familjens ekonomiska situation. Problemet är om dessa barn får ett större ekonomiskt ansvar än sina jämnåriga kamrater från bättre bemedlade familjer. Det finns, menar Harju och Thorød, en risk att detta ansvar adderar ytterligare börda till en redan pressad situation. Inte sällan i en redan stigmatiserad miljö.

I flera sammanhang har också Elisabet Näsman diskuterat barn och ekonomi, nu senast i ett projekt finansierat av FAS, tillsammans med Christina von Gerber och Stina Fernqvist. Projektets syfte är att belysa barns erfarenheter av och vardagsliv i ekonomisk utsatthet. Fokus är på barns perspektiv på ekonomisk utsatthet, deras tolkningar, strategier och hur de bemöts av barn och vuxna som föräldrar och professionella i skolan och socialtjänsten. Exempel på frågor som projektet rör sig kring är: vilken innebörd har ekonomisk utsatthet för barn vad gäller materiella villkor, sociala relationer, skolprestationer, identitetsskapande och välbefinnande? Hur ser föräldrar på sin roll, barnens ekonomiska utsatthet och relationerna till skola och socialtjänst? Hur ser skola och socialtjänst på och bemöter ekonomiskt utsatta barn och deras föräldrar?

De svar som framkommer i projektet lyfts bland annat fram i boken *Barnfattigdom: om bemötande och metoder ur ett barnperspektiv*. I den pekar Näsman, Gerber och Fernqvist (2012) på olika strategier som föräldrar och barn har för att hantera knappa omständigheter. Det kan vara att barn avstår från sådant som kostar pengar. Eller att föräldrarna, som ofta har rigorös kontroll på ekonomin, gör allt för att kompensera denna ringa tillgång. Författarna efterlyser tätare kontakt mellan socialtjänst och skola, något som idag saknas. Inte minst är detta viktigt mot bakgrund av att många skolor inte förstår vad det innebär att leva på socialbidrag och socialtjänsten känner inte alltid till vilka extrakostnader som kan finnas i skolan. Det kan röra sig om småsaker som krav på medhavd frukt till skolutflykten eller erbjudanden om kostsamma aktiviteter på idrottsdagar. Skola och socialtjänst kan – med ett gott samarbete – underlätta för fattiga barn.

I projektet *Familjer i socialtjänsten – levnadsvillkor, livssituation och erfarenheter av socialtjänsten* studeras barnfamiljers kontakt med socialtjänsten. Projektet, som leds av Bo Davidson och Margareta Bredmar (2012),

visar på flera svårigheter, men också på en del ljuspunkter. Det är ett omfattande projekt och under studiens första fas har 202 föräldrar intervjuats och alla har barn som är aktuella inom socialtjänsten i sex olika östgöta-kommuner. Familjerna som deltar har antingen själva sökt hjälp för att de är bekymrade för sitt barn, eller blivit anmälda, exempelvis av skola eller grannar som misstänker att allt inte är som det ska. Det finns flera gemensamma faktorer som man pekar ut i projektet. Mer än hälften av föräldrarna är arbetslösa och hälften har varit deprimerade i minst en månad. Sjukdomar, både fysiska och psykiska, större konflikter i familjen eller släkten, och dålig ekonomi är också vanliga. Utbildningsnivån är lägre än riksgenomsnittet. De siffror som tagits fram inom projektet bekräftar bilden av en ond cirkel av arbetslöshet, dålig ekonomi, depression och sjukdom, som drabbar i synnerhet barnen. Men forskarna vill också nansera den bilden. Det är, menar de, svårt att i studien belägga några tydliga samband mellan insatser och hur föräldrarna uppfattar utfallet. Forskarna hittar heller inget starkt samband mellan hur föräldrar respektive barn mår. För ett mycket litet antal familjer föreligger mycket hög belastning för både barn och föräldrar samtidigt. Men i övrigt mår barnen inte så dåligt, föräldrarna mår sämre.

Barnen hamnar på relativt höga nivåer när deras livskvalitet skattas av föräldrarna. Den mest utslagsgivande faktorn för om barnen mår dåligt är inte ekonomin, utan om de sistnämnda har en neuropsykiatrisk diagnos, det vill säga ADHD, autism eller något liknande. Det är också en mycket hög andel, eller en fjärdedel, av alla barn i studien som har en sådan diagnos. Det visar sig således att barnens och föräldrarnas belastning kan förklaras av flera olika faktorer. Barnets belastning ökar om barnet har en diagnos och med barnets ålder, och övriga bakgrundsvariabler samvarierar inte med barnets belastning. Föräldrarnas belastning å andra sidan, ökar inte helt oväntat ju lägre inkomst familjen har. Övriga bakgrundsvariabler samvarierar inte med föräldrarnas belastning. En möjlig tolkning av detta är att socialtjänsten måste kunna hantera såväl barns som föräldrars problem och att dessa inte nödvändigtvis har samma orsaker.

Ett saknat perspektiv, som Jutta Balldin (2010) efterlyser i kunskapsöversikten *Utsatta barn i förskola: Utmaningar och möjligheter*, är ett tydligare förskoleperspektiv inom forskningen om utsatta barn. Det är en forskning som ofta har ett socialt, psykologiskt eller medicinskt perspektiv, men den behandlar sällan eller aldrig förskolan specifikt. Balldin menar att utsatta barn i förskolan är ett relativt nytt forskningsfält och det finns generellt få studier om effekter av förskola/förskolevistelse för barn som är utsatta på olika sätt. Den forskning som finns lyfter fram viktiga – om än tvetydiga – resultat när det gäller arbetet med utsatta barn. Beto-

ningen ligger på vilka möjligheter respektive utmaningar förskolan står inför gällande utsatta barns behov och rättigheter, förskolans uppdrag, förskolans pedagogiska grundsyn, förskolepersonalens kunskaper och föreställningar, god praxis i förhållande till utsatta barn i förskola, interventioner, grundutbildning och kompetensutveckling (se även Balldin & Tallberg Broman 2010).

Ett stort arbete kring ovanstående frågor kring segregering och utsatthet har genomförts i Malmö av den så kallade Malmökommissionen. Kommissionen var politiskt oberoende och utgjordes av fjorton kommissionärer, vilka var forskare från olika delar av landet. Kommissionens uppdrag var att ta fram ett vetenskapligt underlag som bas för hur hälsan skulle kunna förbättras för alla. Kommissionen prioriterade tre områden: barns och ungas uppväxtvillkor, demokrati och inflytande i samhället, samt sociala och ekonomiska förutsättningar. Slutrapporten, *Malmös väg mot en hållbar framtid: Hälsa, välfärd och rättvisa* (2013) bygger på en rad olika delrapporter.

I en av dessa rapporter pekar Sven Persson (2012) på flera faktorer som är centrala för förskolan i Malmö. En sådan faktor är att desto tidigare som insatserna kommer, desto bättre resultat. Relationen mellan förskolans personal och barnen är viktig för att skapa ett tryggt klimat. Det som är särskilt viktigt i detta sammanhang är att Persson menar att förskolan har särskild betydelse för barn från resursfattiga miljöer och utsatta barn (jfr Trondman 2009). Förskolan har stor potential att vara en arena för integration och därigenom att vara språkligt och kulturellt gränsöverskridande. Personalens kunskaper och utbildning är avgörande för att möjliggöra detta. Forskning pekar också på att det finns föreställningar om en enspråkig norm om svenskhet som vägleder förskolepersonals tänkande och förskolans pedagogiska praktik. Ofta för det också med sig att barnen på förskolan – även om de delar ett annat modersmål än svenska och har svårt att hitta de svenska orden – gör svenska till förskolespråk (se t ex Olausson 2012).

Vidare skriver Persson (2012) att Malmö i flera avseenden är en segregerad stad med klart definierade gränser mellan rika och fattiga, resursstarka och resursfattiga, etnisk tillhörighet etc. Barns sociala, ekonomiska, språkliga och kulturella villkor skiljer sig avsevärt åt mellan olika stadsdelar, vilket är avgörande och reducerande för förskolans möjlighet att vara integrerande för barn och föräldrar. Situationen för förskolorna i Malmö är, enligt Persson, speciellt bekymmersam i vissa avseenden. I jämförelse med de andra storstäderna har Malmö lägst andel barn som får modersmålsstöd, men högst andel barn med annat modersmål än svenska. Ungefär hälften av ansökningarna om modersmålsstöd avslås. Andelen förskolebarn som får modersmålsstöd har också minskat de senaste åren.

Innan kapitlet sammanfattas är det också viktigt att, som Hans Swärd (1999) påpekar, ha i åtanke hur svårt det är att forska om utsatthet. Vad Swärd främst syftar på är de metodologiska svårigheter som ofta följer med i samband med forskning om utsatthet? Han radar upp flera frågor som rör hur vi skall forska om människor som befinner sig i en utsatt situation: hur skall vi kunna upptäcka och tränga igenom myter och föreställningar som ofta omger marginaliserade grupper? Har vi rätt att ställa närgångna frågor om personliga problem och missbruk? Kan vi forskare förstå människor som lever ett liv som är annorlunda än det liv som majoriteten av medborgarna lever?

Swärd menar att detta många gånger är svårt och att osäkra resultat och undersökningsresultat som ofta fokuserar på individuella i stället för på samhällliga eller organisatoriska förhållanden lätt kan ge näring åt vissa positioner i en infekterad samhällsdebatt – till exempel att fattigdom, hemlöshet och utsatthet har individuella orsaker och beror på personliga brister. Det är också ett problem om myndighetsbeslut grundas på undersökningsresultat som i grunden är ganska osäkra.

Sammanfattning

I det här kapitlet har den bitvis komplicerade relationen mellan hem och skola beskrivits ur olika aspekter. I forskningen har man flera gånger pekat på stora skillnader mellan hemmens resurser, det gäller såväl det kulturella som det ekonomiska kapitalet, ofta går dessa hand i hand, och vilka konsekvenser detta kan få för det stöd och den hjälp som barn och unga behöver få med sig i sin utbildning. Här pekar stora delar av forskningen på att förskola, skola och fritidshem kan vara mer komplementära, det gäller särskilt i samband med hem som är resurssvaga. Det behövs mer forskning kring hur detta glapp kan överbryggas.

En annan fråga som har diskuterats i forskningen är hur den allt mer intensifierade bedömnings- och dokumentationsivern slår mot olika grupper. I forskningen pekar man på att denna kan ses som en mild form av maktutövning, vilken kan få betydelse för hur barn och unga ser på sig själva. Det finns en risk att elevernas identitetsskapande styrs av de dokument som skapas i skolan. Här behövs mer forskning kring hur olika grupper beskrivs i dessa dokument. Är det så att vissa grupper och individer stigmatiseras ytterligare av denna dokumentation? Vad tillskrivs dem och på vilka sätt inkorporeras dessa epitet i formandet av den egna identiteten?

Det krävs också vidare forskning kring barnfattigdom och hur utsatta barn kan förstås, särskilt i relation till förskola, fritidshem och skola. Som

några forskare har lyft fram är de ekonomiska aspekterna viktiga, men vi får inte fastna där, fler faktorer spelar in. Det kan vara stora skillnader på hur barnen och deras föräldrar upplever ekonomisk knapphet. Också i det sammanhanget kan skolan, tillsammans med socialtjänsten, ha en komplementär funktion. Så här långt har översikten kretsat kring skola och familj, i nästa kapitel följer en diskussion kring barn, unga och deras fritid.

BARN, UNGA OCH FRITID

I allt större omfattning dras barns och ungas fritid, kamratkulturer och familjerelationer in i klassrummet. Barndomens och ungdomens sociala rum har blivit mer gränsöverskridande och gränserna mellan skola och fritid allt mer flytande och porösa (se t ex Educare 2009: 2-3; Löf 2009; 2011; Tallberg Broman 2011). I detta gränsöverskridande sammanhang är det också viktigt att lyfta vilken roll fritid och plats kan spela för barns, men särskilt ungas, villkor.

Överlag saknas forskning kring de svenska fritidshemmen och vad deras verksamhet har för mål och innehåll. Frågor som forskningen, enligt Björn Haglund (2009), borde arbeta med är huruvida barnen upplever sin fritid som krympande med ett allt större mått av tvång och arbete. Med ett sådant perspektiv skulle forskningen kunna tydliggöra vad fritid i anslutning till fritidshemmens verksamhet kan betyda för barns välbefinnande. Dessutom kan den också, som Haglund skriver, bidra med en djupare förståelse kring barns möjligheter att utveckla kunskaper och kompetenser under sin fritid. Som det ser ut nu finns det inte mycket fritid förknippat med fritidshem som institution. Inte sällan strävar man vid fritidshemmen efter att ha "nyttiga" aktiviteter som syftar till forma barnen på ett sätt som samhället förväntas ha nytta av i framtiden. Haglund menar att läxhjälp, akademiska kunskaper och utveckling av sociala kompetenser visserligen är viktiga för barnen, men menar samtidigt att de i högre grad måste få välja vad de vill och inte vill göra när de är på fritidshemmen (se även Haglund 2004; Frankner & Ludvigsson 2012).

Vad gäller ungdomsforskningen tenderar den, även om vissa förändringar har skett under senare år, i huvudsak att röra sig kring ungdomars fritid. Som flera forskare har påpekat styrs skolans verksamhet av monokulturella normer där det finns en bestämd syn på hur kunskap och måluppfyllelse ska nås. Konsekvensen blir då att ungdomars vardag och erfarenheter många gånger inte tas tillvara i klassrummet. I skolan pågår så mycket annat som skulle behöva få mer uppmärksamhet. Vi behöver mer kunskap om hur de ungas interna relationer ser ut och hur skolans arbete förhåller sig till den miljö som omger de unga. Som det ser ut idag tenderar förortens unga allt mer att hamna i samhällets marginaler (se t ex Schwartz 2010; Sernhede 2011; Högberg 2009).

Inom ungdomsforskningen är det ofta kulturforskningen som står i centrum och Fanny Ambjörnsson (2007) framhåller att denna till viss del saknar ett klassperspektiv. Hon menar att detta förmodligen är en reaktion mot

den brittiska Birminghamskolans övervägande koncentration på social klass som förklarande variabel. Den klassiska ungdomsforskningen har också ofta beskyllts för att vara könsblind. Inte sällan har de studier som har gjorts handlat om unga män i olika subkulturer. Detta var något som flera feministiska forskare började påtala redan under 1990-talet (se t ex Ambjörnsson 2007; 2009).

Ytterligare en brist i forskningen är den alltför ofta åsidosatta kopplingen mellan resultat i skolan och bostadsområde. I samband med boende- och skolsegregationens utveckling och konsekvenser har denna under senare tid alltmer blivit en central samhällsfråga. Redan en summarisk genomgång av svensk forskning visar att det finns ytterst få publicerade studier där effekter av skola och bostadsområde på studieresultat har studerats inom ramen för en och samma analys. Ett begrepp som bitit sig fast ordentligt i den offentliga debatten i samband med segregation är mariginalisering. I det här kapitlet kommer barn, unga och fritid att diskuteras i relation till segregation och mariginalisering. Det är en diskussion som förs med hjälp av följande frågor: vilken roll spelar platsen för barns och ungas villkor? Vilken roll spelar hälsa och fritid i ungas utsatthet? Vilken roll spelar segregationen för ungas möjlighet att läsa vidare?

Vilken roll spelar platsen för barn och ungas villkor?

Den socioekonomiska segregationen har utvecklats under senare decennier, och med fokus på svensk forskning exemplifierar Maria Kölegård Stjärne, Johan Fritzell, Lars Brännström, Felipe Estrada och Anders Nilsson (2007) med resultat kring hur den socioekonomiska strukturen i ett bostadsområde är relaterad till tre välfärdsdimensioner: utsatthet för brott, risken för hjärtinfarkt och – vilket är det mest centrala i det här sammanhanget – skolprestationer. Platsen är, menar de, betydelsefull att studera för att förstå individers välfärd. Vad gäller studier kring skolan menar de att merparten av tidigare svenska studier antingen har studerat effekter av den sociala sammansättningen i skolan eller i bostadsområdet, sällan studeras båda (Kölegård Stjärne, Fritzell, Brännström, Estrada & Nilsson 2007). Som flera forskare har visat på är det en hel del problem som lyfts fram från förorten. Fortfarande tenderar politiker att tala om dessa som problem för vissa stadsdelar och inte för hela staden. Det medför att vissa stadsdelar alltjämt intar låga positioner i den urbana hierarkin av bostadsområden. Segregationen består alla statliga och kommunala insatser till trots. Flera forskare pekar på det utanförskap som många unga människor känner (Borelius 2010; Andersson 2008; Molina 1997; 2006; Lalander 2009).

Staden har genomgått en rad förändringar, men det är inte så att alla har samma upplevelse av denna förändring. Ove Sernhede (2007; 2009; 2010; 2011a) menar att det under mer än två decennier har pågått en utveckling som segregerar och avskiljer de stora städernas "invandrartäta" områden. Han kallar denna utveckling för ett epokskifte i samhället och menar att skolan i de multietniska förorterna är de stora förlorarna i detta skifte. Skolan har svårigheter att motverka segregationen och den "territoriella stigmatiseringen" som dessa områden är indragna i. Territoriell stigmatisering, eller stigmatiseringsprocesser, är begrepp med bakgrund hos den fransk-amerikanske sociologen Loic Wacquant. Sernhede menar att de unga i förorten stämplas i en samhällelig och medial diskurs. Inte sällan sker en demonisering av vissa bostadsområden som skapar rädsla och osäkerhet i det övriga samhället. Det är en stigmatisering som skapas av moralpanik och fruktan för kriminalitet och ras-, kultur- och religionsmotsättningar.

Detta är en stigmatisering som i flera fall förstärks av den bild som media förmedlar, vilket till exempel Per-Markku Ristilammi (1994) tidigt visade i avhandlingen *Rosengård och den svarta poesin*. I den beskrivs hur förorterna över tid har betraktats som något avvikande från resten av samhället och hur de har blivit en symbol för socialt misslyckande. Ristilammis forskning har rört sig kring frågor om socialt utanförskap i urbana miljöer och en huvudfråga har varit just modernitetens skapande av annorlundahet. I senare forskning har Urban Ericsson och Irene Molina tillsammans med Ristilammi (2002) lyft fram vilka de processer är som har hjälpt till att skapa dessa föreställningar. I rapporten *Miljonprogram och media: Föreställningar om människor och förorter* skriver de om bostadspolitiska målsättningar och välfärdssamhällets ambitioner med miljonprogrammet. De hävdar att visionen om det nya samhället och den moderna människan, som var så central för samhällsplaneringen under 1950- och 1960-talen, nu har fallit i glömska och ersatts av medias reportage. Det är en problematisk utveckling, eftersom media i allt väsentligt tenderar att fokusera på sociala problem, vilket i sin tur styr hur vi i allmänhet ser på förorten. Massmedia har en central roll i skapandet av dessa negativa föreställningar, stereotypa bilder och förväntningar på förorten. Medias sätt att tolka och beskriva verkligheten i miljonprogramsområdena påverkar inte bara integrationsprocesser och allmänhetens uppfattning om integration, utan det får även återverkningar på hur de boende ser på sig själva och sitt bostadsområde. På så sätt framställs, enligt Ericsson, Molina och Ristilammi, såväl individen som förorten som avgränsad och åtskild från det övriga samhället (se även Molina 1997; Andersson 2008; Magnusson Turner 2008; Wigerfelt 2011).

Förorten som något avvikande har också använts i en annan bemärkelse. Norma Montesino (2008) skriver i en artikel om "Flyktingskap, ett handi-

kapp”, om när Sverige i slutet av 1940-talet beslutade att ta emot ett begränsat antal icke-arbetsföra flyktingar. Artikeln ger den internationella och nationella bakgrunden till detta beslut, ett beslut som gav upphov till framväxten av en specifik flyktingverksamhet inom socialtjänsten. I konstruktionen av flyktingkategorin kom föreställningar kring nationell gemenskap och tillhörighet att spela en avgörande roll. I detta sammanhang framstod därför, enligt Montesino, flyktingskap som en avvikelse. Avvikelsen handlade om flyktingens utanförskap i relation till de etablerade nationella gemenskaperna.

När repatrieringen och migrationen inte räckte till som lösning skapades speciella flyktingkvoter sorterade utifrån de differentieringar som hade gjorts på uppsamlingslägren för flyktingar. De flyktingar som inte accepterades i migrationskvoterna definierades, enligt Montesino, som handikappade. Det förde med sig att flyktingskap sammankopplades till ett handikapp som grundades på medicinska, psykologiska och sociala aspekter. Sverige deltog i ett internationellt migrationsprogram som sökte lösa situationen för de flyktingar som inordnades i handikappkategorin och deras ankomst ledde till framväxten av en flyktingverksamhet inom socialtjänsten. Montesino skriver om hur dessa flyktingar inordnades i den etablerade verksamhet som gällde andra grupper som uppfattades som oförmögna att försörja sig själva. Detta kom sedan att prägla de sociala myndigheternas hantering av flyktingar. För att förstå socialtjänstens arbete med flyktingar idag kan, enligt Montesino, denna bakgrund inte förbises.

En avvikelse *per se* behöver förvisso inte vara något negativt, men i förortskontexten handlar avvikelsen, enligt Ericsson, Molina och Ristilammi (2002), som regel om något som inte är uppfyllt. Avvikelsen från normen, oavsett om det handlar om mångkultur eller om statistiska kartläggningar om hälsa och brott, signalerar antaganden om att något inte är riktigt normalt och indikerar att det finns brister som måste åtgärdas. En rad olika projekt liksom en aldrig sinande ström av tidningsartiklar visar på vikten av att fånga och engagera den Andre med förespeglingar om svenskhet och därmed en normalitet. Att det är svensk man ska vara uttalas inte explicit, men det råder ingen som helst tvekan om att den jämförande variabeln är just svenskheten. Att bli jämförd mot en norm betyder att man utgör en avvikelse och placeras utanför det normala. Genom att klassificera förortsråden som utanför eller utsatta kan avvikelsen också representeras genom platsen. Som en konsekvens av detta scenario inträffar, enligt Ericsson, Molina och Ristilammi, det tragiska att makten, oavsett om den representeras av staten, vetenskapen eller media, riskerar att få den Andre att med varje medel försöka sträva mot en västerländskhet eller svenskhet. Det tenderar att skapa barriärer mot integrering, snarare än att bidra till integrering.

Mot den bakgrunden är det, menar Ericsson, Molina och Ristilammi, viktigt att förstå massmediala diskurser av platser. I diskurserna om förorterna möts det globala och det lokala och alla paradoxer däremellan. Det är som att hela världen utanför, sedd utifrån den koloniala blicken och de koloniala tankestrukturerna, har placerats i områdena. En fråga som är viktig att ställa är hur mycket som dessa stigmatiserande diskurser inneburit för produktionen och reproduktionen av segregationsmönstren i svenska städer? En sak är dock ganska säker, hävdar Ericsson, Molina och Ristilammi, de skapade kontrasterna mellan stadens olika områden, och mellan de människor som bebod dessa olika platser har kommit att bli en beståndsdel i den mentala segregationen i Sverige.

Vissa platser väljs bort, andra premieras – åtminstone av de som har möjlighet. Till stora delar har Skandinavien tidigare varit förskonat från dessa stora skillnader, men detta var något som under 1980- och 1990-talen förändrades i flera avseenden. Det sociala kontraktet skrevs om. Under 1990-talet har man, som Philip Lalander och Ove Sernhede (2011) skriver, kunnat se ett växande antal fattiga multietniska förorter också i svenska storstäder. De studerar hur olika kollektiv hanterar diskriminering, och hur det kan kännas att bli betraktad som andra klassens medborgare. I denna miljö erbjuder alltså, som Sernhede (2009; 2011a) uttrycker det, inte skolan självklart en väg in i det svenska samhället (jfr Nilsson 2012).

Utanför skolan sker ett kompensatoriskt lärande som ett utvecklande av livsstrategier som skolan inte kan tillgodose, framför allt inte den kommunala skolan (se t ex Bouakaz 2007; 2012). Sernhede (2011) skriver att lärarna förvisso gör sitt jobb, men menar att de samhälleliga processerna utanför skolan många gånger hindrar. Sernhede (2010), menar därför att förortsskolan måste öppna sig för den värld som är elevernas om de vill kunna hantera denna situation. I olika ungdomskulturer pågår ett undersökande och lärande som styrs av de behov och den verklighet som är de ungas. Sernhede skriver att samhället måste ha en dialog med dessa ungdomskulturer för att få viktiga bidrag också till skolans utveckling. Det finns också en del forskning som under senare år har riktat in sig mot hur unga själva skapar olika former av lärandemiljöer.

I flera förortsområden skapar alltså de unga egna kulturer, gemenskaper och utvecklar strategier för att nå den respekt, förståelse och kunskap som samhället och skolan har svårigheter att tillgodose. Om detta skriver till exempel Johan Söderman (2007; 2009; se även Söderman & Folkestad 2007) i flera sammanhang. Han lyfter fram hur hiphop har blivit en viktig del i många ungas bildning, på liknande sätt som äldre tiders folkbildning. Rapparna visar – i sann folkbildningsanda – hur just hiphopen kan bli ett kommunikationsmedel för att nå unga människor som är svåra att nå med

traditionella medel, exempelvis de som inte läser dagstidningar eller ser på nyheterna. Det behöver inte betyda att det är frågan om ett politiskt agerande i strikt mening, Söderman menar däremot att det går att skönja – vad han kallar för – ett visst ”subpolitiskt agerande” hos hiphopmusikerna.

I en artikel från 2011 utvecklar Söderman detta perspektiv genom att jämföra hur olika rappare i Skandinavien talar om hiphop och vilka kopplingar som det finns till pedagogisk och social aktivism. Rapparna kan ses både som kulturellt radikala och kulturellt konservativa, vilket också är något som, enligt Söderman, ligger helt i linje med gammal skandinavisk folkbildning. Rapparnas arbete kan, inte bara ses som en barometer på vår tid och en återspeglning av samhället i allmänhet, utan också som en väletablerad praktik av musikutbildning utanför skolan. Hiphop har, menar Söderman, potential att bidra med kunskap till lärarnas implementering av vad som kan kallas en aktivitet utanför skolan som flyttas in i klassrummen.

Ibland talas det om skolans kris och ett sviktande förtroende för bildning. Om detta skriver Tomas Johansson (2008) och pekar på hur lärare ständigt ställs inför nya utmaningar och hur skolans relation till andra samhällssektorer – till exempel familjen, arbetslivet och fritiden – förändras. Mot bakgrund av den ökade valfriheten – särskilt på gymnasienivå – blir relationen mellan utbildning och framtid allt mer komplex och svåröverblickbar. Det är, som Johansson lyfter fram, svårt för eleverna och deras föräldrar att veta hur de ska kryssa fram i utbildningssystemet. Idag lockar skolor på alla nivåer med utbildningar och program som sägs leda till en löftesrik framtid på arbetsmarknaden, men mycket av detta bygger på lösa antaganden. Det finns, menar Johansson, ett stort glapp mellan visionerna och marknadsföringen å ena sidan, och å andra sidan arbetsmarknaden och de konkreta möjligheterna.

Samtidigt som utbildningsvärlden har blivit allt mer svår att få grepp över, har fritiden fått en ökad betydelse för många unga. Inom medelklassen kan mycket väl fritidsaktiviteter som till exempel konstnärlig verksamhet, dans, teater, musik, datorspel och andra kreativa fritidssysslor på sikt omvandlas till en yrkesframtid. Johansson har intervjuat och observerat ungdomar, i huvudsak i en ungdomslokal i en förort som har en specifik profil mot dans, musik och estetiska praktiker. En fråga som på många sätt har utgjort utgångspunkt för studien är om det uppstår några speciella förutsättningar, dynamiker och processer i en mångkulturell kontext.

Det mest slående är, enligt Johansson, att ungdomarna så tydligt i sina berättelser framställer sig själva och sin omgivning på ett närmast gränsöverskridande sätt. Förortens sociala rum försvinner i bakgrunden och ersätts med ett symboliskt rum som gynnar gränsöverskridanden, spel och lek. Ungdomars sociala bakgrund och teatergruppens fysiska lokalisering i

en förort har inte så mycket inflytande över den estetiska verksamheten. Till skillnad från en del annan forskning menar Johansson i den här studien att det inte finns någon grogrund för politisk mobilisering eller medvetenhet i det här sammanhanget, utan det handlar snarare om ett potentiellt skapande av unga kulturentreprenörer.

Det man brukar tala om som "förortskultur" lyser, enligt Johansson, på många sätt med sin frånvaro. Visserligen finns det fog för att säga att den undersökta verksamheten intimt hör samman med förorten och den urbana kulturen, och att de flesta som besöker den bor i eller nära någon mångkulturell förort. Men samtidigt finns, enligt Johansson, också en hel del innerstadsungdomar i denna verksamhet. Det som träder fram är ett mönster som snarare än att peka mot kollektiv mobilisering, förortskultur eller solidaritet, handlar om individualisering och personlig utveckling. De ungas berättelser handlar om hur estetisk verksamhet och fritidspassioner efter hand omvandlas till framtids- och karriärplaner.

På många sätt är Ungdomsstyrelsen en viktig statlig myndighet. Förutom att den tar fram kunskap om ungas levnadsvillkor, ger den också stöd till föreningsliv och kommuner samt till internationellt samarbete. Myndigheten har gett ut en rad rapporter och en av dessa handlar explicit om hur man kan förstå ungas utsatthet, några av dessa rapporter kan nämnas här. En ofta nämnd rapport är *Fokus 08: En analys av ungas utanförskap* (Ungdomsstyrelsen 2008), vilken beskriver ungas liv och framtidsdrömmar i den segregerade stadens fattiga områden relaterat till utbildning och arbetsmarknad. I *Fokus 08* jämförs betydelsen av om den unge bor i ett resurssvagt eller i ett mer välbeställt område. De områden som har studerats präglas av hög arbetslöshet, långvarigt beroende av försörjningsstöd, samt en låg andel unga som är behöriga till gymnasiet efter avslutad grundskola. Vidare lyfter Ungdomsstyrelsen också fram de olika verksamheter som arbetar med de mer utsatta unga ungdomarna och de presenterar också utbildnings- och arbetsmarknadsstatistik. En slutsats som dras i rapporten är att de ungas skolresultat i dessa områden ligger långt under genomsnittet. Vidare pekar man i *Fokus 08* på en hög mobilitet, en hög andel nyanlända elever och andra sociala faktorer som bidrar till att skapa en skolmiljö där en stor del av dagens sociala samhällsproblematisering är representerad.

I några av de slutsatser och förklaringar till varför resultaten för skolor i socialt utsatta bostadsområden ser ut som de gör pekar man i rapporten på att det år 2006 fanns 112 skolor i Sverige där andelen elever med utländsk bakgrund var över 50 procent, vilket för med sig att dessa har en betydligt svårare arbetssituation jämfört med andra skolor. Andra faktorer som kan förklara till exempel skillnader i studieresultat, val av utbildningsinriktning och skola är: individuella faktorer hos enskilda elever som till exempel

studieförmåga och motivation, skolans pedagogiska arbete, föräldrarnas utbildningsnivå och position på arbetsmarknaden, samt i vilket område familjen är bosatt.

Vidare har vistelsetiden i Sverige stor betydelse för elevers utbildningsresultat, vilket har blivit tydligt under senare år då gruppen nyanlända elever som helt, eller nästan helt, saknar erfarenhet av tidigare skolgång har ökat. Så var det inte tidigare. Det finns också en osäkerhet bland eleverna och lärarna kring skolornas nivå på utbildningen. Eleverna menar att många lärare håller en lägre nivå på undervisningen och sänker kraven och förväntningarna på elevernas prestationer i jämförelse med hur de uppfattar att situationen är på skolor i andra områden. Tydliga och höga förväntningar på att eleverna kan nå goda studieresultat är en central metod för att motverka denna trend. I Ungdomsstyrelsens (2008) rapport menade man att kvalificerade lärare kan kompensera för flera av ovan nämnda faktorer. Över huvud taget kan skolans personal utöver lärare och rektorer göra ett viktigt arbete som påtagligt kan förbättra elevers studieresultat.

I rapporten noteras också att utanförskapsområden har en ung befolkning, vilka ofta trivs i området där de bor, men ogillar all den ryktesspridning som finns kring området. Omvärldens bild är på många sätt svår att hantera. Därtill är sysselsättningsgraden för unga i utanförskapsområdena betydligt lägre jämfört med för unga i övriga delar av kommunerna. Och det är också skillnad utifrån var de är födda. De som har arbete har det ofta inom tjänstesektorn. En ofta bortglömd aspekt är att unga som bor i socialt utsatta områden behöver få hjälp med att stärka sitt kontaktnät med arbetslivet (Ungdomsstyrelsen 2008).

Samhällets och skolans strävan efter det svenska och svenskhet är ett problem som flera forskare har pekat på gång på gång. Ett teoretiskt angreppssätt för att hantera den frågan är Critical Race Theory (CRT), vilken lyfts fram av Lena Granstedt (2006). Inom Critical Race Theory ses rasism och diskriminering som en del av det normala samhället och denna faller ut både på makro- och mikronivåer. Camilla Hällgren, Lena Granstedt och Gaby Weiner (2006) utvecklar detta perspektiv och skriver att språk som omger utbildningspolitiken och dess praktiska tillämpning återspeglar och återskapar de rådande ideologierna.

Ett exempel på detta är, enligt Hällgren, Granstedt och Weiner, de olika termer som används för att beskriva minoritetsungdomar och deras ställning i skolsystemet. Det andra är att språkfrågor har haft en så dominerande ställning att de har trängt undan mer komplexa frågor kring rasism och diskriminering. Under senare tid har man försökt att jobba bort begreppet invandrare i statliga texter, eftersom det blir de, invandrarna, som fokuseras snarare än situationen. Hällgren, Granstedt och Weiner lyfter fram

hur CRT, den kritiska rasteorin, gjorde sitt inträde på utbildningsområdet under 1990-talet. De menar att teorin har det dubbla övergripande målet att utforska relationen mellan "ras", rasism och makt och att eftersträva en förändring av denna relation. En av de huvudpunkter som de nämner är: motberättelser genom att låta marginaliserade grupper komma till tals. Detta är en nog så viktig aspekt i framtida forskning.

Det är naturligtvis inte bara platsen som är central för de ungas välbefinnande, andra faktorer som har lyfts fram i forskningen är hälsa och fritid, och hur dessa faktorer kan samverka.

Hälsa och fritid i ungas utsatthet

I Ungdomsstyrelsens rapport *Att förstå utsatthet: En studie om utsatthetens villkor, erfaren utsatthet och fritid i ungas liv*, diskuteras hur utsatthet i ungas liv kan förstås, vilka de utsatta är och huruvida de ungas fritid kan motverka utsatthet. Rapporten, som Mats Trondman (2008) har författat, handlar om unga i åldern 16–25 år och det analyserade materialet utgörs av en större ungdomsenkät. Studien visar på hur stress, självförtroende och ekonomiska villkor får betydelse för ungas situation och fritidsaktiviteter. Det är främst konsekvenserna av att vara utsatt i samband med två eller flera villkor som Trondman intresserar sig för.

De som upplever dubbel utsatthet löper större risk för sämre hälsa. Men utsatthetens villkor är dock, enligt Trondman, inget annat än risker och sådana risker kan i termer av policy hanteras från två håll. Det ena sättet att hantera utsatthet handlar om att minska unga människors utsatta villkor i termer av ekonomi, familj, samhälle och hälsa. Ett sådant arbete involverar alla möjliga tänkbara aktörer: stat och marknad, den egna familjens intimsfär, samhällsinstitutionernas bemötande av unga medborgare och medborgares bemötande av varandra på de platser där de bor och lever sina liv. Det handlar också om att rusta alla dessa aktörer för att minska de villkor som tydligt riskerar att generera erfaren utsatthet i självbild, självförtroende, psykosocial hälsa samt i sam- och framtidsperception. Det andra sättet att hantera utsatthet kan gälla unga människors egen förmåga att motverka sin egen utsatthet. En sådan motkraft kan just fritid utgöra. Den kan vara, vad Trondman kallar, en emergent-kraft i ungas liv. Men detta kräver strukturella möjlighetsvillkor i form av ett omfattande fritidsutbud, vilket allt som oftast är en bristvara.

Ett av de resultat som studien pekar på är alltså att ungas fritid kan bidra till att motverka utsatthet. Ett omfattande lokalt fritidsutbud, respektive en fritid i balans, är tydligt relaterade till en lägre andel stressade unga, enligt

Trondman. Det visade sig att det de unga som bedömde det lokala fritidsutbudet som omfattande också kände sig mer delaktiga i det svenska samhället.

Ungdomsstyrelsen har sedan ett antal år tillbaka arbetat med flera riktade insatser kring förebyggande och främjande ungdomsverksamhet. Dessa aktiviteter har varit kopplade till ett regeringsuppdrag kring unga i riskmiljöer. Uppdraget har varit inriktat på utveckling av kompetens, kvalitet och metoder inom kommuner och ideella organisationer. I en kort skrift går Merike Lidholm (2007) igenom aktuell forskning på fritidsområdet, redogör för sambanden mellan fritid och hälsa, samt fritidens risk- och skyddsfaktorer. Hon tar också upp möjligheter och dilemman med att se fritiden som en hälsofrämjande insats för ungdomar. Det är alltid svårt att beskriva riskmiljöer inte minst eftersom detta tenderar att ytterligare stigmatisera vissa områden.

En slutsats som Lidholm drar är att hittills har förebyggande insatser ofta gjorts isolerat i en modell och i en av ungdomarnas miljöer, till exempel i skolan – men det räcker inte. Det optimala är integrerade och samordnade insatser samtidigt i flera sammanhang, som syftar både till att förändra ungdomars beteende och faktorer i omgivningen. Det mest effektiva i ett sådant förebyggande arbete är att i ett och samma projekt eller program stegvis använda sig av så kallad universell, selektiv och indikerad prevention. Det innebär, enligt Lidholm, att alla inledningsvis får samma insatser, i syfte att stärka skyddsfaktorer, främja positiv och motverka negativ utveckling. Därefter identifieras undergrupper och i nästa steg enskilda ungdomar som behöver mer insatser, vilka då anpassas efter behoven i gruppen, respektive hos individen.

I några av sina sammanfattande synpunkter kring forskningen pekar Lidholm på viktiga områden om dilemman och utmaningar kring fritidens roll för ungas hälsa och välbefinnande:

- Fritiden har stor betydelse för hälsan, främst positivt, men även negativt, i och med att vissa risker är särskilt relevanta för fritiden. Samtidigt kan aktiviteter och relationer på fritiden stärka en rad viktiga skyddsfaktorer. Ungdomar kan ibland ha större förtroende för ledare inom fritidsverksamheter än för andra vuxna och det ger ledarna unika möjligheter att möta dessa ungdomar.
- Fritiden kan bidra till en positiv utveckling genom delaktighet, utveckling av identitet, social kompetens och problemlösningsförmåga, bekräftelse, stärkt självkänsla och betydelsefulla relationer till vuxna utanför familjen.
- Forskning om riskfaktorer visar att det sker en negativ socialisering i grupper av ungdomar med sociala och psykiska problem. Risken för ne-

gativa bieffekter av att samla dessa ungdomar i en ostrukturerad öppen fritidsverksamhet är ett problem som måste tas på allvar. För att minska risken för negativ socialisering behövs till exempel stabilitet, välutbildad personal och verksamhet inriktad på att utveckla ungdomars personliga och sociala kompetens.

- Fritiden har ett egenvärde av att vara just "fri" tid – fri från till exempel krav och tvång, som just därigenom kan vara hälsofrämjande.
- För att nå goda och bestående resultat med hälsofrämjande satsningar för unga med normbrytande beteenden eller andra sociala problem, är det viktigt med en bred samverkan och samordnade insatser i ungas hela livssammanhang. Dessutom krävs kontinuitet och inte tidsbegränsade projekt för att de positiva effekterna ska bli bestående. (Lindholm 2007).

Goda föräldrarelationer och skolprestationer ses som grunden för en god utveckling hos barn och unga. Fritiden är ett viktigt komplement, och ibland en kompensation för unga som har svårigheter i andra sammanhang. Fritidens roll att samverka med och stödja föräldrar är relativt oprövad och kan enligt flera bedömare vara ett mycket intressant utvecklingsområde, också för fortsatt forskning.

Tomas Peterson (2009; 2011) ser skolan och föreningsidrotten som de viktigaste sekundära socialisationsplatserna för barn och unga. Peterson har studerat ett projekt som gick under beteckningen *Handslaget*. Detta betalades av regeringen och Riksidrottsförbundet och syftade till att bidra till att öka möjligheterna för att aktivera barn och ungdomar som inte redan var fysiskt aktiva och på så sätt skapa intresse för en fortsatt aktivitet utanför skolan. Men – och det är enligt Petersson ett viktigt men – det är inte enskilda projekt av detta slag som ska lösa problemen. Den typen av projekt bekräftar snarare de problem som finns än löser dem.

Den aktivitet projekten har åstadkommit bland Malmös skolbarn har, enligt Peterson, visserligen varit bra och de har säkert gjort mycket värdefulla insatser och sått många frön bland de barn och ungdomar som har deltagit. Men för att åtgärda det övergripande problemet, att våra barn och ungdomar rör sig för lite, borde regering och riksdag, enligt Peterson, istället satsa på att stärka skolidrottsämnet i stort: utöka timantalet, se till att det finns behöriga lärare och adekvata idrottslokaler på varje skola, och ge ämnet ett kvalitativt bättre och mer allsidigt innehåll. Från en sådan styrkeposition skulle idrottslärarna sedan också kunna bli motorer i ett arbete för att elevernas fysiska aktivitet blir hela skolans angelägenhet och skolan skulle också kunna etablera ett omfattande samarbete med föreningsidrotten, men på sina egna villkor. Det positiva som handslagsprojekten har att tillföra idrottsämnet kan således, enligt Peterson, inarbetas i läroplanerna

och skolan bör ha det juridiska och pedagogiska ansvaret för dem och de skall erbjudas alla elever på samma villkor. Detta för att man skall ha möjlighet att nå dem som alla parter helst vill att projekten skall nå: de som är för lite fysiskt aktiva.

Många forskare har pekat på behovet av breda strukturella lösningar, snarare än av riktade lösningar på en individnivå, vilket för med sig att också forskningen om unga borde ha andra och bredare anslag. Ett sådant forskningsprojekt om ungdomar pågår sedan 2010 vid Örebro universitet. Det är en sjuårig, longitudinell studie om politisk socialisation som Riksbankens Jubileumsfond finansierar. Det är en omfattande och flervetenskaplig forskning om ungdomars samhällsengagemang som bedrivs vid Youth & Society (YeS), vilken i sin tur består av två forskargrupper: Center for studies on civic engagement (CIVIC), och Center for Developmental Research (CDR), och den involverar forskare inom såväl psykologi och statskunskap som medie- och kommunikationsvetenskap. Arbetet leds av Erik Amnå, Mats Ekström, Margaret Kerr och Håkan Stattin. Huvudfrågan som studeras är: hur det går till när intresset för politik väcks och utvecklas hos unga – eller ej?

Inom de olika delprojekten lyfter man på olika sätt fram vikten av att utveckla de ungas demokratiska sinnelag. Genom att involvera forskare från flera områden är tanken att lägga samman hemmets, skolans, internets och kompisars betydelse för att förstå helheten i ungdomars samhällsengagemang i en rad olika frågor, rörelser eller politiska partier. Under sju år kommer forskarna att samla in svar från ett urval av 4 000 örebroare mellan 13-30 år, två av deras bästa kompisar och deras föräldrar.

Programmet knyter an till ett forskningsfält som legat i träda i flera decennier: politisk socialisation. Exempel på frågor och utgångspunkter som lyfts fram som centrala i forskningsprogrammet är: för det första genom vilka mekanismer och processer utvecklar unga människor sitt medborgerliga engagemang. För det andra är det viktigt att integrera olika kontexter i pågående vardagshändelser, inte bara en kontext i taget. Det måste man ta hänsyn till när man studerar hur de unga gör sina val varje dag. I projektet vill man också visa hur detta är länkat till ett medborgerligt engagemang. De pekar på hur de unga gör sina val utanför hem och skolan och vilka konsekvenser detta får. En tredje utgångspunkt handlar om att vara känslig för pågående förändringar i kontexten, till exempel media och nya kommunikationsteknologier. Exempelvis har internet öppnat upp otaliga kanaler för politik. En fjärde utgångspunkt är att studera den politiska socialisationen longitudinellt genom att mäta så många olika faktorer som möjligt. Slutligen så är programmet tänkt att utveckla teorier som inkluderar strukturella faktorer, individuella faktorer och sociala processer (Amnå, Ekström,

Kerr & Stattin 2009). Flera avhandlingar skrivs också inom ramen för programmet och flera artiklar har producerats som på olika sätt lyfter fram ungas demokratiska engagemang på olika sätt (se t ex Amnå, Arensmeier, Ekman, Englund & Ljunggren 2010; Ekman & Zetterberg 2011; Arensmeier 2012).

I forskningen har således ungas fritid och hälsa uppmärksammats ur flera olika aspekter. I forskningen pekar man på den betydelse som skola och fritid kan ha för att socialisera, fostra och påverka barn och unga. Frågan är emellertid till vad? Vilken roll spelar segregationen för möjligheten att läsa vidare?

Segregationen och möjligheten att läsa vidare

I dag är det på många sätt en komplex övergång mellan ungdomen och vuxenlivet. Det är en övergång som blir allt mer förlängd och allt mer individualiserad. En tydlig tendens i västvärlden är att enskilda individer blir mindre beroende av sociala band och traditioner, därtill tar det allt längre tid för unga människor att etablera sig på arbetsmarknaden och i resten av samhället. Exempelvis att skaffa eget boende, utbilda sig och bilda familj är övergångar som har blivit allt mer flytande. Detta gäller också innebörden i att "vara vuxen", vilken är allt mindre definitiv (Kåks 2009; Trondman & Bunar 2001). Förväntningarna är också stora på att de unga ska studera – alla fler läser vidare under många år. Det finns emellertid, vad som skulle kunna kallas, en del försvårande omständigheter för en del unga att läsa vidare.

Reformen om den ökade valfriheten inom utbildningssystemet var tänkt att hjälpa vissa grupper till rätt utbildning. Men det finns också andra parametrar som man bör räkna med. Mats Alvesson (1999) anser att det överlag finns en överdriven tilltro till utbildning. Han riktar visserligen in sig på den högre utbildningen, men det kan ändå vara på sin plats att lyfta fram hans principiella resonemang eller problematisering av utbildning. Alvesson menar att det finns en utbildningsfundamentalism och att stora utbildnings-satsningar också kan skapa problem. Värdet av en långvarig utbildning i konkurrens på arbetsmarknaden urholkas om den genomsnittliga skolgången höjs utan att arbetslivet förändras på motsvarande sätt. Det är heller inte det enda problemet, utan det finns också tendenser till disciplinering och normalisering kring utbildningsnivå som måttstock. Av detta följer, enligt Alvesson, en fortsatt och förvärrad stigmatisering av de som inte når upp till normen (se även Säfström 2010).

Ett vanligt begrepp i utbildningsdiskursen – vilken i sig kan kännas nog så tyngande – är den om livslångt lärande (Fejes 2006). Dennis Beach (1999)

problematiserar i en text de bärande idéerna om kunskapslyft och livslångt lärande. Detta gestaltar sig helt olika beroende på vilket program som eleverna går. Beach ser skolan som en reproduktionsapparat, men menar inte att det finns en klassbunden diskriminering, utan denna upprätthålls av såväl elever som skola. Också själva valet till gymnasiet präglas av genus och klass. Exempelvis Anna Sandell (2007) visar i en avhandling hur gymnasievalet är en handling mellan utbildningssegregation (struktur) och självsortering (aktör), då ungdomar i allt väsentligt väljer samma genus- och klasskodade väg som sina föräldrar och kamrater. I forskningen har klassperspektivet under de senaste decennierna inte sällan förskjutits mot identitetspolitik. Att identitet formas i skolan är inget nytt, men vad som ofta glöms bort är att det minst lika mycket handlar om det inflytande kamrater har och om social bakgrund. Detta är något som Fanny Ambjörnsson (2007) och Ronny Högberg (2009) med olika angreppssätt diskuterar.

Ambjörnsson skriver i *En klass för sig* om hur tjejjers vardag och villkor gestaltar sig på två skilda gymnasieprogram: Barn- och fritidsprogrammet (BF), som är yrkesförberedande, och Samhällsvetenskapsprogrammet, som är universitetsförberedande. Det handlar om två olika klasser från helt olika social bakgrund och med olika syn på sig själva och andra. Ambjörnsson visar hur starkt klassbundet genus är. Men målet med studien är inte att present presentera en heltäckande bild av hur feminint genus skapas, utan det centrala är hur detta skapas i skärningspunkterna mellan olika former av strukturerande principer av genus, klass och etnicitet. Ambjörnsson menar att dessa principer kan fungera som statusmarkörer i skolan när man i olika sammanhang vill koppla till normalitet. Makt och status beror på var man befinner sig – och vilken position som då tycks ha tolkningsföreträde.

Ambjörnsson vill göra en politisk poäng av att huvudsakligen tala om två enhetliga samhällsklasser och i förlängningen tydliggöra den koppling som finns mellan klass och normalitet. Ambjörnsson menar vidare att fler forskare allt mer betraktar klass som en kulturellt, socialt och känslomässigt uttryckt differentiering, konstruerad genom aktiva handlingar och sociala relationer, snarare än som en socioekonomisk klassifikation. Ambjörnsson diskuterar också, med hjälp av bland andra Michel Foucault och Judith Butler, normalitet, och menar att föreställningar om normalitet inte bara fungerar beskrivande utan även reglerande. Därigenom kan man säga att de är gestaltningar av maktförhållanden (se även León Rosales 2010).

Också Ronny Högberg (2009) ägnar sin avhandling åt statuskillnader när han skriver om två klasser på gymnasieskolans byggprogram. De som går programmen har visserligen valt det för att de är intresserade av yrkesutbildningen, men också av ointresse för vad de uppfattar som plugg eller teoretiska studier. Högbergs studie handlar om ungdomars liv och identitets-

skapande i relation till kärnämnen, vilka som regel ses som onödiga. Studien belyser frågor om motstånd och anpassning till dessa ämnen. En viktig utgångspunkt hos Högberg är att skolan är en social arena där mycket annat än undervisningen i formell mening pågår och att detta är av stor betydelse för ungdomar. Med deltagande observation som metod och Richard Jenkins teoretiska synsätt på identitet och identifikation, fokuserar Högbergs forskning på social klass för att söka förstå hur grupper och individer formar sin identitet. En identitet som inte är något som människor har i absolut mening, utan vilken snarare är en del av en process som aldrig blir avslutad.

Kön och klass är viktiga parametrar i forskningen, så är också etnicitet. Fredrik Hertzberg (2008) diskuterar dåvarande gymnasieutredningens förslag och lyfter fram hur ungdomar med utländsk bakgrund möter generellt sett större svårigheter vid övergången från skola till arbetsliv och/eller högre studier. Orsakerna till dessa svårigheter är, enligt Hertzberg, visserligen problematiska att belysa empiriskt, men ett rimligt antagande är att det föreligger skillnader i resurser och attityder. Ungdomar som är födda utomlands har ofta en lägre utbildningsnivå än andra ungdomar, det gäller i synnerhet de som kommer till Sverige efter skolstarten. Vad gäller de ungdomar som är födda i Sverige gäller det som regel, enligt Hertzberg, att det är föräldrarnas socioekonomiska position och utbildningskapital som påverkar skolresultaten. Därtill kommer arbetsgivarnas uppfattningar och attityder om dessa ungdomar, attityder vilka inte alltid är så positiva. Hertzberg kallar det för en social snedrekrytering till högskolan, vilken kan sägas vara en central aspekt av det stratifierade samhällets reproduktion. Barn till högskoleutbildade föräldrar tenderar att välja studieförberedande program och ungdomar vars föräldrar saknar denna utbildning tenderar att välja yrkesförberedande. Hertzberg vänder sig mot en ordning där man tidigt väljer utbildningsväg eftersom tidigarelagda val tenderar att minska den sociala rörligheten.

År 2011 startade projektet *Vägledning mellan erkännande, rättvisa och skillnadsskapande. En kvalitativ studie av studie- och yrkesvägledning för ungdomar med utländsk bakgrund*, med Fredrik Hertzberg som projektansvarig. En fråga som diskuteras är om skolan i sig är ett problem, vilket flera studier tycks peka på, genom sitt bemötande av vissa elever. Att skolan snarare hindrar än hjälper dem att läsa vidare. Genom att ställa frågor kring teman som erkännande, rättvisa och skillnadsskapande till skolans studie- och yrkesvägledning vill man inom projektet få en inblick i hur vägledare förhåller sig till de dilemman som många ungdomar med utländsk bakgrund möter vid övergången från skola till arbetsliv. I projektet ställer man frågan om skolans vägledning är likvärdig och rättvis, och om den passar alla lika bra. Vägledarens förförståelse kan få en negativ påverkan på studie- och yrkesvalet hos till exempel ungdomar med utländsk bakgrund, bland annat därför att

vägledaren tonar ned och därmed begränsar yrkesaspirationerna hos dessa, på grundval av omdömen som baseras på negativa och grupprelaterade antaganden om elevernas förmåga. Mot bakgrund av detta är det av stor vikt att närmare studera hur skolans vägledare förhåller sig till å ena sidan kraven på rättvisa och likvärdighet, och strävan efter att alla ungdomar får likvärdiga förutsättningar i val av studier och arbete, och å andra sidan kravet på att vara öppen inför ungdomars egna föreställningar om vad som är ett bra arbete och ett bra, vuxet liv (Hertzberg 2012).

Diskurser om utanförskap och marginalisering har fått starkt fäste, såväl i forskningen, som i den politiska och mediala debatten (se t ex Davidsson 2010). Frågan är hur ungdomar som definierats som marginaliserade själva ser på sina liv. Det är en fråga som Harriet Strandell, Ilse Julkunen och Katri Lamminen (2004) ställer. De analyserar ungdomars egna berättelser utifrån hur dessa konstruerar sin identitet. Det är framför allt spänningen mellan vad de benämner som en "normalbiografi", och en probleidentitet som de har tagit fasta på i sin analys. Studien handlar förvisso om Finland, men författarna menar att det finns bäring även för andra länder. I Sverige motsvaras termen barnskydd av social barnavård. Barnskyddsungdomarnas berättelser synliggör de strukturella villkoren för olika val. Inte minst utbildningens centrala ställning som inkörspor till ett "normalt" vuxenliv utgör berättelsernas röda tråd, både hos dem som är motiverade att söka sig till utbildning och hos dem som saknar motivation för utbildning eller förmåga att klara av den. Strandell, Julkunen och Lamminen menar att de positiva alternativen är få; det alternativa representeras närmast av alkohol-, drog-, arbetslöshets- och mentala problem.

Analysen av de olika berättelsetyperna väcker, enligt Strandell, Julkunen och Lamminen, frågan om huruvida det normala skulle kunna göras mindre snävt, tillåtande en större variation i sättet att "bli vuxen". De menar att det finns ett behov att förskjuta tyngdpunkten i diskussionen om ungdomar "i riskzonen" från det problematiska i att inte klara av att hålla sig inom det som betraktas som det normalas gränser till ett ifrågasättande av själva gränserna. Den ökande fragmenteringen återspeglar samhällets förändring och i synnerhet utbildningens förändrade ställning. Den institutionaliserade övergången från utbildning till arbetsliv håller generellt på att bli mera fragmenterad och instabil, en utvecklingstendens som borde höja toleransnivån för alternativa sätt att ta sig fram. En slutsats som dras av Strandell, Julkunen och Lamminen är att olika sätt att institutionalisera fragmenteringen och bygga in den i en normal livsbana kunde hjälpa ungdomarna att finna sin egen plats i samhället och öka deras möjligheter "att vara bra på nånting" – och ge en möjlighet att ändra den egna berättelsen. På det viset skulle man kunna möjliggöra en positivare identifikation.

En delvis annan bild ges i projektet "Unga migranternas studiebenägenhet". Erik Olsson, Catarina Lundqvist och Alireza Behtoui (2012) menar att deras studier kan nyansera bilden av att unga med utländsk bakgrund är mindre studiebenägna än infödda svenskar, vilket statistiken vid en första anblick förmedlar och ofta lyfter fram i diverse sammanhang. Det finns stora variationer inom kategorin unga med utländsk bakgrund. Deras analyser visar att en hel del av skillnaderna mellan invandrade och unga migranternas studiebenägenhet jämfört med infödda svenskar, försvinner när man gör adekvata jämförelser som bland annat tar hänsyn till socioekonomiska förhållanden, tidig familjebildning med mera. De unga invandrade blir betydligt bättre utbildade än sina föräldrar. Man kan gissa, menar de, att såvida de invandrade har haft samma förutsättningar som infödda så skulle de också vara mer lika i studiebetende, här finns få skillnader.

För att få en mer heltäckande bild av de ungas möjligheter för studier på högskolenivå så måste emellertid ett bredare grepp tas. Frågan som Olsson, Lundqvist och Behtoui ställer är: hur bemöts de unga migranterna av myndigheterna, civilsamhället och befolkningen i det nya landet? Man bör här också föra in frågan om nätverkens betydelse, eftersom dessa skiljer sig åt i flera avseenden. De bosnier och chilener som kom till Sverige från och med slutet av 1980-talet har haft möjligheter att knyta an till sociala nätverk i en annan utsträckning än vad till exempel somalier har haft. De somalier som kom till Sverige i början 1990-talet hade inga förankringar i sociala nätverk i Sverige som kunde hjälpa dem i det svenska samhället. Flera av dem fortsatte istället vidare till Storbritannien, där de i allmänhet har en mycket bättre förankring, med förhoppningar om att lyckas. Att bosnierna är studiebenägna kan, menar Olsson, Lundqvist och Behtoui, i så fall ses som en kombination av att de undgår en hel del av den diskriminering som drabbar framför allt somalierna, och att de har relativt starka nätverk och resursstarka föräldrar som knuffar på dem i karriären (Jfr Lilja & Åberg 2012).

För att förstå de olika sociala sammanhang som ungdomarna är en del av så har Olsson, Lundqvist och Behtoui (2012) i sin analys också talat om en inbäddning i transnationella sociala nätverk vilka influerar unga i deras utbildningsval. En upplevd underordnad position i Sverige blir ofta kompenserad genom utbildningsinvesteringar. Dessa ska dock också vinna erkännande och status i relation till ett sammanhang där inte bara den svenska arbetsmarknaden står i centrum, utan även nätverket av familj och släkt som omfattar såväl Sverige som ursprungsländerna. För många erbjuder dessutom nätverket en vidare och gränsöverskridande möjlighetsstruktur som kan ge oss en mer nyanserad inblick i dessa ungas utbildningskarriärer.

I tidigare kapitel diskuterades det fria skolvalet, och det finns skäl att återkomma till det här. Jonas Lindbäck och Ove Sernhede (2012) diskute-

rar också svårigheter att välja rätt utbildning för individer med annan bakgrund än svensk. De skriver om ett område som de kallar Beryd, vilket är en miljonprogramsförort i Göteborg. Mer specifikt riktar de in sig på en gymnasieskola där som varje läsår tar emot ett stort antal återvändande elever. Dessa elever bor i Beryd men har tidigare valt andra gymnasieskolor runtom i Göteborg. Artikeln bygger på nio intervjuer med elever på Berydsgymnasiet som alla återvänt till förorten från olika innerstadsskolor. Lindbäck och Sernhede är intresserade av de ungas reflektioner om dessa skolbyten insatta i ett sammanhang av framtidsdrömmar, utbildningsstrategier, förståelse av sociala skillnader och segregation. Syftet med studien var att undersöka varför dessa elever från början valde att söka sig till innerstadens skolor, deras upplevelser därifrån, samt deras motiv för att "återvända" till sin stadsdel och skolan där (se även Kallstenius 2010).

En ofta förekommande uppfattning i debatten om det fria skolvalet är, enligt Lindbäck och Sernhede (2012), att segregationen, åtminstone delvis, bryts genom att elever från de stigmatiserade förorterna i storstädernas ytterkanter har möjlighet att lämna sina bostadsområden. Resan från förorten blir då en resa som också möjliggör ett socialt uppåtstigande, eller det finns åtminstone en föreställning om det, i praktiken är det inte så det fungerar. Elevernas möte med innerstadsskolorna kantas av problem, här framträder den urbana segregationen som på många sätt korrigerar elevernas möjligheter. Mötet aktualiserar frågor om identitet, "svenskhet" och vilka föreställningar som existerar om stadens olika platser. Om man vill studera sambanden mellan skola och valfrihet, och förstå hur unga människor förhåller sig till dem, måste man, menar Lindbäck och Sernhede, också beakta segregationen i det urbana rummet och dess fysiska, sociala och mentala dimensioner. Elevernas berättelser visar på svårigheterna att ta sig bortom dessa dimensioner och de gränser de upprättar. Genom de sätt eleverna bemöts och tilltalas av andra upprätthålls, enligt Lindbäck och Sernhede, den etablerade maktordningen och skillnadstänkandet återskapas gång på gång.

Ett förslag från politiskt håll under senare år för att för att komma till rätta med utanförskapet har sociala företag varit, vilket Ulrika Levander (2011) skriver om. Genom att bedriva näringsverksamhet förväntas de sociala företagen både skapa nya arbetstillfällen och ge möjlighet till social utveckling för marginaliserade och exkluderade grupper i samhället. Vad som rymts i begreppet "socialt företag" är emellertid inte helt entydigt, men Levander urskiljer två huvudlinjer: företag startade av människor i utanförskap som tillsammans arbetar för att förändra sin situation, eller företag som erbjuder arbetsträning åt grupper utanför den reguljära arbetsmarknaden. I realiteten är många sociala företag en blandning av båda.

Oavsett vilket så har, enligt Levander, utfallet av detta sociala företagande varit klen – inte mycket har hänt vad gäller den produktiva sidan. Det är heller inte självklart i vilken mån sociala företag genom jobbskapande kan bidra till att bryta utanförskap. De mer påtagliga effekterna som påvisas i Levanders avhandling är istället andra. En annan infallsvinkel som Levander har är hur sociala företag konstrueras och förstås i 2000-talets Sverige. Frågor som bland annat har studerats är: på vilka antaganden bygger företagsformen sin legitimitet? Vilka bilder finns av människor och sociala problem? Levanders forskning visar hur de sociala företagen å ena sidan skapar sociala och kulturella identitetsprocesser som utmanar diskriminerande idéer och därigenom ger möjligheter för företagen att bidra till social förändring för utsatta grupper. Som arbetsmarknadspolitiska aktörer utövar de å andra sidan olika former av disciplinering och kontroll av marginaliserade individer, vilket starkt kontrasterar mot idén om att företagen skapar social utveckling och delaktighet.

När Ove Sernhede (2011b; se även 2007) sammanfattar hur möjligheterna ser ut för många förortsungdomar är det inte en alltför ljus bild som målas upp. Staden blir alltmer socialt stratifierad och människor lever med skilda villkor. Den uppväxt som, med hjälp av Paul Willis, tidigare kunde beskrivas som fostran till lönearbete, har idag förändrats. Det har, med Sernhedes termer, blivit en fostran till anpassning för ett liv som marginaliserad, ett öde som delas av många unga i Europas förorter. Ett viktigt steg i att bryta segregationsmönstren i det svenska samhället består i att synliggöra ungdomar och skapandet av arenor där möten och broar mellan olika sociala, etniska och religiösa grupper kan byggas. Därigenom kan ungdomar få en viktig roll i uppbyggnaden av det civila samhället som nu börjar ta form i flera förortsområden i de svenska storstäderna. Det kan gälla arbetar-, nykterhets-, frikyrko-, musik- och miljörelsen. I detta arbete krävs också ett aktivt och ingripande deltagande från en skola där utbildning och lärande är självklara beståndsdelar i skapandet av reellt demokratiska livsvillkor för alla samhällsmedborgare. Det måste, menar Sernhede, vara en skola som eleverna uppfattar som deras och som svarar på deras frågor och som vågar tala öppet om diskriminering, andrafiering och stigmatisering.

Sammanfattning

I det här kapitlet har barn, unga och fritid diskuterats ur olika aspekter. Bland annat har platsens betydelse lyfts fram. Ungdom i förorten segregeras och marginaliseras på flera områden, bara det faktum att bo i "fel stadsdel" stänger många dörrar. Det sker en stigmatisering som media många gånger spår på med negativa bilder. I forskningen ser man problem på främst struk-

turell nivå, och man föreslår därför breda strukturella lösningar där skola och fritidshem är viktiga inslag. Det finns emellertid inte mycket forskning som behandlar barns organiserade fritid, både vad gäller fritidshem, vilken är helt marginaliserad, och barns och deras familjers alla aktiviteter.

En annan aspekt som diskuteras i forskningen är vilken roll hälsa och fritid spelar i ungas utsatthet. Föga förvånande så pekar forskningen på att detta område spelar en stor roll för de ungas välbefinnande. I det sammanhanget lyfter man också fram den centrala och positiva roll som fritidspersonal och annan personal på skolan kan ha i barns och ungas liv. Fritidshem kan kompensera för hem som har svaga resurser. Det finns dock en del motstridiga röster i forskningen om vad som borde göras. Fritidshemmen har i allt högre grad blivit en del av utbildningsväsendets effektivitetsdiskurs, vilket å ena sidan ses som bra då de kan fungera kompensatoriskt, men å andra sidan finns det röstersom lyfter fram att fritid måste få vara just fritid och inte något "nyttigt". Oavsett vilket man förespråkar så är forskarna eniga om att det finns brist på ett profilerat fritidsperspektiv i forskningen. Här behövs mer forskning som går utanför sina gängse ramar och knyter ihop plats, skola och hälsa.

Ytterligare en aspekt som har behandlats av flera forskare är hur svårt det är att utbilda sig för dem kommer från stigmatiserade och socioekonomiskt svaga områden. Inte sällan finns det en upplevd underordnad position i vissa stadsdelar. Ett svar på att skolan inte riktigt förmår möta alla elever är att de unga själva organiserar sig och skapar sina egna kulturer och nätverk. En annan strategi som vissa grupper har mot den underordnade positionen är att kompensera denna genom utbildningsinvesteringar. Ett ofta förbisett faktum i forskningen är att det i väsentlig grad kan skilja mellan hur olika grupper förhåller sig till utbildning. Förbisett i det sammanhanget är också nätverkens betydelse och den roll som civilsamhället skulle kunna ha som motkraft till segregationen.

DISKUSSION OM FORTSATT FORSKNING

Den här översikten har berört hur forskningen uppfattar vad som händer med institutioner som förskola, skola och fritidshem i det segregerade samhället. Hur har man i forskningen diskuterat de villkor för utbildning som möter barn och unga i valfrihetens skola, vilken präglas av mångfald och migration? Framställningen har kretsat kring tre övergripande frågor eller teman: hur ser forskningen på effekten av 1990-talets skolreformer? Hur ser forskningen på relationen mellan familj och skola? Hur ser forskningen på barn, unga och fritid? I den avslutande delen kommer några av resultaten att sammanföras och diskuteras vidare.

Förutom att barndom och ungdom allt mer har kommit att institutionaliseras så är också det allmänna intrycket att skolan "väller ut". Väller ut i den bemärkelsen att till exempel förskolan allt mer har pedagogiserats och förväntas vara förberedande för skolan, och att fritidsverksamheten förväntas vara mer nyttig och komplementär till skolans undervisning. Inte sällan krävs att eleverna ska läsa läxor på fritidshem – de senare har blivit en del av utbildningsväsendets effektivitetsdiskurs. Därtill tycks en del av de fritidsaktiviteter som ungdomar ägnar sig åt vara val som förväntas gynna den egna karriären. Också diskurser om det livslånga lärandet gör att skolan väller ut – det tar aldrig slut. Frågan är om det över huvudet taget är möjligt, eller ens önskvärt, att skilja skolans formella lärande från det informella lärande som sker utanför, i exempelvis familjen eller i gruppen. Här finns flera olika områden som kräver mer gränsöverskridande forskning.

Till övervägande del knyter forskningen om barns och ungas utbildning i ett segregerat samhälle an till något av områdena skola, familj, hälsa, fritid eller bostadsområde, det är däremot sällan som dessa saker sammanförs i ett och samma projekt. Detta förhållande är också något som har påpekats i forskningen (se t ex Educare 2009:2-3; Kölegård Stjärne, Fritzell, Brännström, Estrada & Nilsson 2007). Mot bakgrund av de allt mer gränsöverskridande aktiviteter som sker mellan hem, skola och fritid, så vore det önskvärt med studier som i större utsträckning beaktar denna förändring i samhället. Familjerelationer letar sig allt mer in i klassrummen och vice versa, vilket ofta har försummats i skolforskning. Men det finns också skäl att uttrycka det omvända. I och med att skolans område blir alltmer vidsträckt borde annan forskning ta hänsyn till det som händer i skolan. En viktig uppgift är således att vidareutveckla samordningen av forskningen med fokus på frågor som rör barn och unga i relation till segregation, mångfald och migration – forskning som på olika sätt kan befrukta varandra. Å ena sidan

kan inte forskning om skolan enkom handla om klassrummet, utan denna måste sättas in i en större samhällskontext där barn och ungas övriga villkor också lyfts fram, å andra sidan kan inte forskning om exempelvis barns och ungas hälsa helt bortse från förskolan och skolan som institutioner.

Etnografin fick under 2000-talet ett uppsving i samband med skolforskningen, särskilt i samband med mer kritiska studier kring mångkultur, integration och segregation. Men trots att etnografin mycket väl skulle kunna användas för att placera skolan i ett större socialt och kulturellt sammanhang, präglas alltså alltjämt många av dessa studier av att man uppehåller sig vid en avgränsad plats. Med andra ord så stannar man ofta i klassrummet och skolan, det är sällan dessa studier sträcker sig utanför dess väggar (Johansson & Sernhede 2011).

Betydelsen av plats är central när segregation och mångfald diskuteras. Den mesta forskningen som rör dessa frågor handlar om storstäderna – vilket förvisso är rimligt – men det finns också en fara med denna begränsning. Anders Trumberg (2011), som studerar Örebro, och Sabine Gruber (2007), som studerar Norrköping, utgör härvidlag två sällsynta undantag. Här behövs fler studier som diskuterar hur barns och ungas villkor ter sig också i medelstora och mindre kommuner. Hur arbetar man till exempel med integration på dessa platser? Hur tar man emot nyanlända elever i en kommun som i princip saknar all form av struktur för detta? Vidare är det viktigt att dessa frågor inte bara uppehåller sig vid etnicitet, utan här bör forskningen också lyfta fram det som har kallats den växande svenska underklassen (se t ex Harju & Tallberg Broman 2013). I forskningen har man pekat på stora skillnader mellan hemmens resurser och hur det påverkar det stöd som barn och unga kan få under sin utbildning. Det behövs mer forskning kring hur detta glapp kan överbryggas och i vilken bemärkelse som förskola, skola och fritidshem kan vara komplementära.

Att den ökade valfriheten leder till en ökad konkurrens, dels mellan skolorna, dels mellan eleverna, tycks de flesta forskare vara ense om. Skolan blir en marknad där den enskilde eleven och dennes familj har ett stort ansvar för den egna skolgången och vilka vägar som ska väljas. Många elever flyr från skolor med dåligt rykte, inte sällan är det en rörelse från förorten in till innerstaden. Segregationen har dessutom en tendens att öka snabbare i skolorna än i bostadsområdena (Trumberg 2011). Motivet för många elever att byta skola är att de, med annan bakgrund än svensk, vill lära sig språket och de sociala koderna. Detta ökar klyftan mellan olika stadsdelar och mellan olika skolor, och för på det hela taget med sig en bristande likvärdighet. I det sammanhanget har det särskilt riktats kritik mot friskolor, eftersom dessa sägs bidra till likriktning på enskilda skolor och därmed till en ökad segregation. Ofta riktar denna forskning in sig på de "förlorande skolorna"

– det vill säga de skolor som befinner sig i förorten och delvis blir dränerade på sitt elevunderlag. Sällan diskuteras de skolor som ses som ”vinnare” av reformen.

Av allt att döma kommer också morgondagens stora skoldebatt handla om jämlikhet eller likvärdighet kontra frihet att välja. Behovet av fortsatt forskning som på olika sätt berör denna spänning är stor. Kanske borde man i forskningen i högre utsträckning än vad som är fallet idag också diskutera grundläggande frågor som: vad är skolans uppgift? Vad betyder det i praktiken att skolan ska vara jämlik och likvärdig? Hur fungerar det svenska, där en skolpeng följer varje enskild elev, jämfört med hur man gör i andra länder?

En annan fråga som har diskuterats är hur den allt mer intensifierade bedömnings- och dokumentationsivern slår mot olika grupper i samhället. I forskningen pekar man på att denna kan ses som en mild form av maktutövning, vilken kan få betydelse för hur barn och unga ser på och uppfattar sig själva. Det finns en risk att elevernas identitetsskapande styrs av de dokument som skapas i skolan. Här behövs mer forskning kring hur olika grupper beskrivs i dessa dokument. Är det så att vissa grupper och individer stigmatiseras ytterligare av denna dokumentation? Vad tillskrivs dem och på vilka sätt inkorporeras dessa epitet i formlerna av den egna identiteten?

Ett förhållande som översikten lyft fram flera gånger är den starka assimileringsstanke, eller de homogeniseringsstendenser, som anmärkningsvärt många forskare från olika perspektiv pekar på. Det finns en problematisk strävan efter svenskhet som kommer till uttryck på flera håll i utbildningssystemet. Förskolan, skolan och pedagogerna tenderar – bland annat med hjälp av värdegrundsarbetet – att premiera det svenska. Att i det sammanhanget ha sin tillhörighet i flera kulturer och kunskap i flera språk, kan bli en belastning snarare än en tillgång. Det svenska har en benägenhet att framstå som det normala, allt det andra som avvikande. Inte sällan krockar individens frihet med olika gruppers gemenskaper och värderingar. Trots goda intentioner med värdegrundsarbetet kan detta alltså föra med sig en särbehandling, vilken kan upplevas diskriminerande. Det behövs fortsatta diskussioner om skolans värdegrund och vad den egentligen innebär.

I flera sammanhang har forskningen om förorten anklagats för att lyfta fram allt för få positiva exempel. Det är en bild som också bekräftas i den här kunskapsöversikten – det är i huvudsak en så kallad eländesforskning som gör sig gällande. Problemen ses som många, omfattande och svåra att förändra. Ett skäl till denna bild är naturligtvis empirin. Det är, skriver Nihad Bunar (2009) när han analyserar svaren från några av sina intervjuer med lärare i förorten, slående i vilken stor utsträckning som berättelserna domineras av negativa inslag. Även om de professionella ofta anstränger sig

för att hitta det positiva med den kulturella blandningen på deras skolor, kommer detta inte ens i närheten av omfattningen av de problem och bekymmer som de lyfter fram. Detta tillsammans med medias ofta negativa reportage kan, som visats ovan, leda till en självuppfyllande profetia och en uppgivenhet inför problemens grundläggande karaktär (se t ex Ericsson, Molina och Ristilammi 2002; Wigerfelt 2011).

Å ena sidan kan det vara ett problem att också forskning tenderar att ägna sig åt elände, vilket ytterligare riskerar att spä på den stigmatisering som många barn och unga känner av i dessa områden. Å andra sidan ligger det i forskningens natur att vara just kritisk och problematiserande, det torde då vara märkligt att i huvudsak lyfta fram lyckade satsningar och modeller. Men kanske balansen kunde vara bättre? Frågan är hur man kan skapa alternativa berättelser om såväl olika platser som kring hur barn och unga bygger sin identitet. Berättelser där barn och unga inte uppfattar sig som andra klassens medborgare med tveksamma framtidsutsikter.

Men allt är heller inte elände, det finns trots allt forskningsområden som visar på nyanser och fler perspektiv. Olsson, Lundqvist och Alireza Behtoui (2012) vill till exempel nyansera den bild som ges av studiebenägenheten bland unga i förorten – också där finns det barn och unga som med gott resultat ägnar sig åt studier. Vissa grupper i samhället har som strategi att kompensera den underordnade positionen genom utbildningsinvesteringar. Ett ofta förbisett faktum i forskningen är att det i väsentlig grad kan skilja sig åt mellan hur olika grupper förhåller sig till utbildning.

Förbisett är också nätverkens betydelse och den roll som civilsamhället kan ha som motkraft till segregation. Civilsamhället och dess möjliga roll som brobyggare borde diskuteras i större omfattning i forskningen (se t ex Sernhede 2011a).

I delar av forskningen kring barnfattigdom lyfts också en del alternativa perspektiv och tolkningar fram. Bo Davidson och Margareta Bredmar (2012) menar att barnen inte nödvändigtvis behöver må dåligt av knapp ekonomi, i varje fall inte på det sätt som deras föräldrar gör. Att ta hänsyn till den komplexitet som framträder är således av vikt för barns möjligheter till igenkännande i förhållande till vad de själva upplever kring knapp ekonomi. Forskare, som Torbjörn Hjort (2005) och Tapio Salonen (2012), har pekat på att inkomstklyftorna i Sverige har ökat under de senaste fem åren och att kunskaper saknas om hur differentierade konsumtionsvillkor påverkar resurssvaga grupper vad gäller aspekter som tillgänglighet och pris. Aspekter som kunskap och kontakter kan till viss del kompensera en knapp ekonomi. I den kontexten kan också frågor kring hur olika myndigheter samverkar med varandra lyftas fram. I enlighet med det som exempelvis Elisabeth Näsman, Christina von Gerber och Stina Fernqvist (2012) efter-

lyser, krävs en tätare kontakt mellan olika myndigheter, inte minst mellan skola och socialtjänst vad gäller barn som lever under knappa ekonomiska omständigheter. Det samarbetet är också något som efterlyses i samband med mottagandet av nyanlända barn och unga, i synnerhet i samband med de ensamkommande.

Trots att det under 2000-talet har blivit bättre ställt med studier som tar sin utgångspunkt i barns och ungas egna berättelser, så är detta ett perspektiv som alltjämt saknas i forskningen (se t ex Hällgren, Granstedt & Weiner 2006). Här är det centralt att forskningen inte enbart stannar vid en policynivå, utan att barn och unga själva får komma till tals och ge sina perspektiv. Detsamma gäller också hur olika professionella ser på segregation och mångfald.

Ofta har de perspektiv som har förts fram i samband med förskolan tenderat att vara institutionens, medan de perspektiv som handlar om ungdom har något av en slagsida mot kultur. Även om flera förändringar går att märka på detta område så är det fortfarande så att inom ungdomsforskningen dominerar kulturstudier, som regel med inriktning på olika subgrupper – ofta män – som i huvudsak träffas utanför skolan. Vad gäller förskolan saknas, även om exempelvis Johannes Lunneblad (2006; 2014) utgör undantag, forskning där mångkulturalismen i förskola och skola relateras till makt-, diskriminerings- och segregeringsprocesser i samhället. Detsamma kan också sägas om fritidshemmen, om vilka det över huvud taget finns mycket lite forskning. Det är ingen överdrift att hävda att det över huvud taget finns en brist på ett profilerat fritidsperspektiv i forskningen.

Tidigare forskning om integration och mångfald saknar i långa stycken komparerande välfärdsanalyser på internationell nivå. Det vore fruktbart med fler studier som jämför över nationsgränser, där man lyfter fram skillnader och likheter, styrkor och svagheter i de olika skolsystemen, men också skolans relation till civilsamhället. Andra frågor som kan studeras i det sammanhanget är hur man i olika länder förhåller sig till den nationella identiteten i skolan. Vidare kan man belysa hur man hanterar och tar tillvara den kompetens och de erfarenheter som lärare med egen invandrarbakgrund har. Forskning pekar på att mångfalden borde tillvaratas bättre, såväl elevers som lärares erfarenheter av en annan kultur. Kanske borde en sådan forskning också tydligare peka på hur mångfalden ska tas tillvara och hur ett ”vi” skapas (se t ex Trägårdh, Wallman Lundåsen, Wollebæk & Svedberg 2013).

Det har också framförts i flera sammanhang att det saknas longitudinella studier. Skälet till dessa förhållandevis korta perspektiv som forskare använder har av allt att döma med finansieringen att göra. Den tid som många forskare har att rätta sig efter är projekt på tre, i bästa fall fyra år, vilket gör det svårt att sätta igång med större longitudinella studier. Ungdoms-

forskningen i Örebro som nämndes ovan utgör härvidlag ett av få undantag med sitt projekt som löper över sju år. Det är uppenbart att det behövs mer av den forskning som förenar kvalitativa och kvantitativa studier och som dessutom sträcker sig över en längre tidsperiod.

Ett annat problem är det något problematiska förhållandet, som exempelvis Nihad Bunar (2010) pekar på, att det är Skolverket som är den mest citerade kunskapsproducenten i svensk utbildningsvetenskaplig forskning (se även Falkner & Ludvigsson 2012). Detsamma gäller för socialt arbete som ofta bedriver forskning på direkt uppdrag från någon myndighet. Här finns en risk att denna stundom ger en ensidig och, av myndigheten/uppdragsgivaren präglad bild av integration och segregation. Detta har naturligtvis sin plats, men det gäller att inte glömma bort en nyfikenhetsbaserad grundforskning som själv lyfter fram och bär sina egna frågor.

Kanske är denna typ av uppdragsforskning – från en myndighet eller från en kommun – också något som behöver diskuteras i större utsträckning.

Det finns, som Bengt Molander (2008) skriver, en risk att forskning bara tenderar att ta sig an lågriskprojekt som mynnar ut i tämligen förväntade resultat. Det är därför viktigt att som forskare förhålla sig till frågor som: vem tillhandahåller problemen? Vem sätter agendan? Vilken frihet har den enskilde forskaren eller det team som denne ingår i? Som nämndes i inledningen är diskussionerna kring segregation många gånger präglade av starka ideologiska övertoner, vilket även forskningen är emellanåt. Den bär stundom på starka normativa och ideologiska föreställningar om vad som är att betrakta som samhällets och individens bästa och vilka politiska beslut som därmed krävs för att uppnå dessa mål. Ibland vore det kanske bättre att forskaren redovisade sin egen politiska agenda, snarare än att denna impliceras.

REFERENSER

- Aarsand, Liselott & Aarsand, Pål (red.) (2012) *Familjeliv och lärande*, Lund: Studentlitteratur.
- Alexandersson, Mikael (2008) "I skuggan av bildningens bärare: Om Fridtjuv Berg och läraryrkets utveckling". *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*, (1).
- Alvesson, Mats (1999) "Utbildning är lösningen. Vad är problemet? Om utbildningsfundamentalism", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 4. Nr 3.
- Ambjörnsson, Fanny (2004/2007) *I en klass för sig. Genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*, (diss.) Stockholm: Ordfront förlag.
- Ambjörnsson, Fanny (2009) "Unga och sociala strukturer" i Simon Lindgrens (red.) *Ungdomskulturer*, Malmö: Gleerups.
- Amná, Erik, Ekström Mats, Kerr Margaret & Stattin Håkan (2009). "Political socialization and human agency. The development of civic engagement from adolescence to adulthood". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, årg III nr 1.
- Amná, Erik; Cecilia Arensmeier, Joakim Ekman, Tomas Englund & Carsten Ljunggren (2010) "Skolornas institutionella karaktär och elevernas medborgarkompetens: en jämförelse av olika kommunala och fristående skolor över tid och rum". *Statsvetenskaplig Tidskrift*, årg II2 nr 1.
- Andersson, Roger (2008) "Skapandet av svenskglea bostadsområden", i Lena Magnusson Turner (red.) *Den delade staden*, Umeå: Boréa.
- Angelin, Anna & Salonen, Tapio (2012) "Lokala handlingsstrategier mot Barnfattigdom", Framtagen för Kommission för ett socialt hållbart Malmö.
- Aronsson, B. Wiberg, C. Sandstedt, P. & Hjern, A. (2009) "Asylum-seeking children with loss of activities of daily living: clinical signs and course during rehabilitation", *Acta Paediatric*, 12/2009, Volym 98.
- Arensmeier, Cecilia (2012). Medborgarkunskaper i sikte. Nordisk jämförelse och fördjupad analys av svenska elevers svårigheter i ICCS 2009. Stockholm: Skolverket.
- Asp-Onsjö, Lisa (2006) *Åtgärdsprogram – dokument eller verktyg? En fallstudie i en kommun*. (diss.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 248.
- Asp-Onsjö, Lisa (2011) "Dokumentation, styrning och kontroll i den svenska skolan", *Educare*, nr 2.
- Asp-Onsjö, Lisa (2012) "Elevdokumentation, föräldrainflytande och motstånd i den svenska skolan", *Utbildning & Demokrati* nr 3.
- Asp-Onsjö, Lisa & Sernhede, Ove (2012) "Utsatta elever drabbas hårdast" *Pedagogiska magasinet* (2012-18-09).

- Axelsson, Monica (red.) (1999) "Tvåspråkiga barn och skolframgång - mångfalden som resurs", Spånga: Rinkeby språkforskningsinstitut.
- Axelsson, Monica, Lennartson-Hokkanen, Ingrid & Sellgren, Marianna (2002) *Den röda tråden*. Utvärderingen av Stockholms stads storstads-satsning – målområde språkutveckling och skolresultat. Stockholm: Språkforskningsinstitutet i Rinkeby.
- Axelsson, Thom (2007) *Rätt elev i rätt klass: Skola, begåvning och styrning 1910-1950*, (diss.) Linköpings universitet: Tema.
- Axelsson, Thom (2008) "Att vilja och välja rätt, Att konstruera produktiva medborgare", *Locus* 1.
- Axelsson, Thom (2012) "Att konstruera begåvning – debatten om IQ", *Edu-care* nr 1.
- Axelsson, Thom & Qvarsebo, Jonas (2011) "Skapandet av den normala barn- domen", i Sven Persson & Bim Riddersporre (red.) *Utbildningsvetenskap för grundskolans tidiga år*, Stockholm,. Natur & Kultur.
- Backlund, Åsa, Eriksson, Riitta, von Greiff, Katarina & Åkerlund, Eva-Marie (2012) *Ensamkommande flyktingbarn – barnet och socialtjänsten om den första tiden i Sverige*. Forskningsrapport 2012:1.
- Balldin, Jutta (2010) Utsatta barn I förskola. Utmaningar och möjligheter. En kunskapsöversikt. I SOU 2010:95 *Se, tolka, agera – allas rätt till en likvärdig utbildning. Slutbetänkande från Utredningen om utsatta barn i skolan*. Stockholm: Fritzes.
- Balldin, Jutta & Tallberg Broman (2010) "Förskolan och de utsatta barnen – utmaningar och möjligheter" i "*Se de tidiga tecknen*" – forskare reflekterar översju berättelser från förskola och skola, delbetänkande av utredningen om översyn av skolans arbete med utsatta barn, SOU 2010:64.
- Banting, Keith & Kymlicka Will (ed.) (2006) "Introduction Multiculturalism and the welfare state: Setting the context. In *Multiculturalism and the Welfare State*, Oxford University Press.
- Banting, Keith, Johnston, Richard, Kymlicka, Will & Soroka, Stuart (2006) "Do multiculturalism policies erode the welfare state?", in Banting & Kymlicka (red.), *Multiculturalism and the Welfare State*, Oxford: Oxford University Press
- Bartholdsson, (2007) *Med facit i hand. Normalitet, elevskap och vänlig maktutövning i två svenska skolor*. (diss.) Stockholm.
- Bartholdsson, Åsa (2008). *Den vänliga maktutövningens regim – om normalitet och makt i skolan*. Stockholm: Liber.
- Beach, Dennis (1999) "Om demokrati, reproduktion och förnyelse i dagens gymnasieskola" *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 4. Nr 4.

- Bennich-Björkman (2004) Är individualisering nyckeln till framgång?, i *Kunskap för integration : Om makt i skola och utbildning i mångfaldens Sverige*. SOU 2004:33 Rapport från Integrationspolitiska maktutredningen.
- Bergdahl, Lovisa (2010) *Seeing Otherwise: Renegotiating Religion and Democracy as Questions for Education*, (diss.) Stockholms universitet.
- Bergström, Ylva (1999) "Föreställningar av en gemenskap", *Utbildning & Demokrati*, Volym 8, Nr 1.
- Berntsson, Paula (1999) "Förskolans läroplan och förskollärares professionalisering", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 4, Nr 2.
- Björk-Willén, Polly (2007). Participation in multilingual preschool play: Shadowing and crossing as interactional resources. *Journal of Pragmatics* 39
- Björk-Willén, Polly (2008). Routine trouble: How preschool children participate in multilingual instruction. *Applied Linguistics* 29.
- Björk-Willén, Polly & Cromdal, Jakob (2009). When education seeps into 'free play': How preschool children accomplish multilingual education. *Journal of Pragmatics* 41.
- Blob, Mathias (2004) *Skolintroduktion för nyanlända flykting- och invandrabarn: en översiktsstudie av arbetet i fyra storstadskommuner*, Norrköping: Integrationsverket.
- Borelius, Ulf (2010) "Två förorter", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 1.
- Bouakaz, Laid (2007) *Parental involvement in school: What hinders and what promotes parental involvement in an urban school*, (diss.) Malmö högskola.
- Bouakaz, Laid (2012) "Att behålla mitt och lära mig något nytt", Föräldragemenskap i mångkulturella miljöer", Ett diskussionsunderlag framtaget för Kommission för ett socialt hållbart Malmö.
- Brodin, Jane (red.) (2008) "Barn av sin tid", i *Barn i utsatta livssituationer*, Malmö: Gleerups.
- Brattlund, Åsa (2002) "Muslimska skolledare har profeten Muhammed som en viktig förebild i pedagogiskt ledarskap", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 7, Nr 1.
- Brattlund, Åsa (2009) *What Role of God and National Curriculum in School life? A Comparative Study of Schools with a Muslim Profile in England and Sweden*. (diss.) Stockholms universitet.
- Bredänge, Gunlög (2002) "Utländsk lärare i svensk skola: Uppfattningar om skola och undervisning i förändrad kulturell kontext" *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 7, Nr 1.
- Brunnberg, Elinor, Borg, Rose-Marie & Fridström, Camilla (2011) *Ensamkommande barn – en forskningsöversikt*, Lund: Studentlitteratur.
- Bunar, Nihad (2001) *Skolan mitt i förorten: fyra studier om skola, segregation, i integration*, (diss.) Brutus Östlings bokförlag Symposion.

- Bunar, Nihad (2005) "Valfrihet och anti-segregerande åtgärder: Skolpolitik och integrationspolitik möts i det socialt, etniskt och symboliskt polariserade urbana rummet. *Utbildning & Demokrati*, Vol 14 Nr 3.
- Bunar, Nihad (2009) *När marknaden kom till förorten : valfrihet, konkurrens och symboliskt kapital i mångkulturella områdets skolor*, Lund: Studentlitteratur.
- Bunar, Nihad (2010) *Nyanlända och lärande: En forskningsöversikt om nyanlända elever i den svenska skolan*, Vetenskapsrådets rapportserie 6.
- Bunar, Nihad (2012a) "Skolan och staden – forskningsperspektiv på integration och skolrelaterade klyftor i den moderna staden". Framtagen för Kommission för ett socialt hållbart Malmö.
- Bunar, Nihad (2012b) "Nyanlända och lärande – en tvärvetenskaplig studie om nyanlända elevers lärandevillkor i den svenska skolan". I *Forskning på gång: Individens lärande, Aktuell utbildningsvetenskaplig forskning med stöd från Vetenskapsrådet*. Vetenskapsrådet.
- Börjesson, Mats (2003) *I problembarnens tid: Förnuftets moraliska ordning*. Stockholm: Carlssons.
- Calander, Finn (1997) "Kampen om vita tavlan" *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 2.
- Carlbom, Aje, Hedin, Ulla-Carin & Månsson, Sven-Axel (2009) "Religion och social förändring. En introduktion", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 3-4.
- Carlsson, Reidun & Rydin, Ingeborg (1998) "Den mångkulturella kontexten – att definieras som problem", *Utbildning & demokrati*, nr 1.
- Cekaite, Asta (2006) *Getting Started: Children's participation and language learning in an L2 classroom*, (diss.) Linköping Tema.
- Cekaite, Asta & Björk-Willén, Polly (2012). Peer group interactions in multilingual educational settings: Co-constructing social order and norms for language use. *International Journal of Bilingualism*.
- Cekaite, Asta & Evaldsson, Ann-Carita (2008) Staging multilingual identities and negotiating monolingual norms in multiethnic school settings. *Journal of Multilingualism*, 5:3.
- Colnerud, Gunnel (2004) "Värdegrund som pedagogisk praktik", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 2.
- Colnerud, Gunnel & Thornberg, Robert (2003) Värdepedagogik i internationell belysning. (Forskning i fokus, nr 7) Stockholm: Skolverket.
- Dahl, Hanne Marlene & Spanger, Marlene (2010) "Sex worker's transnational and local motherhood: presence and/or absence?", in Lise Widding Isaksen, (red.) *Global care work: gender and migration in Nordic societies*. Lund: Nordic Academic Press.
- Dahlin, Bo (2007) "Fristående skolor och segregation : Give the dog a bad name and hang him?", *Utbildning & Demokrati*, Vol 16 Nr 1.

- Dahllöf, Urban (2000) "Ämnesutveckling och intressebehov" *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 2.
- Dahlstedt, Magnus (2006) "Viljan att aktivera – Mobilisering av förorten som politisk teknologi", *Utbildning & Demokrati*, Vol 15 Nr 3.
- Dahlstedt, Magnus (2007) "I val(o)frihetens spår: Segregation, differentiering och två decennier av skolreformer". *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 1.
- Dahlstedt, Magnus & Hertzberg, Fredrik (2011) "Den entreprenörskapande skolan: Styrning, subjektskapande och entreprenörskapspedagogik", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 16, nr 3.
- Dahlstedt, Magnus & Olson, Maria (2013) *Utbildning, demokrati, medborgarskap*, Malmö: Gleerups.
- Daun, Holger (1997) "Omstrukturering av det svenska skolsystemet", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 3.
- Daun, Holger (2000) "Vilken konkurrens gynnar vem i skolan?", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 4.
- Davidson, Bo & Bredmar, Margareta (red.) (2012) *Familjer i socialtjänsten – levnadsvillkor, livssituation och erfarenheter av socialtjänsten*, Ett FoU-projekt om barn, ungdomar och deras föräldrar i sex kommuner i Östergötland, Slutrapport fas 1, FoU-rapport 68:2012.
- Davidsson, Tobias (2010) "Utanförskapelsen. En diskursanalys av hur begreppet utanförskap artikuleras i den svenska riksdagsdebatten 2003-2006", *Socialvetenskaplig tidskrift*, Nr 2.
- Educare (2009:2-3) Tema: En gränsöverskridande skola: Om olika former av styrning och reglering i barndomen.
- Educare (2011:2) Tema: Valfärdsstat i omvandling: reglerad barndom – oregerlig ungdom?
- Educare (2011:3) Tema: Tvåspråkig undervisning på svenska och arabiska i mångkulturella storstadsskolor.
- Eilard, Angerd (2010) "Perspektiv på barndom och barns villkor i relation till lärande", i *Perspektiv på barndom och barns lärande: En kunskapsöversikt om lärande i förskolan och grundskolans tidigare år*, Kunskapsöversikt: Skolverket.
- Einarsson, Jan (2003) "Jag hatar ordet privilegierad" – Om att rota i elevers sociala bakgrund", *Utbildning & Demokrati*, Volym 12, Nr 2.
- Ekman, Joakim & Zetterberg, Pär (2011) "Schools and Democratic Socialization: Assessing the Impact of Different Educational Settings on Swedish 14-Year Olds? Political Citizenship". *Politics, Culture and Socialization*, vol 2.
- Eklund, Harald (2000) "Vart är den pedagogiska forskningen på väg? Ämnesområden och forskningsmönster i svenska doktorsavhandlingar under en femårsperiod", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 2.

- Eklund, Monika (2003) *Interkulturellt lärande: Intentioner och realiteter i svensk grundskola sedan 1960-talets början*, (diss.) Luleå tekniska högskola.
- Ekstrand, Britten & Nadarevic, Sanela (2010) "Mångkulturalism: Hur förbereder samhället sina blivande lärare", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 15, nr 4.
- Elmeroth, Elisabeth (1997) *Alla lika - alla olika: skolsituationen för elever med båda föräldrarna födda utomlands*. (diss.) Studia Psychologica et Pedagogica, Lund: Almqvist & Wiksell International.
- Elmeroth, Elisabeth (2006) "Monokulturella studier av multikulturella elever: Att mäta och förklara skolresultat", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 11, nr 3.
- Elmeroth, Elisabeth (2009) *Etnisk maktordning i skola och samhälle*, Lund: Studentlitteratur.
- Englund, Tomas (1993) "Utbildning som "public good" eller "private good" – svensk skola i omvandling", (Pedagogisk forskning i Uppsala 93) Uppsala: Uppsala universitet, Pedagogiska institutionen.
- Englund, Tomas (red.) (2004) *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS.
- Englund, Tomas (2005) *Läroplanens och skolkunskapens politiska dimension*, Göteborg: Daidalos.
- Englund, Tomas & Quennerstedt, Ann (red.) (2008) *Vadå likvärdighet? Studier i utbildningspolitisk språkanvändning*, Göteborg: Daidalos.
- Ericsson, Urban, Molina, Irene & Ristilampi, Per-Markku (2002) Miljöprogram och media: Föreställningar om människor och förorter, Integrationsverket Riksantikvarieämbetet.
- Eriksson, Lisbeth (2002) "Folkhögskolan i en globaliserad värld", *Utbildning och demokrati*, VOL 11, NR 2,
- Falkner, Carin & Ludvigsson, Ann (2012) "God kvalitet i fritidshem: Grund för elevers lärande, utveckling och hälsa". Ett diskussionsunderlag framtaget för Kommission för ett socialt hållbart Malmö.
- Fejes, Andreas (2006) *Constructing the adult learner: a governmentality analysis*, (diss.) Linköpings universitet: Institutionen för beteendevetenskap.
- Francia, Guadalupe (1998) "Islamska skolor: En väg till likvärdig utbildning?", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 3.
- Forsberg, Lucas (2007) "Homework as serious family business: Power and subjectivity in negotiations about school assignments in Swedish families". *British Journal of Sociology of Education*, 2007 28(2), 209-222.
- Forsberg, Lucas (2009) *Involved Parenthood: Everyday Lives of Swedish Middle-Class Families*, (diss.) Linköping.
- Fraser, Nancy (2003) *Den radikala fantasin. Mellan omfördelning och erkännande*, Daidalos.

- Fridlund, Lena (2011) *Interkulturell undervisning – ett pedagogiskt dilemma. Talet om undervisning i svenska som andraspråk och i förberedelseklasser*, (diss.) Göteborg.
- Fritzell, Johan, Gähler, Michael & Neramo, Magnus (2007) "Vad hände med 1990-talets stora förlorargrupper? Välfärd och ofärd under 2000-talet", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2-3.
- Fälldin, Kerstin & Strand, Görel (2010) *Ensamkommande barn och ungdomar: En praktisk handbok om flyktingbarn*, Stockholm: Natur och kultur.
- Ghadimi, Mariet (2007) "Om kravet på oskuld. En studie av flickors respektive pojkars föreställningar", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 1.
- Gars, Gunilla (2002) *Delad vårdnad? Föräldraskap och förskollärauppgift i den offentliga barndomen*, (diss.) Stockholm: HLS Förlag.
- Gerle, Elisabeth (1997) "Muslimska friskolor i Sverige", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 3.
- Gerle, Elisabeth (1999) *Mångkulturalism – för vem?: Debatten om muslimska och kristna friskolor blottlägger värdekonflikter i det svenska samhället*, (diss.) Nora: Nya Doxa.
- Gerle, Elisabeth (2000) *Mångkulturalism – för vem? Om Sverige i förändring*. Nora: Nya Doxa.
- Gilljam, Mikael & Persson Mikael (2010) "Funderingar kring en rapport om resultat i svensk grundskola", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 15, nr 4.
- Granstedt, Lenas (2006) "Lärares tolkningsrepertoar i samtal om en grupp elever med utländsk bakgrund och deras föräldrar", i Lena Sawyer & Masoud Kamalis (red.) *Utbildningens dilemma: Demokratiska ideal och andrafierande praxis*, SOU 2006:40.
- Gruber, Sabine (2007) *Skolan gör skillnad: Etnicitet och institutionell praktik*, (diss.) Linköpings universitet.
- Gruber, Sabine (2008) *När skolan gör skillnad: Skola etnicitet och institutionell praktik*, Stockholm: Liber.
- Gustafsson, Björn, Johansson, Mats & Palmer, Edward (2003) "Barnens inkomststandard under 90-talets djupa recession och den följande återhämtningen", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 1.
- Gustafsson, Jan (2010) "Partnerskap, skolprestationer och ekonomiska realiteter i en territoriellt stigmatiserad förort", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 1.
- Gustavsson, Bernt (2003) "Bildning och demokrati – Att förmedla det padet universella", *Utbildning & Demokrati*, Volym 12, Nr 1.
- Gustavsson, Jan-Eric & Yang Hansen, Kajsa (2011) "Förändringar i kommunskillnader i grundskoleresultat mellan 1998 och 2008", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 16, nr 3.

- Haglund, Björn (2004) *Traditioner i möte. En kvalitativ studie av fritidspedagogers arbete med samlingar i skolan*. (diss.) Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg Studies in Educational Sciences 224.
- Haglund, Björn (2009) "Fritid som diskurs och innehåll: En problematisering av verksamheten vid afterschool programs och fritidshem", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 14, nr 1.
- Halldén, Gunilla (2003) "Barnperspektiv som ideologiskt och/eller metodologiskt begrepp". *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 1-2.
- Halldén, Gunilla (red.) (2007). *Den moderna barndomen och barns vardagsliv*, Stockholm: Carlssons.
- Harju, Anne (2008) *Barns vardag med knapp ekonomi: En studie om barns erfarenheter och strategier*, (diss.) Växjö.
- Harju, Anne & Tallberg Broman, Ingegerd (red.) (2013) *Föräldrar, förskola och skola: Om mångfald, makt och möjligheter*, Lund: Studentlitteratur.
- Harju, Anne & Thorød, Anne Brita (2010) "Child Poverty in a Scandinavian Welfare Context— From Children's Point of View", *Child Indicators Research*, Vol. 4.
- Hertzberg, Fredrik (2003), *Gräsrotsbyråkrati och normativ svenskhet. Hur arbetsförmedlare förstår en etniskt segregerad arbetsmarknad*. Arbetsliv i omvandling 2003:7, Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Hertzberg, Fredrik (2008) "Formaliserade möten, tidigarelagda val: reflexioner kring gymnasieutredningens syn på övergången från skola till arbetsmarknad", *Utbildning & Demokrati*, Vol 17 Nr 1.
- Hertzberg, Fredrik (2012) "Vägledning mellan erkännande, rättvisa och skillnadsskapande. En kvalitativ studie av studie- och yrkesvägledning för ungdomar med utländsk bakgrund. I *Forskning pågår: Värdefrågor, Aktuell utbildningsvetenskaplig forskning med stöd från Vetenskapsrådet*. Vetenskapsrådet.
- Hjern, A. & Angel, B. (2002) "Organized violence and mental health of refugee children in exile: a six-year follow-up", *Acta Paediatrica*; Jun 2000, Vol. 89 Issue 6, p 722-727, 6 p.
- Hjort, Torbjörn (2005) "Forskning om konsumtionsvillkor för hushåll med knapp ekonomi – ett svagt utvecklat fält", *Socialvetenskaplig tidskrift*. nr 1.
- Hofvendahl, Johan (2006a) *Riskabla samtal – en analys av potentiella faror i skolans kvarts- och utvecklingssamtal*, (diss.) Institutionen för Språk och Kultur: Linköpings universitet.
- Hofvendahl, Johan (2006b) "Noa har inga fel": Om bristfokus i skolans utvecklingssamtal", *Utbildning & Demokrati*, nr 3.
- Hollander, Anna (2005) "Privatisering av Socialtjänstlagen – rättsliga villkor för att överlämna utredningar inom individ- och familjeomsorgen på entreprenad", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2-3.

- Hultqvist, Elisabeth (2011) "Om lärarnas förändrade yrkesvillkor", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 16, nr 3.
- Hyltenstam, Kenneth, Axelsson, Monica & Lindberg Inger (red.) (2012) *FlerSpråkighet – en forskningsöversikt*. Vetenskapsrådets rapportserie 5:2012.
- Hägerström, Jeanette (2004) *Vi och dom och alla dom andra på Komvux: etnicitet, genus och klass i samspel*, Lund.
- Hägglund, Solveig (2001) "FN:s konvention om barnets rättigheter – en källa till viktiga forskningsfrågor om barn och barns villkor", *Utbildning och demokrati*, nr 2.
- Hägglund, Solveig, Quennerstedt, Ann & Thelander, Nina (2013) *Barn och ungas rättigheter i utbildning*, Malmö: Gleerup.
- Hällgren, Camilla, Granstedt, Lena & Weiner, Gaby (2006) "Etnisk mångflad i utbildningen: en översikt över politik, forskning och projekt", i Lena Sawyers & Masoud Kamalis (red.) *Utbildningens dilemma: Demokratiska ideal och andrafierande praxis*, SOU 2006:40.
- Högberg, Ronny (2009) *Motstånd och konformitet: Om manliga yrkeslevers liv och identitetsskapande i relation till kärnämnen*, (diss.) Linköpings universitet.
- Högdin, Sara (2006) "Hemmets resurser: om ungdomars upplevelser av föräldrars stöd och engagemang i deras skolgång", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 1.
- Högdin, Sara (2007) *Utbildning på (o)lika villkor: Om kön och etnisk bakgrund i grundskolan*. (diss.), Stockholms universitet.
- Irisdotter Aldenmyr, Sara (2008) "Mångfald och marknad" *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 13. Nr 3.
- Irisdotter Aldenmyr, Sara (2010) "Förvaltningsarbete för mångfald och konkurrens: En studie av den kommunala skolförvaltningens ansvar att främja mångfald i den konkurrensutsatta grundskolan", *Educare* nr 1.
- James, Allison & Prout, Alan Eds. 1997 (1990) *Constructing and Reconstructing Childhood: Contemporary Issues in the Sociological Study of Childhood*. London: Falmer Press.
- Johansson, Thomas (2008) "Fostran till kulturentreprenör: Förortsskolor, estetiska praktiker och karriärvägar", *Educare* nr 2.
- Johansson, Thomas & Sernhede, Ove (2011) "Etnografi – metod och teori, i Ove Sernhede Ove (red.) *Förorten, skolan och ungdomskulturen: Reproduktionen av marginalitet och ungas informella lärande*. Göteborg: Daidalos.
- Johansson, Thomas, Lindgren, Simon & Hellman, Anette (2013) *Nya uppväxtvillkor – samhälle och individ i förändring*, Liber.
- Jonsson, Jan O. & Östberg, Viveca (2001) "Inledning och sammanfattning" i *Barn och ungas välfärd*. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2001:55.

- Jonsson, Jan O., Östberg, Viveca & Brodin Låftman, Sara (2001) "Att studera de yngres välfärd: en inledande beskrivning av levnadsnivåperspektivet och Barn-LNU", i *Barn och ungas välfärd*. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut. SOU 2001:55.
- Jönsson, Annelis & Rubinstein Reich, Lena (2006) "Invandrade lärares möte med den svenska skolan", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 2.
- Jönsson, Annelis & Rubinstein Reich, Lena (2006) "Invandrade lärares arbetssituation och läraridentitet – efter fyra år som lärare i den svenska skolan", *Educare*, Nr 2.
- Kallstenius, Jenny (2010) *De mångkulturella innerstadsskolorna: Om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm*, (diss.) Stockholm University.
- Kampmann, Jan (2004) "Societalization of Childhood: New Opportunities? New Demands?", I Brembeck, H., Johansson, B. & Kampmann, J. (eds.) *Beyond the competent child. Exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies*. Roskilde university press.
- Kampmann, Jan (1998) *Børneperspektiv og børn som informanter*. Roskilde universitetscenter: Börnerådet.
- Malmöns väg mot en hållbar framtid: Hälsa, välfärd och rättvisa (2013) Kommission för ett socialt hållbart Malmö. Slutrapport: Malmö stad.
- Kåks, Helena (2009) "Unga och vuxenblivande" i Simon Lindgrens (red.) *Ungdomskulturer*, Malmö: Gleerups.
- Kåks, Helena (2007) *Mellan erfarenhet och förväntan. Betydelser av att bli vuxen i ungdomars livsberättelser*, (diss.) Linköping: Linköpings universitet.
- Kölegård Stjärne, Maria, Fritzell, Johan, Brännström, Lars, Estrada, Felipe & Nilsson, Anders (2007) "Boendesegregationens utveckling och konsekvenser", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2-3.
- Lahdenperä, Pirjo (1997) *Invandrarbakgrund eller skolsvårigheter?: En textanalytisk studie av åtgärdsprogram för elever med invandrarbakgrund*, (diss.) Stockholm: HLS Förlag.
- Lahdenperä, Pirjo & Lorentz, Hans (red.) (2010) *Möten i mångfaldens skola: Interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Lalander, Philip & Sernhede, Ove (2011) "Social mobilization or street crimes: Two strategies among young urban outcasts in contemporary Sweden", *Educare* nr 2.
- Lalander, Philip (2009) *Respekt: gatukultur, ny etnicitet och droger*. Malmö: Bokförlaget Liber.
- Léon Rosales, René (2010) *Vid framtidens hitersta gräns: om maskulina elevpositioner i en multi-etnisk skola*, (diss.) Mångkulturellt centrum.

- Levander Ulrika (2011) *Utanförskap på entreprenad: Diskurser om sociala företag i Sverige*, (diss.) Diadalos.
- Liedman, Sven-Eric (2000) "Demokrati, kunskap och fantasi", i *Utbildning och Demokrati*, Volym 9 nr 1.
- Liedman, Sven-Eric (2003) *I skuggan av framtiden: Modernitetens idéhistoria*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Liedman, Sven-Eric (2011) *Hets: en bok om skolan*, Stockholm: Albert Bonniers förlag
- Lilja, Elisabeth & Åberg, Martin (2012) *Var står forskningen om civilsamhället? En internationell överblick*, Vetenskapsrådets rapportserie 4:2012.
- Lindberg, Inger (2009) "I det nya mångspråkiga Sverige", *Utbildning & Demokrati*, Volym 18 Nr 2.
- Lindblad, Sverker (2000) "Pedagogisk forskning vid skiljevägen – en fråga om disciplinering?", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 12, nr 4.
- Lindbäck, Jonas & Sernhede, Ove (2012) "Från förorten till innerstaden och tillbaka igen – Gymnasieskolan, valfriheten och den segregerade staden", *Educare* nr 1.
- Lidholm, Merike (2007) *Ungdomar, fritid och hälsa: En forskningsöversikt om fritidens skydds- och riskfaktorer*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:13.
- Ljungberg, Caroline (2005) *Den svenska skolan och det mångkulturella – en paradox?* (diss.) Linköpings universitet, Institutionen för tematisk utbildning och forskning i Norrköping.
- Ljunggren, Carsten (1999) "Identitet som konstitutivt handlande", *Utbildning & Demokrati*, Volym 8 Nr 1.
- Lorentz, Hans (2007) *Talet om det mångkulturella i skola och samhället – En analys av diskurser om det mångkulturella inom utbildning åren 1973–2006*, (diss.) Lund: Lunds universitet.
- Lorentz, Hans (2010) "Mot framtidens mångkulturella skola", i Pirjo Lahdenperä och Hans Lorentz (red.) *Möten i mångfaldens skola: Interkulturella arbetsformer och nya pedagogiska utmaningar*. Lund: Studentlitteratur.
- Lund, Stefan (2006) *Marknad och medborgare – elevers valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser*. (diss.) Växjö University Press.
- Lund, Stefan (2007) "Valfrihet och konkurrens: Utvecklingstendenser inom gymnasieutbildningen", *Pedagogisk forskning i Sverige*, nr 1.
- Lundahl, Lisbeth (2002) "Sweden: decentralization, deregulation, quasi-markets – and then what?", *Journal Education Policy*, VOL. 17, NO. 6, 687-697.
- Lundstedt, Anna (2005) *Vit governmentalitet "invandrarkvinnor" och textilhantverk – en diskursanalys*. Arbetsliv i omvandling 2005:14, Göteborgs universitet, Arbetslivsinstitutet.

- Lundström, Tommy & Sallnäs, Marie (2003) "Klass, kön och etnicitet i den sociala barnavården", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2-3.
- Lunneblad, Johannes (2006) *Förskolan och mångfalden – en etnografisk studie på en förskola i ett multietniskt område*, (diss.) Göteborg.
- Lunneblad, Johannes (2010) "Skolidentitet och managementkultur som mytologisk diskurs", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 1.
- Lunneblad, Johannes (2014) "Ett integrationspolitiskt projekt: mottagandet av nyanlända i förskolan", i Ove Sernhede & Ingegerd Tallberg Bromans *Segregation, utbildning och ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Liber.
- Lunneblad, Johannes & Asplund Carlsson, Maj (2009) "De kommer från nordost – Om skolkonkurrens och elevidentitet i ämnet svenska som andraspråk", *Utbildning & Demokrati*, Volym 18 Nr 2.
- Löf, Camilla (2009) "Livskunskap – en gränsöverskridande praktik i skolan", *Educare* nr 2-3.
- Löf, Camilla (2011) *Med livet på schemat: om skolämnet livskunskap och den riskfyllda barndomen*, (diss.) Lärarutbildningen: Malmö högskola.
- Löthagen, Annika, Lundenmark, Pernilla & Modigh, Anna (2008) *Framgång genom språket: verktyg för en språkutvecklande undervisning av andra-språkslever*, Stockholm: Hallgren & Fallgren.
- Magnusson Turner, Lena (red.)(2008) "Invandring och segregation", i *Den delade staden*, Umeå: Boréa.
- Markström, Ann- Marie (2005) *Förskolan som normaliseringspraktik – en etnografisk studie*. (diss.) Linköping. Linköpings universitet.
- Markström, Ann- Marie (2008) "Förskolans utvecklingssamtal – ett komplex av aktiviteter i tid och rum", *Educare*, nr 1.
- Markström, Ann- Marie (2011) "Soft governance" i förskolans utvecklingssamtal", *Educare* nr 2.
- Molander, Bengt (2008) "Utmaningar till utbildningsvetenskapen: Reflektioner från en internationell evaluering av forskningsprojekt om demokratiska värden, genus och medborgarskap", *Pedagogisk forskning i Sverige*, årg 13 Nr 1.
- Molina, Irene (1997) *Stadens rasifiering: Etnisk boendesegregation i folkhemmet*, (diss.) Uppsala universitet.
- Molina, Irene (2006) "Identitet, norm och motstånd bland ungdomar i förorten. I Diana Mulinari, Diana & Norma Rätzehl (red.) *Bortom etnicitet*, Umeå: Boréa.
- Molina, Irene (2008) "Den rasifierade staden" i Lena Magnusson Turner (red.) *Den delade staden*, Umeå: Boréa.
- Montesino, Norma (2008) "Flyktingskap, ett handikapp" *Socialvetenskaplig tidskrift*, Nr 1.

- Möller, Åsa (2010) "Den "goda" mångfalden – Fabrikationen av mångfald i skolans policy och praktik", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 1.
- Möller, Åsa (2011) "Mångfaldpedagogikens tillkortakommanden". I Ove Sernhede (red.), *Förorten, skolan och ungdomskulturen*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.
- Nihlfors, Elisabet (2003) *Skolchefen i skolans ledning och styrning*, (diss.) Uppsala universitet.
- Nihlfors, Elisabet (2008) *Kunskap vidgar världen – Globaliseringens inverkan på skolan och lärande*, Underlagsrapport nr 26 till Globaliseringsrådet.
- Nilsson, Henrik (2012) "Tallskolan – En mångkulturell skolas tillblivelse och pedagogik", *Utbildning & Demokrati* nr 2.
- Nilsson, Jenny (2009) "Lite i skymundan": En kartläggning av nyanlända barn och ungdomars introduktion i Östergötlands tretton kommuner: Länsstyrelsen.
- Nilsson Jenny (2012) *Att främja nyanlända elevers kunskapsutveckling – med fokus på samverkan, organisation samt undervisningens utformning och innehåll*. Stödmaterial: Skolverket.
- Nordin, Andreas (2010) "Bildningens motspråk: I riktning mot en diskursiv bildningsförståelse", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 15, nr 2/3.
- Näsman, Elisabet (2012) *Barnfattigdom: om bemötande och metoder ur ett barnperspektiv*, med Christina Ponton von Gerber & Stina Fernqvist. Stockholm: Gothia.
- Olausson, Anna (2012) *Att göra sig gällande. Mångfald i förskolebarns kamratkulturer*, (diss.) Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap Umeå 2012 Doktorsavhandlingar i Pedagogiskt arbete, nr 44.
- Olsson, Erik Lundqvist, Catarina & Behtoui, Alireza (2012) "Unga migranternas studiebenägenhet". *Resultatdialog*. Vetenskapsrådets rapportserie 7:2012.
- Ouis, Pernilla (2009) "»Den verkliga kulturkonflikten«? Islamisk sexualmoralism i liberala Sverige", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 3-4.
- Parszyk, Ing-Marie (1999) *En skola för andra: Minoritetselevers upplevelser av arbets- och livsvillkor i grundskolan*, (Studies in Educational Sciences 17) Stockholm: HLS Förlag.
- Pedagogisk forskning i Sverige* (2003:1-2). Tema: Barns perspektiv och barnperspektiv.
- Persson, Magnus (2005) "Den kulturella vändningen i skolans styrdokument – motsägelser och motsättningar i talet om estetik, medier, mångkulturalism och kulturarv", *Utbildning & Demokrati*, Årg nr 1.

- Persson, Sven (2008) *Forskning om villkor för yngre barns lärande i förskola, förskoleklass och fritidshem*. Vetenskapsrådets rapportserie. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Persson, Sven (2012) "Förskolans betydelse för barns utveckling, lärande och hälsa", Ett diskussionsunderlag framtaget för Kommission för ett socialt hållbart Malmö.
- Persson, Sven & Tallberg Broman, Ingegerd (2002) "Det är ju ett annat jobb": Förskollärare, grundskollärare och lärarstudier om professionell identitet i konflikt och förändring", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 7. Nr 4.
- Peterson, Tomas (2009) "Barndomens reglering via skol- och föreningsidrotten", *Educare* nr 2-3.
- Peterson, Tomas (2011) "När idrottsföreningarna kommer till skolan – om reglerad barndom och fält som korsas". i Ingegerd Tallberg Broman (red.), *Skola och barndom: Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Quennerstedt, Ann (2010) "Den politiska konstruktionen av barnets rättigheter i utbildning", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 15, nr 2/3.
- Qvorsebo, Jonas (2006), *Skolbarnets fostran: Enhetskolan, agan och politiken om barnet 1946-1962*, (diss.) Linköping.
- Qvaresell, Birgitta (2001) "Juridik och politik i barnpedagogiken – om FN-konventionens dilemma", *Utbildning & Demokrati*, nr 2.
- Rasmusson, Arne (2005) "Vem vill ha ett mångkulturellt samhälle?" Om det som djupast angår...: *Tro och identitet: förankring och förändring* (FLRs årsbok 2005).
- de Reyes, Paulina (red.) (2006) "Välfärd, medborgarskap och diskriminering", i *Välfärdens gränser och det villkorade medborgarskapet*, Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. SOU 2006:37.
- Ristilammi, Per-Markku (1994) *Rosengård och den svarta poesin: En studie av modern annorlundahet*, (diss.) Lunds Universitet.
- Roth, Hans Ingvar (2010) *Mångfaldens gräns*, Dialogos.
- Rubinstein Reich, Lena & Tallberg Broman, Ingegerd (2000) *Den svenska skolan i det mångkulturella samhället: Konsekvenser för lärarutbildningen*. Lärarutbildningsrapport 6/2000. Malmö: Malmö högskola.
- Runfors, Ann (2003/2010) *Mångfald, motsägelser och marginalisering: En studie av hur invandrare formas i skolan*, (diss.) Stockholm: Prisma.
- Runfors, Ann (2006) "Fostran till frihet? Värdeladdade versioner, positionerande praktiker och diskriminerande ordningar", SOU 2006:40.
- Runfors, Ann (2009) "Modersmålssvenskar och vi andra – Ungas språk och identifikationer i ljuset av nynationalism" *Utbildning & Demokrati*, Volym 18 Nr 2.

- Sallnäs, Marie (2005) "Vårdmarknad med svårigheter – om privata aktörer inom institutionsvården för barn och ungdomar", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2-3.
- Salonen, Tapio (2012) Barns ekonomiska utsatthet – årsrapport 2012, Stockholm: Rädda Barnen.
- Samuelsson, Tobias (2008) *Children's work in Sweden: A part of childhood, a path to adulthood*, (diss.) Linköping.
- Sandin, Bengt (2003) "Barndomens omvandling – från särart till likart", i Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla (red.) *Barnets bästa: En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisation*, Stockholm: Symposion.
- Sandin, Bengt & Halldén, Gunilla (red.) (2003) "Välfärdsstatens omvandling och en ny barndom" i *Barnets bästa: En antologi om barndomens innebörder och välfärdens organisation*, Stockholm: Symposion.
- Sandell, Anna (2007) *Utbildningssegregation och självsortering: Om gymnasieval, genus och lokala praktiker*, (diss.) Malmö.
- Sandlund, Monica (2010) *Lärare med utländsk bakgrund: Sju yrkeslivsberättelser om mötet med nya skolsammanhang*, (diss.) Linköping.
- Sawyer, Lena (2000) *Black and Swedish: Racialization and the Cultural Politics of Belonging in Stockholm*. University of Michigan Dissertations: UMI.
- Sawyer, Lena & Kamali, Masoud (red.) (2006) "Inledning" i *Utbildningens dilemma: Demokratiska ideal och andrafierande praxis*, SOU 2006:40.
- Schwartz, Anneli (2010) "Att "nollställa bakgrunder" för en effektiv skola", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 1.
- Schierup, Carl-Ulrik & Ålund, Aleksandra (2011) "The end of Swedish exceptionalism? Citizenship, neoliberalism and the politics of exclusion" *Race Class* 2011 53: 45.
- Sernhede, Ove (2002/2007) *Alienation is my nation*. Stockholm: Ordfront förlag.
- Sernhede, Ove (2009) "Territoriell stigmatisering, ungas informella lärande och skola i det postindustriella samhället", *Utbildning & Demokrati*, Vol 18 Nr 1.
- Sernhede, Ove (2010) "Förorten och skolan", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 1.
- Sernhede, Ove (red.) (2011a) "Inledning: skolan och förorten" i *Förorten, skolan och ungdomskulturen: Reproduktionen av marginalitet och ungas informella lärande*. Göteborg: Daidalos.
- Sernhede, Ove (red.) (2011b) "Från fostran till lönearbete till anpassning för ett liv i marginalen", i *Förorten, skolan och ungdomskulturen: Reproduktionen av marginalitet och ungas informella lärande*. Göteborg: Daidalos.
- Sernhede, Ove & Tallberg Broman, Ingegerd (red.) (2014 kommande) *Segregation, utbildning och ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Liber.

- Sigurdson, Ola (2008) *Att leva med en läroplan: Om värdegrund, moraliskt omdöme och demokratiska medborgare*. Lund: Studentlitteratur.
- Sigurdson, Ola (2009) *Det postsekulära tillståndet: Religion, modernitet, politik*, Göteborg: Gläntan produktion.
- Skans, Anders (2011) *En flerspråkig förskolas didaktik i praktiken*, (diss.) Malmö: Malmö högskola, lärarutbildningen.
- Skolinspektionens rapport 2009:3 Utbildning för nyanlända elever – rätten till en god utbildning i en trygg miljö.
- Skolverket (2009) *Vad påverkar resultatens i svenska grundskolan?* Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2010) *Perspektiv på barndom och barns lärande: En kunskapsöversikt om lärande i förskola och grundskolans tidigare år*, Stockholm: Skolverket.
- Skolverket (2012) *Likvärdig utbildning i svensk grundskola? En kvantitativ analys av likvärdighet över tid*. Rapport 374.
- Skolverket (2013) *Skolverkets lägesbedömning 2013*, Rapport 387. Stockholm: Skolverket.
- Skowronski, Eva (2013) *Skola med fördröjning: Nyanlända elevers sociala spelrum i "en skola för alla"*, (diss.) Centrum för teologi och religionsvetenskap: Lunds universitet.
- Socialvetenskaplig tidskrift* (2009) "Religion och social förändring", Temanummer 3-4.
- SOU 1997:118 *Delade städer*. Betänkande av Storstadskommittén.
- SOU 1998:25 *Tre städer. En storstadspolitik för hela landet*. Slutbetänkande av Storstadskommittén.
- SOU 2000:30 *Välfärd och skola*. Antologi från Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU 2001:55 *Barn och ungas välfärd*. Forskarantologi från Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU 2001:79 *Välfärdsbokslut för 1990-talet*. Slutbetänkande från Kommittén Välfärdsbokslut.
- SOU 2004:33 *Kunskap för integration. Om makt i skola och utbildning i mångfaldens Sverige*. Integrationspolitiska maktutredningen.
- SOU 2006:40 *Utbildningens dilemma – Demokratiska ideal och andrafierande praxis*. Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- SOU 2006:73 *Den segregering integrationen*. Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering
- SOU 2006:79 *Integrationens svarta bok, agenda för jämlikhet och social sammanhållning*. Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering.
- Strandell, Harriet, Julkunen, Ilse & Lamminen, Katri (2004) "Det normalas lockelse – berättelser från marginalen", *Socialvetenskaplig tidskrift*. nr 2.

- Sundberg, Daniel (2009a) *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer*, Skolverket.
- Sundberg, Daniel (2009b) *Evidens i utbildningspolitiken: en kartläggning och analys av policyrelevanta kunskapsöversikter*, Utbildningsdepartementets skriftserie 1650-3317.
- Sundquist, Jan (red.) (2002) "Invandringen till Sverige 1945-2001, i *Födelse-landets betydelse*", *En rapport om hälsan hos olika invandrargrupper i Sverige*, Statens folkhälsoinstitut.
- Sveningsson Elm, Malin (2009) "Unga, stil och nätet" i Simon Lindgrens (red.) *Ungdomskulturer*, Malmö: Gleerups.
- Swärd, Hans (1999) "Att forska om utsatthet", *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2.
- Säfström, Carl Anders (2010) "Vad kan utbildning åstadkomma? En kritik av idealiserande föreställningar om utbildning", *Utbildning & Demokrati*, Vol 19 Nr 3.
- Söderman, Johan (2007) *Rap(p) i käften: hiphopmusikers konstnärliga och pedagogiska strategier*, Malmö: Malmö Academy of Music, Lund University.
- Söderman, Johan (2009) "Unga, hiphop och lärande" i Simon Lindgrens (red.) *Ungdomskulturer*, Malmö: Gleerups.
- Söderman, Johan (2011) "'Folkbildning' through hip-hop: how the ideals of three rappers parallel a Scandinavian educational tradition", *Music Education Research* Vol. 13, No. 2, June 2011, 211-225.
- Söderman, Johan & Folkestad, Göran (2007) "Kunskap genom rap: Hiphop som hantverk, pedagogik och aktivism", *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 13, nr 1.
- Tallberg Broman, Ingegerd (2005) "Förhandlande och normerande praktiker i ett utvidgat uppdrag – Lärares arbete bland de yngre barnen". Stockholm: Skolverket.
- Tallberg Broman, Ingegerd (2009) "'No Parent Left Behind': Föräldradeltagande för inkludering och effektivitet", *Educare* nr 2-3.
- Tallberg Broman, Ingegerd (red.) (2011) *Skola och barndom: Normering, demokratisering, individualisering*, Malmö: Gleerups.
- Tallberg Broman, Ingegerd (2014 kommande) "Segregering som målsättning eller konsekvens? Om segregation i svensk skola i ett historiskt och nutida perspektiv", i Ove Sernhedes & Ingegerd Tallberg Bromans *Segregation, utbildning och ovanliga läroprocesser*. Stockholm: Liber.
- Tallberg Broman, Ingegerd, Rubinstein Reich, Lena och Hägerström, Janette (2002) *Likvärdighet i en skola för alla: historisk bakgrund och kritisk granskning*, Stockholm: Skolverket.
- Tholander, Michael (2005) "Värdegrund, demokrati och inflytande ur ett elevperspektiv" *Utbildning & Demokrati*, vol 14, nr 3.

- Tideman, Magnus (2000) *Normalisering och kategorisering: Om handikappideologi och välfärdspolitik i teori och praktik för personer med utvecklingsstörning*, Lund: Studentlitteratur.
- Trondman, Mats (2008) *Att förstå utsatthet: En studie om utsatthetens villkor, erfaren utsatthet och fritid i ungas liv*, Ungdomsstyrelsens skrifter 2008:6.
- Trondman, Mats (2009) "Slutkommentar: Mångkontextuella och gränsöverskridande läroprocesser – Om barns självreglerande och egenansvariga subjekt", *Educare* nr 2-3.
- Trondman, Mats (2012) Ett utbildningspolitiskt dilemma: skolprestationer och mångkulturell inkorporering. I *Forskning pågår: Individens lärande, Aktuell utbildningsvetenskaplig forskning med stöd från Vetenskapsrådet*. Vetenskapsrådet.
- Trondman, Mats & Bunar, Nihad (2001) *Varken ung eller vuxen: "Samhället idag är ju helt rubbat"*, Stockholm: Atlas.
- Trumberg, Anders (2011) *Den delade skolan: Segregationsprocesser i den svenska skolan*, (diss.) Örebro universitet.
- Trägårdh, Lars, Wallman Lundåsen, Susanne, Wollebæk, Dag & Svedberg, Lars (2013) *Den svala svenska tilliten, Förutsättningar och utmaningar*, SNS.
- Ungdomsstyrelsen (2008) *Fokus 08: En analys av ungas utanförskap*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2008:9.
- Utbildning och demokrati* (2001:2) Tema: FN:s konvention om barnets rättigheter – en källa till viktiga forskningsfrågor om barn och barns villkor.
- Wahlström, Ninni (2011) "Utbildningens villkor – globalisering och lokal mångfald", *Utbildning & Demokrati*, Vol 20 Nr 3.
- Vallberg Roth, Ann-Christine (2009) "Styrning genom bedömning av barn" *Educare*. Nr 2-3.
- Vallberg Roth, Ann-Christine (2010) "Att stödja och styra barns lärande – tidig bedömning och dokumentation", i *Perspektiv på barndom och barns lärande: En kunskapsöversikt om lärande i förskolan och grundskolans tidigare år*, Kunskapsöversikt: Skolverket.
- Vallberg Roth, Ann-Christine (2013) "Föräldraskapet mellan offline och online" i Anne Harju & Ingegerd Tallberg Broman (red.) *Föräldrar, förskola och skola: Om mångfald, makt och möjligheter*, Lund: Studentlitteratur.
- Vallberg Roth, Ann-Cristine & Månsson, Annika (2006): Individuella utvecklingsplaner som fenomen i tiden, samhället och skolan. *Utbildning & Demokrati*, 15(3).
- Vallberg Roth, Ann-Christine & Månsson, Annika (2008a) "Individuella utvecklingsplaner som uttryck för reglerad barndom: Likriktning med variation" *Pedagogisk forskning i Sverige*, Årg 13. Nr 2.

- Vallberg Roth, Ann-Christine & Månsson, Annika (2008b) "Individuella utvecklingsplaner för skolår 3, 6 och 8 i fyra sydsvenska kommuner", *Educare*.
- Wallby, T och Hjern, A (2011) "Child health care uptake among low-income and immigrant families in a Swedish county", *Acta paediatrica* 11/2011, Volym 100, Nummer 11, pp. 1495 –
- Wigerfelt, Berit (2009) "En likvärdig skola?" *Educare*. Nr 2-3.
- Wigerfelt, Berit (2011) "Stigmatiserande mediabilder" i Ingegerd Tallberg Broman (red.), *Skola och barndom: Normering, demokratisering, individualisering*. Malmö: Gleerups.
- Wigg, Ulrika (2008). *Bryta upp och börja om. Berättelser om flyktingskap, skolgång och identitet*. (diss.) Linköping: Linköpings universitet.
- Wigg Jepson, Ulrika (2011) *Nytt land och en ny skola: Berättelser om att bryta upp och börja om*, Stockholm: Liber.
- Wiklund, Stefan (2005) "Social barnavård i nya former. Om marknadsorientering inom barnavårdsarbetet", *Socialvetenskaplig tidskrift*. Nr 2-3.
- Vlachos, Jonas (2010) "Betygets värde. En analys av hur konkurrens påverkar betygsättning vid svenska skolor", Konkurrensverket rapport 2

Globalisering, migration och segregation är samhällsförändringar som återspeglas i barns och ungas livsvillkor och skolmiljöer. Denna kunskapsöversikt, "Barns och ungas utbildning i ett segregerat samhälle: mångfald och migration i valfrihetens skola", pekar på den forskning som finns om utbildningssystemets sociala, ekonomiska och politiska villkor. Det som står i fokus här är framför allt det som händer utanför klassrummet.

Översikten är strukturerad utifrån tre övergripande frågor:

- Hur ser forskningen på effekten av 1990-talets skolreformer?
- Hur ser forskningen på relationen mellan hem/familj och skola?
- Hur ser forskningen på barn, unga och fritid?

Kunskapsöversikten ger en överblick och fördjupning i några teman, som i sin tur kan mynna ut i diskussioner om nya frågor och framtida projekt. Författaren Thom Axelsson avrundar med en diskussion om behovet av fortsatt forskning.

Kunskapsöversikten är sammanställd på uppdrag av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté tillsammans med Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd, Forte. Den ingår i ett projekt, under ledning av Ingegerd Tallberg Broman i nära samarbete med Ove Sernhede, med arbetsnamnet Barns och ungas hälsa och utbildning i ett segregerat samhälle. Uppdraget har även resulterat i en antologi med titeln "Segregation, utbildning och ovanliga läroprocesser".

Forskningsrådet för
hälsa, arbetsliv och välfärd

Vetenskapsrådet

Västra Järnvägsgatan 3 | Box 1035 | 101 38 Stockholm | Tel 08-546 44 000 | vetenskapsradet@vr.se | www.vr.se

Vetenskapsrådet har en ledande roll för att utveckla svensk forskning av högsta vetenskapliga kvalitet och bidrar därmed till samhällets utveckling. Utöver finansiering av forskning är myndighetens rådgivare till regeringen i forskningsrelaterade frågor och deltar aktivt i debatten för att skapa förståelse för den långsiktiga nyttan av forskningen.

ISSN 1651-7350

ISBN 978-91-7307-236-6
